

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Birutė Spraunienė

**APIBRĖŽTUMO ŽYMĖJIMAS LIETUVIŲ KALBOJE
LYGINANT SU DANŲ IR KITOMIS
ARTIKELINĖMIS KALBOMIS**

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai, filologija (04 H)

Vilnius, 2011

Disertacija rengta 2006–2010 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

doc. dr. **Artūras Judžentis** (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai,
filologija — 04 H), vadovavimo laikotarpis: 2006 10 01 — 2010 03 01

prof. habil. dr. **Axel Holvoet** (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai,
filologija — 04 H), vadovavimo laikotarpis: 2010 03 02 — 2010 09 30

TURINYS

1. Įvadas	5
2. Teoriniai tyrimo pagrindai	13
2.1 Pagrindinių sąvokų apibrėžtys	13
2.2 Apibrėžtumo kategorijos turinys ir raiška	15
2.3 Apibrėžtumo ir neapibrėžtumo semantika	21
2.3.1 Apibrėžtumo semantika	22
2.3.2 Neapibrėžtumo semantika	25
2.4 Apibrėžtumo tipai	28
2.4.1 Deiktinis apibrėžtumas	28
2.4.2 Situacinis apibrėžtumas	31
2.4.3 Anaforinis apibrėžtumas	32
2.4.4 Kataforinis apibrėžtumas	34
2.4.5 Inferentinis apibrėžtumas	38
2.4.6 Vaidmens apibrėžtumas	40
2.4.7 Generinis apibrėžtumas	41
2.5 Žymimojo artikelio raidos ciklas	47
2.6 Žymėtumo teorija	52
2.7 Apibrėžtumo kategorijos narių santykis žymėtumo požiūriu	58
3. Danų kalbos apibrėžtumo sistema	60
4. Apibrėžtumo raiška lietuvių kalboje	68
4.1 Apibrėžiamieji ir neapibrėžiamieji būdvardžiai	70
4.1.1 Apibrėžiamųjų ir neapibrėžiamųjų būdvardžio formų opozicijos analizė	73
4.1.2 Apibrėžiamųjų ir neapibrėžiamųjų būdvardžių vartojimas su semantiškai apibrėžtomis daiktavardinėmis frazėmis	76
4.1.3 Apibrėžiamųjų būdvardžių vartojimas skirtingiems apibrėžtumo tipams reikšti	80
4.1.4 Pabrėžiamieji (emfatiniai) įvardžiuotiniai būdvardžiai	107
4.1.5 Predikatyviniai būdvardžiai	113
4.1.6 Apibrėžiamųjų būdvardžių vartojimas Sakytinės lietuvių kalbos tekstyne ...	114
4.1.7 Apibendrinimas	120
4.2 Įvardžiais žymimas apibrėžtumas	122
4.2.1 Artroidai <i>tas, ta</i>	122
4.2.2 Lietuvių kalbos artroidų vartojimo kontekstai	127
4.2.3 Apibendrinimas	132
4.3 Ryšys tarp referento pragmatinio iškilumo ir apibrėžtumo žymėjimo	133
5. Semantiniai žemėlapiai	141
5.1 Semantinio žemėlapio metodas	141
5.2 Apibrėžtumo semantinės erdvės metmenys	143
5.3 Lietuvių kalbos apibrėžiamųjų būdvardžių semantinis žemėlapis	149
5.4 Danų kalbos apibrėžtumo rodiklių semantiniai žemėlapiai	156
6. Išvados	160
7. Literatūra	163
8. Priedai	173
1 priedas. Hebrajų kalbos gimtakalbio anketa	173
2 priedas. Sakytinės kalbos tekstyne pavartotų apibrėžiamųjų būdvardžių sąrašas, gautas atlikus automatinę paiešką	177

PADĖKA

Norėčiau padėkoti žmonėms, be kurių indėlio ši disertacija nebūtų buvusi parašyta. Ačiū Roskildės universiteto prof. Larsui Heltoftui ir visam danų funkcionalistų rateliui — už nuoširdų domėjimąsi mano darbu, vertingas konsultacijas, diskusijas ir padrąšinimą. Noriu padėkoti savo moksliniam vadovui doc. dr. Artūrai Judženčiui, be kurio paskatinimo ir pagalbos nebūtų gimęs mano pirmasis mokslinis straipsnis. Esu dėkinga savo antrajam moksliniam vadovui prof. habil dr. Axeliui Holvoetui už paraginimą imtis semantinio žemėlapių metodo ir įtraukti į darbą tipologinį aspektą, už svarias dalykines pastabas ir parodytą beribį pasitikėjimą kuriant bei rašant antrąjį mokslinį straipsnį ir patį disertacijos tekstą. Ačiū Skandinavistikos centro vedėjai doc. dr. Erikai Sausverde už palaikymą ir išrūpintą finansinę paramą mokslinėms stažuotėms iš centro projekto lėšų. Dėkoju savo tėvams, kurie rėmė mūsų šeimą finansiškai, kad aš galėčiau užbaigti disertaciją. Ir galiausiai noriu padėkoti savo vyrui Linui, kuris prisiėmė didelę dalį šeimos rūpesčių, sudarydamas man sąlygas studijuoti, išvykti į stažuotes ir rašyti disertaciją. Ačiū dukrelėms, kurios kantriai laukė, kol mama parašys „savo knygą“.

Soli Deo gloria

1. Įvadas

Disertacijoje tyrinėjama apibrėžtumo raiška dviejose tipologiniu požiūriu skirtingose kalbose — lietuvių kalboje, kuri yra neartikelinė ir turi mažai sugramatintą apibrėžtumo raišką, ir danų kalboje, turinčioje išplėtotą apibrėžtumo rodiklių sistemą.

Tyrimų apžvalga

Šiame skyrelyje glaustai apžvelgiami su disertacijos tema susiję tyrimai lietuvių kalbotyroje. Apibrėžtumo problematikai skirtų veikalų Vakarų kalbotyroje apžvalga pateikiama 2 skyriuje.

Apibrėžtumo tyrimų lietuvių kalbotyroje nėra daug. Apibrėžtumo sąvoką į lietuvių kalbos gramatiką įvedė Valeckienė (1957, 1986, 1998). Ši autorė apibrėžtumo kategoriją siejo su paprastųjų ir įvardžiuotinių būdvardžio formų priešprieša ir laikė vien būdvardžio, o ne daiktavardinės frazės kategorija, kaip įprasta Vakarų kalbotyroje. Ji išsamiai ištyrė paprastųjų ir įvardžiuotinių būdvardžių vartojimą, remdamasi gausia empirine medžiaga, surinkta tiek iš XX a. tekstų, tiek iš lietuvių raštijos pradžios — XVI–XVII amžiaus senųjų raštų. Jos tyrimais remiasi įvardžiuotinių būdvardžių aprašas tiek akademinėje *Lietuvių kalbos gramatikoje* (Ulvydas, red., 1965), tiek *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (Ambrazas, red., 1997).

Kita apibrėžtumo žymėjimo priemonė, kurią pagrįstai galima laikyti universalialia, yra įvairūs įvardžiai. Išsamiausiai lietuvių ir kitų baltų kalbų įvardžių reikšmes bei funkcijas ištyrė ir aprašė Rosinas (1996, 2009). Jis išskėlė mintį, kad lietuvių bendrinės kalbos ir tarmių išblukusios deiktinės reikšmės demonstratyvas *tas* ir kai kuriais atvejais *šitas* atlieka panašią funkciją kaip artikelinių kalbų žymimieji artikeliai (Rosinas 1972: 83, 1976: 150, 1980: 96). Dėl nepakankamo sugramatinimo laipsnio ir vartosenos fakultatyvumo Rosinas pasiūlė šiuos nekirčiuotus demonstratyvus vadinti **artroidais**.

Remdamiesi Rosino teiginiais, artroidų vartojimą lietuvių tarmėse tyrė Tumėnas (1988) ir Linkevičienė (1993).

Apibrėžtumo problematika netiesiogiai išskyla aktualiosios skaidos tyrimuose (Girdenienė 1971, Mickūnaitė Griškevičienė 2004), nes temos pozicijoje einančios daiktavardinės frazės perteikia žinomą informaciją, t. y. paprastai gali būti interpretuojamos kaip apibrėžtos.

Galiausiai reikia paminėti naujausias šios srities publikacijas, paskelbtas ketvirtajame *Lietuvių kalbos gramatikos darbų* tome *Daiktavardinio junginio tyrimai* (Holvoet, Mikulskas, red. 2006). Holvoetas ir Tamulionienė (2006) apibrėžtumo kategoriją lietuvių kalboje nagrinėja iš tipologinės perspektyvos, aprašdami tiek tiesioginę, tiek netiesioginę jos raišką. Mikulsko straipsnyje (2006a) remiantis kognityvinės gramatikos teorinėmis prielaidomis analizuojami įvairūs įvardžiuotinių būdvardžių vartojimo lietuvių kalboje atvejai ir daroma išvada, kad visus juos vienaip ar kitaip galima sieti su apibrėžtumo kategorijos raiška. Minėtų publikacijų autoriai įrodinėja, kad apibrėžtumas lietuvių kalboje laikytinas daiktavardinės frazės kategorija, nepaisant to, kad jis junginiuose su įvardžiuotiniais būdvardžiais žymimas būdvardžio forma. Pačius įvardžiuotinius būdvardžius, atsižvelgiant į jų funkciją, siūloma vadinti „apibrėžiamaisiais“, o paprastuosius būdvardžius — „neapibrėžiamaisiais“. Šiuose daugiau teorinio pobūdžio straipsniuose paklojamas geras pamatas tolesniems apibrėžtumo kategorijos lietuvių kalboje tyrimams. Kadangi minėtuose straipsniuose cituojami beveik vien tik autorių sugalvoti pavyzdžiai, reikia patikrinti autorių teiginius naudojant autentišką empirinę medžiagą.

Tiriamoji problema

Kaip pastebi Mikulskas, lietuvių kalbos gramatikose nėra aprašyta, kuriais atvejais ir koks apibrėžtumo vs. neapibrėžtumo žymėjimas yra privalomas, todėl šis klausimas taip pat yra tirtinas (Mikulskas 2006a: 33). Dėl formalių apibrėžtumo rodiklių stokos apibrėžtumas lietuvių kalboje dažnai yra

implicitinis, suvokiamas iš konteksto (žr. plačiau Holvoet, Tamulionienė 2006 ir šio darbo 4 skyrių).

Su formaliu (sugramatintu) apibrėžtumo žymėjimu lietuvių kalboje gali būti siejama įvardžiuotinių būdvardžių įvardinė morfema ir besiformuojantis apibrėžtumo rodiklis — vadinamieji artroidai. Nors Valeckienės atliktas įvardžiuotinių būdvardžių tyrimas yra išsamus ir pateikiantis daug vertingų išvalgų, tačiau jos požiūris į apibrėžtumą kaip į būdvardžio kategoriją neleido atsižvelgti į diskurso veiksnius, kurie taip pat lemia daiktavardinės frazės apibrėžiamąją ar neapibrėžiamąją interpretaciją. Be to, šalia apibrėžiamosios Valeckienė skyrė ir „pabrėžiamąją“ įvardžiuotinių formų funkciją, kurios skyrimui, kaip bus įrodinėjama šiame darbe, nėra pagrindo. Reikia pastebėti, kad literatūroje esama nuomonių, kad įvardžiuotinės formos lietuvių kalboje yra visai praradusios apibrėžiamąją funkciją ir jų vartojimas esąs subjektyvus (pvz., Dambriūnas, Klimas ir Schmalstieg *apud* Lyons 1999).

Taigi reikia ištirti įvardžiuotinių būdvardžio formų funkcijas remiantis naujesne teorine literatūra bei empirine medžiaga siekiant nustatyti šių formų santykį su apibrėžtumo kategorija. Kiek reguliariai įvardžiuotiniai būdvardžiai vartojami daiktavardinės frazės apibrėžtumui žymėti? Ar galima nustatyti kontekstus, kuriuose jų vartojimas yra privalomas, fakultatyvus ar net negramatiškas? Ar visada įvardžiuotinės formos žymi apibrėžtumą?

Kalbant apie artroidus galima kelti klausimą, į kuriuos tipinius artikelių vartojimo kontekstus jie yra prasiskverbę, koks yra jų sugramatinimo laipsnis ir santykis su „senuoju“ apibrėžtumo rodikliu — įvardžiuotiniais būdvardžiais? Kokie yra artroidų ir demonstratyvų skyrimo kriterijai?

Mikulsko teigimu, tiriant su apibrėžtumu susijusias problemas lietuvių kalboje pravartu remtis kuria nors artikeline kalba, kurioje apibrėžtumo žymėjimas yra sugramatintas (Mikulskas 2006a: 33). Todėl šiame darbe lietuvių kalbos apibrėžtumo rodikliai gretinami su danų kalbos artikeliais. Kadangi daugelis teorinių darbų remiasi anglų kalbos faktais, nevengiama gretinimo ir su anglų kalba. Šalia kontrastyvinės disertacijoje pasirinkta ir tipologinė perspektyva siekiant nustatyti universalius apibrėžtumo rodiklius

vartosenos / reikšmių tipus ir pateikti apibrėžtumo semantinės erdvės metmenis, taip pat įvertinti lietuvių bei danų kalbų apibrėžtumo raišką tipologiniame kontekste (žr. plačiau 5 skyrių). Tam pasitelkiami įvairių kalbų (fryzų, švedų, hebrajų ir kt.) duomenys.

Disertacijos tikslas ir uždaviniai

Disertacijos **tikslas** yra palyginti lietuvių kalbos apibrėžtumo rodiklius — apibrėžiamuosius būdvardžius ir artroidus — su artikelinėmis kalbomis (danų, anglų ir kt.) apibrėžtumo rodikliais.

Disertacijoje keliami šie **uždaviniai**:

1. ištirti, koku mastu, kiek nuosekliai lietuvių kalbos apibrėžiamoji būdvardžio forma yra vartojama su semantiškai apibrėžtomis daiktavardinėmis frazėmis;
2. ištirti apibrėžiamosios būdvardžio formos distribuciją (kokuose kontekstuose ji privaloma, kada — fakultatyvi, kada — negramatiška) ir šią distribuciją lemiančius veiksnius;
3. ištirti apibrėžiamųjų būdvardžių vartojimą skirtingiems apibrėžtumo tipams reikšti;
4. atlikti apibrėžiamosios ir neapibrėžiamosios būdvardžio formų opozicijos analizę;
5. ištirti, ar būdvardžio apibrėžiamoji forma turi kitų funkcijų be apibrėžiamosios;
6. nustatyti, ar apibrėžiamųjų būdvardžių teikiamas apibrėžtumas skiriasi nuo artikelinėmis kalbomis apibrėžiamųjų determinantų (artikelių) teikiamo apibrėžtumo;
7. ištirti artroidų distribuciją lietuvių kalboje, nustatyti, kokiems apibrėžtumo tipams žymėti jie vartojami;
8. nustatyti, ar lietuvių kalboje esama sąsajos tarp referento pragmatinio iškilumo ir apibrėžtumo žymėjimo;
9. sudaryti lietuvių kalbos apibrėžiamųjų būdvardžių semantinę žemėlapią;

10. sudaryti danų kalbos apibrėžtumo rodiklių semantinius žemėlapius.

Metodai

Disertacijoje naudojamosi kontrastyvinės analizės metodu, Hjelslevo komutacijos testu¹ ir semantinio žemėlapiu metodu (Haspelmath 2003, žr. plačiau šio darbo 5.1 skyrių). Kontrastyvinės analizės metodas naudojamas gretinant skirtingų kalbų apibrėžtumo rodiklių vartojimą įvairiuose kontekstuose. Komutacijos testas naudojamas tiriant, ar pokytis turinio plane lemia pokytį raiškos plane ir atvirkščiai, taip nustatant konkrečios gramatinės morfemos koduojamą gramatinę reikšmę. Semantinio žemėlapiu metodas naudojamas aprašant numanomą apibrėžtumo rodiklio gramatinės reikšmės raidą pasaulio kalbose, taip pat išryškinant apibrėžtumo rodiklių vartojimo dviejose tipologiškai skirtingose kalbose — lietuvių ir danų — panašumus bei skirtumus. Hebrajų kalbos duomenys surinkti pasinaudojus taip pat ir anketavimo metodu (gimtakalbio buvo paprašyta užpildyti anketą — išversti duotus angliškus sakinius, iliustruojančius skirtingus apibrėžtumo tipus, į hebrajų kalbą; užpildyta anketa pateikiama 1 priede).

Disertacijos naujumas ir aktualumas

Disertacija yra **aktuali** lietuvių kalbotyrai, nes nagrinėjama tema — apibrėžtumo raiška lietuvių kalboje — yra mažai tyrinėta. Visiškai **nauja** yra tai, kad disertacijoje į lietuvių kalbos apibrėžtumo rodiklius — apibrėžiamuosius būdvardžius ir gramatėjančius įvardžius (artroidus) — žvelgiama iš kontrastyvinės ir tipologinės perspektyvos, gretinant juos su artikelinių kalbų (danų, anglų ir kitų) artikeliais, naudojamosi semantinio žemėlapiu metodu. Su būdvardžiais suaugusių apibrėžtumo rodiklių tyrimų tarptautiniu mastu taip pat nėra gausu, todėl disertacija pateikia vertingos medžiagos apibrėžtumo kategorijos tipologijai.

¹ Dėl termino žr. Vykypěl 2005: 12, 26, t.p. Girdenis 2003: 60.

Empirinė medžiaga

Disertacijos **empirinę medžiagą** sudaro per 1000 autentiškų lietuvių kalbos pavyzdžių, rinktų iš originalios ir verstinės grožinės literatūros, sakytinės ir rašytinės lietuvių kalbos tekstynų (atitinkamai <http://donelaitis.vdu.lt/~andrius/SKT5/5SKT-paiesk.php> ir <http://donelaitis.vdu.lt/>) bei interneto. Daiktavardinių frazių (NP) su būdvardiniais modifikatoriais ir įvardžiais *tas, ta* pavyzdžiai rinkti iš I. Mero romano *Lygiosios trunka akimirka* (atitinkamai 216 ir 121 pavyzdys), išrinkti ir šių pavyzdžių atitikmenys iš minėto romano daniško (*Det sidste træk*) ir angliško (*Stalemate*) vertimų. 219 NP su būdvardiniais modifikatoriais pavyzdžių ir 40 pavyzdžių su įvardžiais *tas, ta* surinkta iš P. Høeg'o romano *Frøkken Smillas fornemmelse for sne* vertimo į lietuvių kalbą *Panelės Smilos sniego jausmas*; išrinkti ir šių pavyzdžių atitikmenys originalo tekste. Iš *Sakytinės lietuvių kalbos testyno* išrinkti visi pavyzdžiai su įvardžiuotinais būdvardžiais (iš viso 458). Jei cituojant nenurodytas pavyzdžio šaltinis, tas pavyzdys yra darbo autorės sugalvotas. Neautentiški danų kalbos pavyzdžiai buvo peržiūrėti gimtakalbio.

Disertacijos tema yra plati, todėl teko apsiriboti keletu tyrimų krypčių. Netiesioginė (implicitinė) apibrėžtumo raiška lietuvių kalboje disertacijoje tik apžvelgiama, plačiau netyrinėjama. Pagrindinis dėmesys disertacijoje skiriamas formaliesiems lietuvių kalbos apibrėžtumo rodikliams — apibrėžiamiesiems būdvardžiams ir artroidams. Reikia pripažinti, kad artroidų aprašas disertacijoje tėra fragmentiškas, daugiau keliantis probleminius klausimus nei pateikiantis atsakymus, nes surinktos medžiagos apimtis buvo per maža, kad būtų galima daryti pagrįstas išvadas. Norint nuodugniai ištirti artroidų funkcijas ir sugramatinimo laipsnį, reikia atlikti išsamų jų vartosenos sakytinėje kalboje tyrimą, o tai jau galėtų būti atskiros disertacijos objektas. Neapibrėžtumo raiška lietuvių kalboje nėra sugramatinta, todėl paliekama nuošaly. Apibrėžtumo raiška danų kalboje yra išsamiai ištirta ir aprašyta, todėl disertacijoje atskirai netyrinėjama. Danų kalba daugiausia pasitarnauja

kontrastyviniam tyrimui, t.y. aprašomi tik tie danų kalbos apibrėžtumo raiškos aspektai, kurie išryškėja gretinant ją su apibrėžtumo žymėjimu lietuvių kalboje.

Darbo struktūra yra tokia: 2 skyriuje remiantis išstudijuota literatūra nagrinėjamas apibrėžtumo kategorijos turinys ir raiška tipologiniu požiūriu, gilinamasi į apibrėžtumo ir neapibrėžtumo semantiką, apibrėžiamos disertacijoje vartojamos sąvokos, apžvelgiami apibrėžtumo tipai, aprašomas žymimojo artikelio raidos ciklas, pristatoma darbe naudojama žymėtumo teorija. 3 skyriuje supažindinama su danų kalbos apibrėžtumo sistema. 4 skyrius skirtas apibrėžtumo raiškai lietuvių kalboje. Jame visų pirma nagrinėjama apibrėžiamųjų ir neapibrėžiamųjų būdvardžių opozicija lietuvių kalboje, analizuojamas šių būdvardžių vartojimas su semantiškai apibrėžtomis daiktavardinėmis frazėmis, tiriami jų distribucijos ypatumai ir šią distribuciją lemiantys veiksniai. Atskirai nagrinėjami vadinamieji „pabrėžiamieji įvardžiuotiniai būdvardžiai“ ir predikatyvo pozicijoje einantys apibrėžiamieji būdvardžiai, apžvelgiamos apibrėžiamųjų būdvardžių vartojimo *Sakytinės lietuvių kalbos tekстыne* tendencijos. Antroje 4 skyriaus dalyje nagrinėjamas apibrėžtumo žymėjimas įvardžiais, gramatėjantys demonstratyvai (artroidai) *tas, ta* ir jų vartojimo kontekstai, keliamos prielaidos dėl šių apibrėžtumo rodiklių sugramatinimo laipsnio ir pasiekto raidos etapo atsižvelgiant į žymimojo artikelio raidos ciklą. Trečiojoje minėto skyriaus dalyje siekiama nustatyti, ar esama ryšio tarp referento pragmatinio iškilumo ir svarbos diskurse bei polinkio pažymėti tą esinį žyminčią daiktavardinę frazę apibrėžtumo rodikliais lietuvių kalboje. 5 skyriuje pristatomas semantinio žemėlapių metodas ir remiantis disertantei prieinamų kalbų duomenimis nubraižomi apibrėžtumo semantinės erdvės metmenys. Taip pat pateikiami lietuvių kalbos apibrėžiamųjų būdvardžių semantinis žemėlapis bei danų kalbos apibrėžtumo ir neapibrėžtumo rodiklių semantiniai žemėlapiai. 6 skyriuje suformuluojamos išvados ir apžvelgiamos tyrimų perspektyvos. Pabaigoje pateikiamas disertacijoje panaudotos literatūros ir šaltinių sąrašas bei priedai.

Ginamieji teiginiai:

1. Apibrėžtumo raiška lietuvių kalboje yra tik iš dalies sugramatinta. Formaliu daiktavardinės frazės apibrėžtumo rodikliu gali būti laikoma įvardžiuotinės būdvardžio formos įvardinė morfema *-jis, -ji*². Besiformuojančiu apibrėžtumo rodikliu gali būti laikomi gramatėjantys demonstratyvai (artroidai) *tas, ta*.
2. Įvardžiuotinės būdvardžio formos įvardinė morfema **visais atvejais** žymi daiktavardinės frazės apibrėžtumą, kuris gali būti tiek individo referencijos lygmens, tiek aukštesnio — tipo (arba taksonominės referencijos) lygmens. Įvardžiuotinės formos pagrįstai gali būti vadinamos apibrėžiamosiomis, o paprastosios būdvardžio formos — neapibrėžiamosiomis. Vadinamieji „pabrėžiamieji įvardžiuotiniai būdvardžiai“ taip pat atlieka apibrėžiamąją funkciją — žymi taksonominį apibrėžtumą.
3. Lietuvių kalboje apibrėžtumo žymėjimas būdvardžio forma priklauso ne tik nuo daiktavardinės frazės semantinio apibrėžtumo, bet ir nuo to, ar atributinis būdvardis yra presuponuotas, identifikacinis ar taksonominis.
4. Deiktiniuose ir kataforiniuose kontekstuose lietuvių kalboje vartojami ne apibrėžiamieji būdvardžiai, o demonstratyvai (artroidai) ir neapibrėžiamoji būdvardžio forma. Anaforinis apibrėžtumas gali būti reiškiamas apibrėžiamaisiais būdvardžiais, tačiau iš šio vartosenos konteksto juos stumia gramatėjantys demonstratyvai (artroidai).
5. Su būdvardžiu suaugusio apibrėžtumo rodiklio raida skiriasi nuo apibrėžtumo rodiklio, kuris yra atskiras frazės žodis ar afiksas, raidos. Kalbose, turinčiose apibrėžiamuosius būdvardžius, atributinis būdvardis nebūtinai vartojamas apibrėžiamąja forma, nors jo

² Kadangi įvardis **yo-* yra suaugęs su būdvardžio kamienu, riba tarp būdvardžio kamieno ir prijungto įvardinio elemento ne visada yra aiški. Todėl kai kurie tyrėjai laiko įvardžiuotinių būdvardžių formų galūnes neskaidomomis ir kalba apie dvi būdvardžio kaitybos paradigmas — neapibrėžiamąją ir apibrėžiamąją (plg. angl. *definite and indefinite adjective declensions*, žr. Lyons 1999: 822). Pripažinus šį požiūrį, formaliu daiktavardinės frazės apibrėžtumo rodikliu laikytinos įvardžiuotinių būdvardžių formų apibrėžiamosios galūnės.

modifikuojama daiktavardinė frazė yra semantiškai apibrėžta. Kitas skirtumas yra tas, kad su būdvardžiu suaugęs apibrėžtumo rodiklis tampa taksonominės klasifikacinės būdvardžio funkcijos rodikliu. Daiktavardinės frazės su taksonominiais būdvardžiais žymi apibrėžtą esinių rūšį, tipą ar kategoriją. Taigi apibrėžtumas čia iš individo referencijos lygmens yra perkeltas į aukštesnį — kategorinės (taksonominės) referencijos lygmenį. Taksonominis apibrėžtumas yra išlaikomas nepaisant daiktavardinės frazės vartojimo konteksto: taksonominiai būdvardžiai vartojami apibrėžiamąja forma ir tuo atveju, jei daiktavardinė frazė individo referencijos lygmeniu yra neapibrėžta ar nereferentinė. Neturintis taksonominės reikšmės būdvardis lietuvių kalboje negali būti vartojamas apibrėžiamąja forma nei su generinėmis, nei su neapibrėžtomis specifinėmis ar nereferentinėmis daiktavardinėmis frazėmis.

2. Teoriniai tyrimo pagrindai

2.1 Pagrindinių sąvokų apibrėžtys

APIBRĖŽTUMAS (angl. *definiteness*, da. *bestemthed*) — daiktavardinės frazės kategorija, susijusi su konkrečiu individo (taip pat individų aibės ar klasės), kurį (-ią) gali identifikuoti adresatas, nurodymu (plg. Matthews 2005: 89, Crystal 2003: 126, Holvoet, Tamulionienė 2006: 11).

APIBRĖŽIAMOJI DESKRIPCIIJA (angl. *definite description*) — kalbos filosofijoje šiuo terminu vadinama bet kokia apibrėžta daiktavardinė frazė³ (pvz., *the man over there*), kurios pagrindinis dėmuo yra bendrinis daiktvardis (plg. Matthews 2005: 89).

DAIKTAVARDINĖ FRAZĖ (angl. *noun phrase*, da. *nominal*) tradiciškai apibrėžiama kaip frazė, kurios pagrindinis dėmuo yra daiktvardis arba

³ Pažymėtina, kad apibrėžtos daiktavardinės frazės, kurių pagrindinis dėmuo yra tikrinis vardas (*John*) daiktavardiškasis įvardis (*he, that*) arba kurios yra modifikuojamos deiktinių įvardžių (*that man, this one*), apibrėžiamosiomis deskripcijomis nelaikomos.

daiktavardį pakeičiantis įvardis⁴ (plg. Matthews 2005: 249, Crystal 2003: 320). Iš pirmo žvilgsnio panašiai lietuvių kalbotyros tradicijoje apibrėžiama sąvoka „daiktavardinis junginys“, plg.: „daiktavardiniais junginiais laikomi žodžių junginiai, kurių pagrindinis dėmuo yra daiktavardis“ (Labutis 1998: 68). Tačiau kadangi tradicinėje lietuvių kalbotyroje, skirtingai nei Vakarų kalbotyroje, daiktavardiniais junginiais nelaikomi daiktavardiškieji įvardžiai ir jų junginiai (pvz., *jis, tas su geltonomis garbanoms*), taip pat daiktavardiškai vartojami būdvardžiai (pvz., *pastarasis, aktyvioji*) bei neišplėsti daiktavardžiai (pvz., *mergaitė* ir *gėles* sakinyje *mergaitė laistė gėles*), šiame darbe pasirinkta vartoti tarptautinį terminą DAIKTAVARDINĖ FRAZĖ⁵, kuriuo vadinami argumento poziciją užimantys daiktavardžiai, daiktavardiniai junginiai, daiktavardiškieji įvardžiai ir jų junginiai, daiktavardiškai vartojami būdvardžiai ir kt.

INKLIUZIJA (angl. *inclusiveness*) — apibrėžiamosios deskripcijos gebėjimas referencijos aktu aprėpti „visą deskripcijos turinį tenkinančių objektų skaičių, arba atitinkamai — visą medžiagos kiekį“ (Holvoet, Tamulionienė 2006: 17, plg. t.p. Hawkins 1978 ir 1991).

PARTICIPACIJA⁶ (da. *participation*) — asimetrinės opozicijos narių tarpusavio santykis, kai vienas opozicijos narys (jis vadinamas NEŽYMĖTUOJU arba EKSTENSYVIUOJU) gali išsiplėsti į kito (vadinamo ŽYMĖTUOJU arba INTENSYVIUOJU) lauką, tačiau ne atvirkščiai (plg. Vykytė 2005: 31).

PRESUPONUOTA INFORMACIJA (angl. *presupposed information*) — tai informacija, kurios teisingumu adresantas neabejoja ir kurią jis laiko adresatui žinoma ar savaime suprantama, nediskutuotina (plg. Crystal 2003: 370, Yule 1998: 25, Hansen & Heltoft (spausdinama)). Presuponuota informacija sudaro pasakymo atspirties tašką ir yra priešinama informacijai, kuri yra naujai

⁴ Pažymėtina, kad determinantinės frazės teorijos (angl. *DP-hypothesis*) šalininkai (Abney 1978, žr. t.p. Lyons 1999) daiktavardinės frazės pagrindiniu dėmeniu laiko ne daiktavardį, o determinantą.

⁵ Iš lietuvių kalbininkų daiktavardiškai vartojamus įvardžius „daiktavardžio frazėmis“ laiko Rosinas (Rosinas 2009: 54). Mikulskas vartoja „daiktavardinės frazės“ sąvoką, kuri visiškai atitinka anglų *noun phrase* (Mikulskas 2006a).

⁶ Participacijos terminą pirmasis pavartojo prancūzų antropologas Lévy-Bruhl (1910, 1922) pavadinti tokiam reiškiniui, kai viena iš dviejų simbolių priešybių gali pakeisti kitą. Šį terminą vartoja Andersen (2001b), Jensen (2007b), taip pat Hjelmšlevas (pasak Jensen 2007b).

teigiama (angl. *presupposed* vs. *asserted*). Panašiai apibūdinama ir skirtis tarp „naujos“ ir „duotos“ informacija (*new* vs. *given*) (Crystal 2003: 370).

REANALIZĖ (angl. *reanalysis*) — diachroniniuose ir ypač gramatikalizacijos tyrimuose vartojama sąvoka, nusakanti reiškinį, kai pasikeičia tam tikros lingvistinės formos struktūra ar funkcijos. Pavyzdžiui, kai du žodžiai susilieja į dūrinį, jie turi būti naujai interpretuojami kaip visuma (pvz., *hair* daiktavardis, *cut* veiksmazodis → *haircut* daiktavardis). Reanalizė pasireiškia visuose kalbos lygmenyse, pvz., leksinis veiksmazodis gali virsti pagalbiniu veiksmazodžiu, fonologinis pokytis gali priversti kalbos vartotojus naujai interpretuoti žodžio skiemens ribas ar vieno žodžio segmentą priskirti kitam žodžiui (pvz., angl. *a naddre* → *an adder*) (plg. Crystal 2003: 387). Reanalizės terminą vartoja Ambrazas 2006: 25–27, Lyons 1999, Andersen 2001b ir kt.

ŽYMĖTUMAS (angl. *markedness*, da. *markerethed*) — asimetrinės opozicijos narių santykį nusakanti sąvoka, kai vienas opozicijos narys, vadinamas ŽYMĖTUOJU, turi reikšmę arba požymį A, o kitas narys, vadinamas NEŽYMĖTUOJU, šio požymio nespécifikuoja, t.y. nežymi nei A buvimo, nei nebuvimo (plg. Jakobson 1984 [1932]: 1; Andersen 2001b).

2.2 Apibrėžtumo kategorijos turinys ir raiška

Apibrėžtumas neatsiejamas nuo bendraujant nuolat iškylančio poreikio nurodyti, apie kurį daiktą ar asmenį kalbama. Šis procesas vadinamas referencijos koordinavimu.

Kalbose esama įvairių šiam tikslui naudojamų priemonių. Adresantas gali pavartoti tikrinį vardą, taip nurodydamas adresatui pažįstamą asmenį, kurį jis turi omenyje, pvz.:

(1) *Skambinau Jonui, bet jis jau buvo išėjęs.*

Konkrečiame kontekste vienareikšmiškai identifikuoti referentą gali padėti pavartotas asmeninis (*jis* (1) pavyzdyje) ar rodomasis įvardis (*Nesu skaitęs šios knygos*). Reikia pabrėžti, kad bendriniai daiktavardžiai žymi daiktų tipus, ir tik konkrečiose bendravimo situacijose jie įvardija konkrečius šių tipų atstovus

(plg. Langacker 1991: 53; plg. t.p. Holvoet, Tamulionienė 2006: 11; Mikulskas 2006a: 33-34), pvz.:

(2) *Pastatas prastos būklės, būtina remontuoti stogą.*

Daiktavardis *pastatas* (2) pavyzdyje turi vieną vienintelį referentą. Tai konkretus pastatas, už kurio priežiūrą kalbėtojas yra atsakingas arba kurį jis įsigijo ar ketina įsigyti, ar dėl kitų priežasčių pasirinko pokalbio tema. Daiktavardžio *stogą* referentas taip pat vienareikšmiškai identifikuojamas kaip minėto pastato stogas, nes daiktavardžiai *pastatas* ir *stogas* yra iš dalies koreferentiški (tarp jų yra visumos ir dalies santykis), be to, mūsų turimos žinios apie tikrovę leidžia manyti, kad kiekvienas tipiškas pastatas turi tik vieną stogą.

Taigi pagrindinė apibrėžtumo kategorijos funkcija yra padėti komunikacinio akto dalyviams spręsti bendraujant išskylančias referentų identifikavimo problemas. Apibrėžtumą su diskurso esinių referencijos nustatymu ir koordinavimu sieja dauguma tyrėjų (Christophersen 1939; Chafe 1976; Hawkins 1978, 1991 ir 2004; Chesterman 1991; Lyons 1999; Hansen 2004 ir kt.). Šio požiūrio laikomasi ir naujausiuose apibrėžtumo problematikai skirtuose lietuvių kalbininkų darbuose (Holvoet & Mikulskas, red., 2006).

Kita vertus, reikia pripažinti, kad santykis tarp apibrėžtumo ir referencijos yra daug sudėtingesnis. Artikelinėse kalbose tiek apibrėžtos, tiek neapibrėžtos formos daiktavardinės frazės gali būti vartojamos nereferentiškai. Tokios yra, pvz., predikatyvo pozicijoje einančios daiktavardinės frazės (žr. plačiau Declerck 1986: 26ff):

(3) a. *John is a victim of his own generosity.*⁷

b. *John is the victim of his own generosity.*

⁷ Pavyzdys paimtas iš Chestermano (Chesterman 1991: 24). Declerckas, nagrinėdamas tą patį pavyzdį, pastebi, kad šioms nereferentinėms predikatyvinėms daiktavardinėms frazėms būdingas semantinis kontrastas tarp apibrėžtos ir neapibrėžtos interpretacijos, kuris yra panašus į referentinių NP žymimą kontrastą. (3b) pavyzdyje predikatyvinė daiktavardinė frazė su žymimuoju artikeliu turi inkliuzinę interpretaciją, kad auka yra tik Johnas, tuo tarpu (3a) pavyzdyje vartojama predikatyvinė daiktavardinė frazė su nežymimuoju artikeliu implikuoja, kad dar bent vienas žmogus yra Johno dosnumo auka (Declerck 1989: 28–29).

Predikatyvinės daiktavardinės frazės referento neturi⁸, jos tik priskiria sakinio veiksmui tam tikrą ypatybę, (3) pavyzdyje – buvimą auka. Anot Chestermano, „apibrėžtumas, tiek formalus, tiek semantinis, yra daugiau nei referencijos dalykas⁹“ (Chesterman 1991: 25).

Daugelyje kalbų apibrėžtumo raiška yra sugramatinta ir žymima specialiais rodikliais – žymimaisiais ir nežymimaisiais artikeliais, kurie gali būti tiek atskiri žodžiai (ang. *the / a car*), tiek afiksai (da. *bil-en* automobilis-ART.DEF; hebr. *ha-pitsa* ART.DEF-pica). Šiose kalbose artikeliai yra pagrindinė diskurso esinių referencijos koordinavimo priemonė. Anot Christoferio Lyonso, „apibrėžtumas yra <...> *semantinio/pragmatinio apibrėžtumo* sugramatinimas¹⁰“ (Lyons 1999: 278). Jo teigimu, jeigu kalboje nėra formaliosios apibrėžtumo raiškos, tai joje nėra ir apibrėžtumo kategorijos (plg. taip pat Valeckienė 1986: 68).

Tipologiniu požiūriu gramatinė apibrėžtumo kategorija yra gana retas reiškinys. Pasak Dryerio (1989), artikius turi tik trečdalis pasaulio kalbų. Tiek patys apibrėžtumo *vs.* neapibrėžtumo rodikliai, tiek jų vartojimas kalbose labai skiriasi. Pavyzdžiui, arių ir šiuolaikinėje hebrajų kalboje tėra tik žymimasis artikkelis, o neapibrėžtos daiktavardinės frazės vartojamos be artikkelio, pvz.: air. *an board* ‘the table’, *board* ‘a table’ (Lyons 1999); hebr. *ha-pitsa* ‘the pizza’, *pitsa* ‘a pizza’ (Glinert 1989: 12). Tokia situacija

⁸ Nereferentiškai vartojami tik askriptyvinių sakinių predikatyvai, priskiriantys veiksmui tam tikrą požymį ar vaidmenį, arba žymintys jo priklausymą tam tikrai klasei (pvz., *Antanas yra gydytojas*). Reikia pažymėti, kad predikatyvinė vartoseną ne visų tyrėjų tapatinama su nereferentine. Pavyzdžiui, kognityvinėje gramatikoje predikatyvo pozicijoje einančios daiktavardinės frazės laikomos nespecifinės referencijos NP. Anot Mikulsko, askriptyviniai sakiniai reiškia inkliuzijos santykį tarp veiksnio ir predikatyvo daiktavardžių referentų: „subjekto vardažodžio referentas yra platesnės referentų klasės, įvardijamos predikatyvo vardažodžiu, narys“ (Mikulskas 2009: 143, plg. t. p. Langacker 1991: 67-68). Tokios skirtingos interpretacijos sietinos su nevienodai apibrėžiama referencijos sąvoka. Šiame darbe sekant Karttunen (Karttunen 1976) askriptyvinių sakinių predikatyvinės daiktavardinės frazės laikomos nereferentinėmis, nes jos nenurodo į diskurso referentą ir paprastai negali eiti tolesniame tiesioginės nuosakos sakinyje vartojamos anaforinės NP antecedentu, pvz., pasakymo *Jonas yra geras draugas* negalėtume pratęsti *Tas geras draugas ...*, o toliau einantis anaforinis įvardis *Jis ...* būtų koreferentiškas su daiktavardžiu *Jonas*, o ne su junginiu *geras draugas* (plg. Declerck 1986: 27, Karttunen 1976). Tai iš dalies lemia pati predikatyvinės konstrukcijos semantika. Ekvatyviniuose sakiniuose, kuriuose teigiamas dviejų (koreferentiškų) esinių tapatumas, predikatyvai yra reiškiama referentinėmis išraiškomis, todėl turi argumento statusą, pvz., *Antanas yra tas chirurgas, kuris operavo mano tėvą* (žr. Holvoet & Čížik-Prokaševa 2005: 79-80; Declerck 1986: 27).

⁹ „<...> definiteness — both formal and semantic — is more than just a matter of reference“ (1991: 25).

¹⁰ „Definiteness is the grammaticalization of <...> *semantic/pragmatic definiteness*“ (Lyons 1999: 278).

tipologiškai yra vyraujanti — iš tiesų tiek apibrėžtumo, tiek neapibrėžtumo rodiklius turi tik 8 proc. pasaulio kalbų (De Moulder & Carlier 2010). Taigi žymimasis artikelis yra dažnesnis nei nežymimasis. Remdamosi empiriniais duomenimis, Moravsic (1969) ir Heine (1997) teigia, kad jei kalboje yra sugramatinta neapibrėžtumo raiška, joje yra ir sugramatinta apibrėžtumo raiška, tačiau ne atvirkščiai. Nors ši universalija turi išimčių (pavyzdžiui, turkų kalboje tėra tik neapibrėžtumo rodiklis, pvz.: *ev* ‘house’, ‘the house’, *bir ev* ‘a house’ (Lyons 1999: 50)), ji galioja net 95 proc. tirtų kalbų.

Kitose kalbose žymimasis artikelis yra frazinis klitikas, pagal Vackernagelio dėsnį prisišliejantis prie pirmo savarankiško frazės žodžio, pvz., bulgarų *grad-ăt* (ang. ‘the city’), *golemij-at grad* (ang. ‘the big city’). Holvoeto ir Tamulionienės teigimu, šis faktas patvirtina, kad apibrėžtumas laikytinas „daiktavardinio junginio kategorija“ (Holvoet, Tamulionienė 2006: 12, bulgarų kalbos pavyzdys paimtas iš šių autorių). Be jau aptartų sugramatintos apibrėžtumo raiškos pavyzdžių — artikelio (atskiro žodžio), afikso ir frazinio klitiko — reikia paminėti ir slavų bei baltų kalbose vartojamas su įvardžiais suaugusias būdvardžių formas, kurios ankstesniais šių kalbų raidos laikotarpiais (pavyzdžiui, bažnytinėje slavų kalboje) ir kai kuriose dabartinėse kalbose (pavyzdžiui, latvių, serbų–kroatų bei lietuvių kalboje) atlieka apibrėžtumo žymėjimo funkciją.

Kaip jau buvo minėta, apibrėžtumas nebūtinai reiškiamas artikeliais. Tikriniai vardai laikomi savaime apibrėžtomis daiktavardinėmis frazėmis ir daugelyje kalbų vartojami be artikelių (plg. ang. **the John*, žr. t. p. Greenberg 1978: 64), tačiau esama išimčių (plg. sen. gr. ὁ Σωκράτης, vok. *der Karl*). Anglų ir skandinavų kalbose asmeniniai įvardžiai (pvz., ang. *I, he, us*), NP su rodomaisiais įvardžiais ir daiktavardiškai vartojami rodomieji įvardžiai (pvz., angl. *that book, this one, that*) taip pat laikomos apibrėžtomis daiktavardinėmis frazėmis.

Posesyvų (savybinių įvardžių ir kilmininkų) sąsaja su apibrėžtumu nėra vienareikšmė: vienose kalbose posesyvai atlieka apibrėžiamųjų determinantų funkciją (pvz., anglų ir skandinavų) ir negali būti vartojami su žymimaisiais artikeliais (plg. *my house, Peter's car*, tačiau **the my house, *the Peter's car*).

Kad posesyvinė daiktavardinė frazė būtų neapibrėžta, savybiniai kilmininkai anglų kalboje turi būti keičiami postpozicinėmis prielinksninėmis konstrukcijomis, pvz.: *a house of mine, a car of Peter's*. Cristoferis Lyonsas šias kalbas vadina kalbomis su determinantiniu kilmininku (ang. *DG languages* (*DG = determiner genitive*)), priešindamas jas kalboms, kuriose posesyvai gali būti vartojami su apibrėžiamaisiais artikeliais ir yra artimesni būdvardiniams modifikatoriams (ang. *AG languages* (*AG = adjectival genitive*)). Pastarajam tipui priklauso italų ir portugalų kalbos, plg. it.: *il mio libro* (ang. 'the my book') ir *un mio libro* (ang. 'a my book'; 'a book of mine') (Lyons 1999: 293–294).

Lietuvių kalba priskirtina *AG* tipui, nes posesyvai joje gali būti vartojami kartu su nežymimaisiais įvardžiais (pvz., *vienas mano/Petro draugas* (plg. Holvoet, Judžentis 2005: 35, išn. 30; Holvoet, Tamulionienė 2006: 24, išn. 9).

Kita vertus, Martinas Haspelmathas, ištyręs posesyvinių daiktavardinių frazių interpretaciją tekstuose, nustatė, kad absoliuti dauguma (94–96 proc.) tokių NP yra semantiškai apibrėžtos tiek vadinamosiose *DG* kalbose (anglų), tiek *AG* kalbose (italų ir šiuolaikinėje graikų). Tuo remdamasis, Haspelmathas daro išvadą, kad „visose trijose kalbose posesyvinės daiktavardinės frazės yra žymiai labiau linkę būti apibrėžtos nei daiktavardinės frazės apskritai.“ (Haspelmath 1999: 233)¹¹

Kaip jau buvo minėta, daugelyje kalbų šalia apibrėžtumo rodiklių išsirutulioja neapibrėžtumo rodikliai — nežymimieji artikeliai, kurie dažniausiai istoriškai kildinami iš skaitvardžio 'vienas' (Lyons 1999, Jensen 2007a ir kt.). Lyonsas yra linkęs tikraisiais artikeliais laikyti tik žymimuosius artikelius, o nežymimuosius artikelius (pvz., angl. *a* ir nekirčiuotą *some*) jis vadina **kiekiniais determinantais** (angl. *cardinality determiners*) dėl jų sąsajos su kitais kvantifikatoriais (angl. *one, three, many*). Taip manyti Lyonsą verčia tas faktas, kad daiktavardinės frazės neapibrėžtumą anglų kalboje daugeliu atveju signalizuoja ne formalus neapibrėžtumo rodiklis, o

¹¹ „possessed NPs in all three languages are substantially more likely to be definite than NPs in general“ (Haspelmath 1999: 233).

apibrėžiamojo determinanto (angl. *definite determiner*) nebuvimas (pavyzdžiai Lyonso):

- (4) a. *I bought **three books** this morning.*
- b. *I've just managed to read **one book**.*
- c. *John has gone out to buy **milk**.*
- d. *I've already put **spoons** on the table.*

Lyonso nuomone, anglų kalbos nežymimasis artikelis daiktavardinėje frazėje užima tą pačią poziciją, kaip ir kiti kvantifikatoriai, kuri esanti arčiau NP branduolio nei žymimojo artikelio ir kitų apibrėžiamųjų determinantų užimama pozicija¹². Todėl anglų kalbos nežymimąjį artikelį *a* (ir nekirčiuotą *some*) Lyonsas vadina **kiekiniu artikeliu** (angl. *cardinal article*) arba **kvazi-nežymimuoju artikeliu** (angl. *quasi-indefinite article*), motyvuodamas tuo, kad pastarasis neapibrėžtumą žymi netiesiogiai — jis yra privalomas tik su skaičiuojamųjų daiktavardžių vienaskaita, nesant kito determinanto. Tokiu būdu, minimalus anglų kalbos žymimojo artikelio *the* semantinis turinys yra [+apibrėžtas], o nežymimojo artikelio (*a* ir nekirčiuoto *some*) koduojamas turinys yra ne [-apibrėžtas], o [+vienaskaita] (Lyons 1999: 36). Šią hipotezę Lyonsas yra linkęs taikyti ir kitoms kalboms, teigdamas, kad neapibrėžtumo rodikliai beveik visais atvejais yra kiekiniai artikeliai (angl. *cardinal articles*) ir tikro nežymimojo artikelio, koduojančio [-apibrėžtas], greičiausiai nėra nė vienoje kalboje (ibid, 51, 95). Panašios nuomonės laikosi ir Himmelmannas, kuris pažymi, kad vadinamieji „nežymimieji artikeliai“ daugelyje kalbų nepasižymi tomis pačiomis morfosintaksinėmis savybėmis, kaip žymimieji arba „specifiniai artikeliai“ (dėl termino žr. 2.4 sk.), ir yra artimesni kvantifikatoriams (Himmelmann 1998: 323).

¹² S. Diko tradicijas tęsiančioje europietiškoje funkcinėje gramatikoje, kurios pagrindinis daiktavardinės frazės struktūros tyrėjas yra Janas Rijkhoffas (2002), teigiama, kad neapibrėžiamieji ir apibrėžiamieji determinantai priklauso skirtingiems daiktavardinės frazės sluoksniams (angl. *layers*) ir nėra jokio funkcinio pamato laikyti juos tos pačios kategorijos nariais (Harder 2008: 2–3).

2.3 Apibrėžtumo ir neapibrėžtumo semantika

Apibrėžtumo tyrimai gali būti dvejopi: vienuose tyrimo objektu pasirenkamas semantinis apibrėžtumas ir einama nuo reikšmės prie formos, t.y., žiūrima, kurios daiktavardinės frazės gali būti interpretuojamos kaip apibrėžtos *vs.* neapibrėžtos, ir tiriama, kokiomis raiškos priemonėmis perteikiama vienokia ar kitokia jų interpretacija (šiuo keliu neretai einama tiriant apibrėžtumo kategoriją neartikelinėse kalbose, plg. Holvoet, Tamulionienė 2006, Chesterman 1991); kituose tyrimuose, atvirkščiai, einama nuo formos prie reikšmės, tyrimo objektu pasirenkant formaliuosius apibrėžtumo rodiklius — artikelius ir tiriant galimas jų reikšmes bei funkcijas (plg. Hawkins 1978 ir 1991).

Tiriant apibrėžtumo kategoriją skirtingose kalbose, reikalingas *tertium comparationis*. Juo gali būti tik semantinis šios kategorijos turinys, nes, kaip jau buvo minėta, apibrėžtumo raiška kalbose įvairuoja ir nebūtinai yra sugramatinta. Nors šiame skyriuje daugiausia remiamasi anglų kalbos tyrimais, nes jų yra gausiausia, reikia pabrėžti, kad *tertium comparationis* nėra tapatinamas su apibrėžtumo kategorijos turiniu anglų (ar kitoje artikelinėje) kalboje. *Tertium comparationis* turėtų būti nepriklausomas nuo konkrečios kalbos, universalus semantinis apibrėžtumo kategorijos turinys, išryškėjantis lyginant šios kategorijos semantiką skirtingose kalbose. Holvoeto ir Tamulionienės teigimu, „pagrindiniai apibrėžtumo rodiklių vartojimo principai veikiausiai yra universalūs, nes apibrėžtumas yra universali diskurso kategorija. Bet šis universalumas būdingas tik tikrajam, t.y. prototipiniam apibrėžtumui” (Holvoet, Tamulionienė 2006: 20).

2.3.1 Apibrėžtumo semantika

Norint apibrėžti „prototipinį apibrėžtumą” visų pirma reikia išsiaiškinti, kada daiktavardinę frazę galima interpretuoti kaip semantiškai apibrėžtą. Tradiciškai daiktavardžio frazių apibrėžtumas aiškinamas referento

žinomumu (angl. *familiarity hypothesis*) (Christophersen 1939, plg. t.p. Ambrazas, red., 1997: 174). Teigiama, kad apibrėžtos daiktavardinės frazės referentas yra žinomas tiek adresantui, tiek adresatui. Referentas gali būti žinomas iš tiesioginės pokalbio aplinkos, lingvistinio konteksto (ankstesnio paminėjimo) ir pan. Kiti autoriai, iš esmės pritariančys žinomumo teorijai, yra linkę apibrėžtumą sieti su **galėjimu identifikuoti referentą** (angl. *identifiability*). Anot šio požiūrio, žymimasis artikelis signalizuoja, jog adresatas gali identifikuoti referentą komunikacinėje situacijoje, jam nebūtina iš anksto referento žinoti¹³ (žr. Chafe 1976; Hawkins 1978 ir 1991; Haspelmath 1999; Lyons 1999: 6; Skytte & Korzen 2000: 202; Hansen 2004: 52; Holvoet, Tamulionienė 2006: 15). Referentas tiesiog pristatomas adresatui kaip galimas identifikuoti (Hansen & Heltoft, spausdinama). Taigi, daiktavardinė frazė yra apibrėžta, jei ji tam tikrame kontekste turi tik vieną vienintelį referentą, ir jei adresantas tai žino bei daro prielaidą, kad adresatas tai taip pat žino arba kad adresatas gebės šį referentą vienareikšmiškai identifikuoti (Larsen 2006: 362).

Kita vertus, esama atvejų, kai apibrėžti būna ir neidentifikuoti asmenys ar daiktai, plg. Lyonso pateiktą pavyzdį (Lyons 1999: 7):

(5) [nurse entering operating theatre]

I wonder who the anaesthetist is today.

Žymimasis artikelis čia galimas, nes žinoma, jog kiekvienoje operacijoje dalyvauja anesteziologas, tačiau iš pasakymo aišku, kad kalbantysis negali identifikuoti šios apibrėžiamosios deskripcijos (angl. *definite description*) referento ir nesitiki, kad adresatas gebės tai padaryti. Tiek kalbantysis, tiek adresatas žino, kad toks asmuo yra, tačiau jo tapatybė lieka neidentifikuota. Panašius atvejus linkstama aiškinti pasitelkiant **unikalumo** (angl. *uniqueness*) sąvoką — žymimasis artikelis signalizuoja, kad apibrėžiamąją deskripciją

¹³ Gundel, Hedberg & Zacharsky (1993: 277), aptardami skirtingus referentinių išraiškų kognityvinius statusus, teigia, kad vardažodis su žymimuoju artikeliu *the* turi statusą „identifikuojamas“ (*uniquely identifiable*). Tai reiškia, kad adresatas geba identifikuoti tokio vardažodžio referentą remdamasis vien tik pačioje daiktavardinėje frazėje pateikiama informacija, išankstinis referento žinojimas šiuo atveju nėra būtinas (skirtingai nuo NP su demonstratyvais, kurie turį statusą „žinomas“ (*familiar*) ir suponuoja, kad referentas adresatui yra žinomas iš anksto).

tenkina tik vienas vienintelis referentas (ibid., 8); ((5) pavyzdyje komunikantai žino, kad kiekvienoje operacijoje dalyvauja tik vienas anesteziologas). Taigi pati apibrėžiamoji deskripcija yra tarsi instrukcija adresatui ieškoti vienintelio galimo referento tol, kol atras. Referento paieška, anot Hawkinso, atliekama ne visoje diskurso erdvėje, o tam tikroje pragmatinėje esinių aibėje (angl. *pragmatic set of entities / P-set*). Hawkinso teorija, sukurta remiantis anglų kalbos faktais, gali būti apibendrinta taip (Haspelmath 1999: 231): „daiktavardinė frazė yra apibrėžta (i) jeigu jos referentas gali būti lokalizuotas pragmatinėje esinių aibėje, kuri yra bendra kalbėtojui ir klausytojui, t.y., jei jis yra pragmatiškai pagrįstas (*pragmatically anchored*) ir (ii) jei minėtas referentas šioje aibėje yra unikalus (arba, tiksliau sakant, inkliuzyvus)“¹⁴. Vadinasi, turi egzistuoti tam tikra pragmatinė esinių aibė, kuri yra akivaizdi (angl. *manifest*) tiek adresantui, tiek adresatui, ir kurioje daiktavardinės frazės referentas egzistuoja ir yra vienintelis (unikalus). Tokiu atveju turėsime apibrėžtą daiktavardinę frazę. Vartodamas žymimąjį artikelį, adresantas nurodo, kad adresatas gebės identifikuoti NP referentą, surasdamas pragmatinę aibę, kurioje jis egzistuoja. Loginė unikalumo ypatybė palengvina paiešką — šioje aibėje negali būti kitų esinių, tenkinančių apibrėžiamosios deskripcijos turinį (Hawkins 1991: 414). Tokią aibę gali sudaryti kalbėtojo ir klausytojo anksčiau minėti esiniai („ankstesniojo diskurso aibė“) ar tiesioginė pokalbio aplinka, kurioje yra kalbėtojas ir klausytojas. Visumos ir dalies ar kitais asociaciniais ryšiais susiję esiniai taip pat sudaro pragmatines aibes, pvz., *automobilis* ir *vairas*, *vestuvės* ir *nuotaka*. Hawkinsas teigia, kad būtent šiose pragmatinėse aibėse patenkinamas unikalumo reikalavimas, ir tai padeda kalbėtojui ir klausytojui bendradarbiauti ir nedviprasmiškai nurodyti tą individą, kuris atitinka apibrėžiamosios deskripcijos turinį (ibid., 408).

Skytte & Korzen atkreipia dėmesį į tai, kad danų kalboje kai kurios daiktavardinės frazės su žymimuoju artikeliu netenkina unikalumo

¹⁴ „a noun phrase is definite (i) if its referent is locatable in a pragmatic set of entities shared by the speaker and the hearer, that is if it is pragmatically anchored, and (ii) if the referent is unique (or, more precisely, inclusive) within this set“ (Haspelmath 1999: 231).

reikalavimo, t.y. nežymi vienintelio esinio tam tikroje pragmatinėje aibėje (Skytte & Korzen 2000: 235, pavyzdys autorių, plg. t.p. Abbot 2003):

(6) *Politiet affyrede to skud mod manden. Det ene ramte ham i lår-et.* (TV2-nyhederne 17.4.99)

Policija iššovė du šūvius į vyrą. Vienas pataikė jam į šlaunis-SG.DEF

‘Policija iššovė į vyrą du šūvius. Vienas šūvis pataikė jam į **šlaunį.**’

(6) pavyzdyje vartojamas žymimasis artikelis, tačiau aišku, kad kalbamuoji atveju pragmatinę aibę sudaro du nariai, nes žmogus turi dvi šlaunis. Panašiai ir posesyvinės daiktavardinės frazės su neatskiriamojo priklausymo daiktavardžiais (daiktavardžiais, reiškiančiais kūno dalis, giminystės ryšius ir pan.), DG kalbose yra apibrėžtos, tačiau ne visada tenkina inkliuzinės (unikalios) referencijos sąlygą. Pavyzdžiui, sakinyje *Bill lost his finger in the war* daiktavardinės frazės *his finger* referentas, be abejo, priklauso Billo rankos pirštų aibe, tačiau, kadangi žmogus turi ne vieną pirštą, jis nėra vienintelis jos narys (tai rodo parafrazė *one of his fingers*).

Apibrėžtų daugiskaitos ir neskaičiuojamųjų daiktavardžių vienaskaitos vartojimo atvejais kalbama ne apie unikalumo, o **inkliuzijos** (angl. *inclusiveness*) sąlygą. Šios sąvokos esmė yra ta, kad apibrėžiamosios deskripcijos „referencija aprėpia visą deskripcijos turinį tenkinančių objektų skaičių, arba atitinkamai — visą medžiagos kiekį“ (Holvoet, Tamulionienė 2006: 17), pavyzdžiui:

(7) a. *I've washed the dishes.*

‘Suploviau indus.’

b. *I've drunk the tea.*

‘Išgėriau arbatą.’

(7a–b) pavyzdžiuose ir jų vertimuose į lietuvių kalbą implikuojama, kad buvo suplauti visi šioje situacijoje aktualūs (adresatui žinomi) indai ir išgerta visa arbata.

Kognityvinės lingvistikos atstovas Ronaldas Langackeris, aiškindamas apibrėžtumo semantiką, pasitelkia „aktualiosios diskurso erdvės“ ir „mentalinio kontakto“ terminus. Aktualioji diskurso erdvė Langackerio apibrėžiama kaip „mentalinė erdvė, aprėpianti pokalbio dalyviams bendrus

dalykus ir santykius tarp jų“ (Langacker 1991: 97, referuojama iš Mikulskas 2006a: 37). Aktualiosios diskurso erdvės sąvoka yra artima Hawkinso pragmatinių aibių sąvokai. Mentalinis kontaktas reiškia, kad „aktualios psichinės būsenos individas išskiria SAĖMONINGAM ŽINOJIMUI vienintelį T tipo egzempliorių t_i “ (ibid.). Anglų kalbos žymimojo artikelio reikšmę Langackeris nusako taip: „žymimojo artikelio vartojimas su tipo deskripcija T reiškia, jog (gautoji) daiktavardinė frazė implikuoja:

- (i) aktualiojoje diskurso erdvėje profiliuojamas (žymimas) tipo T egzempliorius t_i yra unikalus ir maksimalus;
- (ii) kalbovas (S) turi mentalinį kontaktą su t_i ;
- (iii) klausovas (H) turi mentalinį kontaktą su t_i , arba daiktavardinė frazė pati viena sugeba šį kontaktą užtikrinti“ (Langacker 1991: 98, referuojama iš Mikulskas 2006a: 38).

Taigi įvairiais teoriniais modeliais besivadovaujantys autoriai apibrėžtumo semantiką nusako panašiai: apibrėžtumas siejamas su adresato gebėjimu identifikuoti vienintelį (unikalų) referentą, kurį turi omenyje kalbėtojas, o daugiskaitos ir masės daiktavardžių atveju — taip pat su (maksimalia) inkliuzine referencijos interpretacija.

2.3.2 Neapibrėžtumo semantika

Neapibrėžtumas paprastai siejamas su žinomumo, unikalumo ir inkliuzijos priešingybe (Holvoet, Tamulionienė 2006: 17). Adresatas negali identifikuoti neapibrėžtos daiktavardinės frazės referento, toks referentas netenkina unikalumo ir / arba inkliuzijos sąlygų, plg. (8a–b) pavyzdžius, kuriuose neapibrėžtų daiktavardinių frazių referencija apima neapibrėžtą esinių ar masės kiekį:

- (8) a. *I've bought some flowers.*

‘Nupirkau gėlių.’

- b. *I've drunk some tea.*

‘Išgėriau arbatos.’

Hawkinsas pažymi, kad neapibrėžiamosios deskripcijos gali būti įvairiai interpretuojamos, ir artikelių *a* ir *the* semantinio kontrasto prigimtis nėra visiškai aiški (Hawkins 1991: 416). Autoriaus manymu, būtų netikslu teigti, kad neapibrėžiamosios deskripcijos žymi neunikalumą, jos veikia yra neutralios unikalumo atžvilgiu (Hawkins 1991: 420, 439). Pavyzdžiui:

(9) *A professor is drunk*¹⁵.

(9) sakinys bus teisingas, jei bus nors vienas profesorius, kuris bus girtas. Jis logiškai suderinamas su teiginiu, kad gali būti daugiau nei vienas toks profesorius, taip pat ir su tuo, kad toks profesorius tėra vienas, tad (9) sakinys yra „neutralus unikalumo atžvilgiu ir jam neprieštaruoja“¹⁶ (Hawkins 1991: 407). Nežymimojo artikelio vartojimas paprastai reiškia, kad kalbamasis esinys nepriklauso jokiai pragmatinei aibei, kuri yra akivaizdi tiek kalbėtojui, tiek klausytojui. Tačiau Hawkinsas pastebi, kad ir nežymimasis artikelis gali žymėti priklausymą pragmatinei aibei, pavyzdžiui, sakinys *Pass me a cup* gali būti interpretuojamas: *Paduok man vieną iš puodukų, esančių prieš tave ant stalo*. Hawkinsas anglų kalbos artikelių analizei taiko Grice'o implikatūros teoriją. Jis teigia, kad NP su nežymimuoju artikeliu gali implikuoti priklausymą pragmatinei aibei, tačiau tai yra **pokalbio implikatūra** (angl. *conversational implicature*), kuri gali būti atšaukta, pavyzdžiui:

(10) *A senator resigns*.

(10) pavyzdys JAV dienraščio antraštėje gali turėti pokalbio implikatūrą, kad kalbama apie JAV senatorių. (11) pavyzdyje matome, kad ši implikatūra gali būti atšaukta (Hawkins 1991: 418, pavyzdys Hawkinso):

(11) *A senator resigns, not a US senator, but a senator in Japan*.

Žymimojo artikelio vartojimo atveju priklausymas pragmatinei aibei yra **konvencinė implikatūra**, kuri negali būti atšaukta (ibid., 414).

Neapibrėžtos daiktavardinės frazės gali būti vartojamos referentiškai. Tokiais atvejais referentą identifikuoti gali adresantas, tačiau negali adresatas, pvz.:

¹⁵ Pavyzdys paimtas iš Hawkinso (Hawkins 1991: 407).

¹⁶ „is actually neutral to uniqueness and does not contradict it“ (Hawkins 1991: 407).

(12) a. *Sutikau (vieną) draugą.*

b. *Ji nori ištekėti už (vieno / tokio) švedo. Jiedu susipažino Brazilijoje.*

Pastarasis vartojimas literatūroje vadinamas **neapibrėžtu referentiniu** arba **specifiniu** (ang. *indefinite specific*) (Holvoet, Tamulionienė 2006: 18). Neapibrėžta specifinė daiktavardinė frazė gali būti tolesniame tiesioginės nuosakos sakinyje vartojamo anaforinio įvardžio antecedentas, tai patvirtina jos referentinę vartoseną (plg. Haspelmath 1997: 38), pvz.: *Jūsų teiravosi vienas studentas. Pasakiau, kad būsite po paskaitos, bet jis negalėjo laukti, sakė, paskambins jums.* Specifinės referencijos atveju neapibrėžtos daiktavardinės frazės referentas kalbančiojo požiūriu gali būti unikalus ir žinomas, nežinomas jis yra tik adresato požiūriu. Specifinė referentinė vartoseną sieja neapibrėžiamąsias deskripcijas su apibrėžiamosiomis.

Sakiniuose, kuriuose aprašoma dar neįvykusi, o tik įsivaizduojama ar pageidaujama situacija, neapibrėžiamosios deskripcijos vartojamos nereferentiškai (ibid.), pvz.:

(13) a. *Paduok man (kokį nors) puodelį.*

b. *Ji nori ištekėti už švedo, bet tinkamo dar nesutiko.*

Šis vartojimas literatūroje vadinamas **neapibrėžtu nereferentiniu** arba **nespecifiniu** (ang. *indefinite non-specific*). (13a–b) pavyzdžiuose daiktavardžiai *puodelis*, *švedas* yra neapibrėžti tiek adresanto, tiek adresato požiūriu. Kad neapibrėžta nspecifinė daiktavardinė frazė nenurodo diskurso referento matyti iš to, kad ji negali eiti tolesniame tiesioginės nuosakos sakinyje vartojamo anaforinio įvardžio antecedentu, plg.: *Paduok man kokį nors puodelį. <*Jis yra virtuvėje ant stalo>* (plg. Karttunen 1976). Kita vertus, ne visi tyrėjai tapatina nspecifinę daiktavardžio referenciją ir nereferentinę jo vartoseną, pastarąją jie sieja tik su tipo deskripcija sudėtinių formų daryboje, pvz., *mountain bike* 'kalnų dviratis' (plg. Langacker 1991). Neapibrėžtos nspecifinės daiktavardinės frazės referentas šių autorių traktuojamas kaip laisvai pasirenkamas tam tikros aibės elementas. Taigi, laikantis šio požiūrio, sakinyje *Paduok man (kokį nors) puodelį* daiktavardis *puodelis* tam tikrą (laisvai

pasirenkama) referentą vis dėlto turi — kitaip negalėtų būti patenkintas prašymas.

Taigi neapibrėžtumo sematikai būdinga tai, kad klausytojas negali identifikuoti neapibrėžtos daiktavardinės frazės referento (arba referentas **pateikiamas** klausytojui kaip negalimas identifikuoti, kaip naujas diskurso situacijos elementas), toks referentas paprastai netenkina unikalumo ir inkliuzijos sąlygų.

2.4 Apibrėžtumo tipai

Pagal referento identifikacijos pagrindą literatūroje skiriami deiktinis, anaforinis, kataforinis, situacinis ir inferentinis apibrėžtumo tipai, sudarantys apibrėžtumo kategorijos branduolį (plg. Chafe 1976; Hawkins 1978 ir 1991; Haspelmath 1999; Lyons 1999; Hansen & Heltoft (spaudinama), Skytte & Korzen 2000). Galiausiai aptariami apibrėžtumo kategorijos paribyje esantys vaidmens ir generinio bei taksonominio apibrėžtumo tipai.

2.4.1 Deiktinis apibrėžtumas

Hawkinsas šį apibrėžtumo tipą vadina *immediate situation uses*, danų kalbininkai Hansen & Heltoft vartoja sąvoką *deiktisk bestemthed* 'deiktinis apibrėžtumas'. Deiktinio apibrėžtumo atveju referento identifikacijos pagrindas yra artimasis kontekstas arba komunikacinė situacija: *an object might be identifiable on the basis of immediate deictic availability, i. e. it is accessible from the communication situation* (Hansen 2004: 52). Kitaip tariant, referentas yra identifikuojamas, nes yra matomas, girdimas ar kitaip suvokiamas tiesioginėje pokalbio aplinkoje, pvz.:

(14) *Pass me the hammer, please.* (pavyzdys iš Hansen 2004: 52)

'Paduok man plaktuką.'

Deiktinis rodymas yra pagrindinė demonstratyvų funkcija, todėl deiktinio apibrėžtumo atveju žymimųjų artikelių vartoseną iš dalies sutampa su demonstratyvų vartoseną (Hawkins 1978: 103), plg.:

- (15) a. *Pass me the bucket, please!*
b. *Pass me this/that bucket, please!*

Skirtumas tarp artikelio ir demonstratyvo yra tas, kad pastarajam būdingas implicitinis ar explicitinis kontrastas kitų tos pačios kategorijos individų atžvilgiu (plg. Skytte & Korzen 2000: 228). Kitaip tariant, pasakymas su demonstratyvu implikuoja, kad pokalbio aplinkoje gali būti ne vienas referentas, tenkinantis deskripcijos turinį, ir referento identifikaciją bei tikslią lokalizaciją dažnai palengvina kalbėtojo gestas (plg. Hawkins 1978: 156). Anot Hawkinso, demonstratyvai, skirtingai nei žymimasis artikelis, yra neutralūs unikalumo atžvilgiu (ibid., 157). Be to, demonstratyvo semantikai būdinga savybė [\pm deiktinis centras] (pastarasis paprastai sutampa su kalbėtoju), todėl danų kalbos veiksmažodžio *giv* ‘paduok’ papildiniu einanti daiktavardinė frazė negali būti vartojama su artimojo rodymo įvardžiu: **Giv mig lige den her bog!* ‘Paduok man šitą knygą!’, nes artimojo rodymo įvardžio *den her* ‘šitas’ vartojimas presuponuoja, kad kalbama apie arti kalbėtojo esančius, jam pasiekiamus objektus (Allan et al. 1995: 187).

Skytte & Korzen skiria tiesioginės ir netiesioginės deiksės atvejus. Tiesioginės deiksės atveju referentas yra komunikacijos situacijoje ir yra jos dalyvių matomas¹⁷ (plg. Hawkinso terminą „visible situation use“, Hawkins 1978: 110), pvz.: *Tag lige bog-en med*, pasiimk knygą-DEF, ‘Pasiimk tą knygą’. Tiesioginės deiksės atveju gali būti vartojami tiek žymimieji artikeliai, tiek demonstratyvai. Netiesioginės deiksės atveju (plg. Hawkinso terminą „immediate situation uses“, Hawkins 1978: 111–112) kalbėtojas nurodo į esinį, kuris yra susijęs su komunikacijos situacijoje esančiu esiniu, tačiau nebūtinai komunikacijos akto dalyviams (klausytojui) matomas, pvz.: *Hunden bider*, šuo-ART.DEF kandžiojasi, ‘Atsargiai, piktas šuo’ (užrašas ant privataus kiemo vartų). Netiesioginės deiksės atveju paprastai vartojamas tik žymimasis artikelis, demonstratyvas jo šiuo atveju pakeisti negali¹⁸ (Skytte & Korzen

¹⁷ Hawkinsas patikslina, kad tiesioginės deiksės atveju referentas turi būti matomas klausytojui, kalbėtojui jis gali būti ir nematomas, pvz. aklasis gali mostelėti ranka į kabyklą ir pasakyti svečiui: *You can put your coat on that clothes peg.* (Hawkins 1978: 112).

¹⁸ Hawkinsas pateikia tokį pavyzdį: jei mūsų namuose pirmąsyk svečiuojasi aklas žmogus, mes, norėdami jį išpėti apie kliūtį, sakysime ne *Fred, mind that table!*, bet *Fred, mind the table!* (Hawkins 1978: 113).

2000: 231, Hawkins 1978: 113). Apibendrinant galima pasakyti, kad žymimojo artikelio vartojimas yra instrukcija adresatui lokalizuoti referentą komunikacinėje situacijoje, tačiau jis nebūtinai turi būti matomas. Demonstratyvo vartojimas nurodo adresatui identifikuoti patį kalbamąjį objektą, todėl jo semantikai būdingas referento matomumo reikalavimas (Hawkins 1978: 115, žr. tačiau Partee 2006 ir šio darbo 4.2 skyrių).

Reikia pabrėžti, kad deiktinės vartosenos tipas neapsiriboja objektų, esančių konkrečioje pokalbio aplinkoje, nurodymu. Natūralios interakcijos tyrimai (Himmelman 1996) rodo, kad tikroji vartosena yra žymiai sudėtingesnė. Jos negalima paaiškinti vien tik remiantis kalbėtoju, klausytoju ir fizine pokalbio situacija. Himmelmanas teigia, kad deiktinės vartosenos atveju kontekstas yra toks pat sudėtingas, kaip ir kitais atvejais, ir apima tiek interakcines, tiek kultūrinės žinias (Himmelman 1996: 223). Pavyzdžiui, deiktinis įvardis *her 'čia'* priklausomai nuo konteksto gali nurodyti tiek fizinę pokalbio situaciją, tiek kaimą ar miestą, tiek visą pasaulį.

Kai kurie autoriai kaip atskirą deiktinio apibrėžtumo potipį išskiria DISKURSO DEIKSĘ (angl. *discourse deixis*, *discourse deictic use*, žr. Himmelman 1996: 224, Himmelman 1998: 322, De Mulder & Carlier 2010, plg. Lyons sąvoką *impure text deixis* (Lyons 1977: 668)). Diskurso deiksė suprantama kaip nuoroda į propozicijas ar įvykius (Himmelman 1996: 224, pavyzdys Himmelmano):

(16) IX.60. then he goes off, . . . and that's the end of **that story**, but then . . . he goes back to the farmer. {6}

Diskurso deiksės atveju sunku nustatyti, kurį ankstesnio diskurso segmentą nurodo apibrėžta daiktavardinė frazė. Šis segmentas gali būti nuo vieno sakinio iki viso pasakojimo. Himmelmano nuomone, minėta problema susijusi su tuo faktu, kad referento, į kurį būtų galima nurodyti, nėra — jis sukuriamas daiktavardinės frazės pavartojimo momentu. Šiuo požiūriu diskurso deiksės vartosenos tipas panašus į deiktinę vartoseną. Abiem atvejais referentas pirmą kartą įvedamas į diskurso erdvę, tik deiktinės vartosenos atveju referentas yra individas arba vieta, o diskurso deiksės atveju — diskurso

segmentas. Nors taip nurodomo diskurso segmento dydis gali skirtis, tačiau tai būtinai yra prieš pat diskurso deiksės daiktavardinę frazę einantis segmentas (Himmelman 1996: 224). Diskurso deiksei taip pat būdinga tai, kad referentas paprastai paminimas vieną kartą ir tolesniame diskurse į jį nenurodoma (ibid., 225). Himmelmanas diskurso deiksę laiko universaliu demonstratyvų vartosenos tipu (ibid., 206–207). Autorius taip pat teigia, kad šį vartosenos tipą „paveldi“ žymimieji artikeliai (Himmelman 1998: 323).

2.4.2 Situacinis apibrėžtumas

Hawkinsas šį apibrėžtumo tipą vadina *larger situation uses*. Situacinio apibrėžtumo atveju referento identifikacijos pagrindą sudaro bendrasis / platusis kontekstas, t.y. bendros pašnekovų žinios apie fizinius objektus ar socialinius bei kultūrinius reiškinius, esančius jų fizinėje aplinkoje ar sociokultūrinėje terpėje (ne tiesioginėje pokalbio aplinkoje). Nurodant į plačiojo konteksto esinius, kalbama apie adresantui ir adresatui iš anksto žinomus referentus, kurie komunikacinėje situacijoje pašnekovų nėra matomi. Skiriamas visuotinis žinomumas, kai referentas laikomas žinomu bet kuriam klausytojui nepriklausomai nuo kultūrinės, geografinės ar chronologinės priklausomybės (pvz., *mån-en*, mėnulis-ART.DEF, ‚mėnulis‘). Kita vertus, referentas gali būti žinomas tam tikrame geografiniame, kultūriniame ar chronologiniame kontekste. Referento paieškos laukas gali vis siaurėti: visuotinis (*sol-en*, saulė-ART.DEF) — nacionalinis (*dronning-en*, karalienė-ART.DEF) — miesto (*sø-en*, ežeras-ART.DEF) — kvartalo ar gatvės (*springvand-et*, fontanas-ART.DEF) — mokymo įstaigos (*dekan-en*, dekanas-ART.DEF) — šeimos (*hund-en*, šuo-ART.DEF) ir pan. (plg. Hawkins 1978: 115). Visi šie esiniai yra unikalūs tam tikrame kontekste. Skytte ir Korzeno nuomone, šioms apibrėžiamosioms deskripcijoms būdingas tam tikras deiktinis turinys. Autoriai minėtus atvejus vadina „antrojo rango deikse“ (da. *deiksis af “anden orden”*), taip pabrėždami sąsają tarp deiktinio ir situacinio apibrėžtumo. (Skytte & Korzen 2000: 222, plg. Hawkins 1978: 116).

Situacinio apibrėžtumo atveju referencijos interpretacijos pagrindas gali būti tiek bendrosios žinios (angl. *general knowledge*), tiek specifinės žinios (Hawkins 1978: 118, 121). Pavyzdžiui, į vestuves atėjęs svečias, paklaustas *Have you seen the bridesmaids?* ‘Ar matei pamerges?’ identifikuos deskripcijos *the bridesmaids* ‘pamergės’ referentą vien tik remdamasis bendrosiomis žiniomis, kad kiekvienose vestuvėse dalyvauja pamergės, nuotaka, jaunikis ir pan., nors galbūt šiuo konkrečiu atveju jis pamergių nebuvo matęs ir nežino, kas jos tokios. Kita vertus, interpretuojant situacinio apibrėžtumo atvejus, klausytojui gali prireikti ir specifinių žinių apie referentą (pavyzdžiui, mergaitė, pamačiusi atidarytą triušių gardą ir pabėgusius triušius, atbėga pas mamą ir sušunka: *Mama, kur triušiai?!* Šiuo atveju klausytojas (mama) supranta, kad kalbama apie jų namuose laikytus triušius, šio fakto nežinantis klausytojas negalėtų sėkmingai identifikuoti referento.

2.4.3 Anaforinis apibrėžtumas

Hawkinsas šį apibrėžtumo tipą vadina *anaphoric uses*, danų kalbininkai vartoja sąvoką *anaforsk bestemthed* ‘anaforinis apibrėžtumas’ (Hansen & Heltoft (spausdinama), Korzen & Skytte 2000: 219). Anaforiniam apibrėžtumui priskiriami tie atvejai, kai daiktavardinės frazės referentas yra žinomas iš lingvistinio konteksto, nes buvo minėtas anksčiau, plg. citatą iš J. Biliūno „Laimės žiburio“:

(17) *pasirodė stebuklingas žiburys <...> nė vienas <...> nepasilytėjo stebuklingojo žiburio*

Anaforinis apibrėžtumas sutampa su Adelės Valeckienės skiriama nurodomąja įvardžiuotinių būdvardžių funkcija lietuvių kalboje (Valeckienė 1986: 171). Anaforinis apibrėžtumas yra ne tik tada, kai antrą kartą minimas tas pats daiktavardis, bet ir tada, kai antecedentas ir jo pakaitalas yra koreferentiški sinonimai (pvz.: *Buvo atėjęs toks jaunuolis Tas vaikinai*) arba kai tarp antecedento ir jo pakaitalo yra hiponiminiai-hiperoniminiai santykiai (pvz.: *Į stulpą įsirėžė automobilis* (hiponimas). *Transporto priemonė* (hiperonimas) *buvo*

nedrausta) (Hansen & Heltoft, spausdinama, žr. t. p. Hawkins 1978: 107). Anaforinės daiktavardinės frazės antecedentas gali būti ne tik anksčiau minėta daiktavardinė frazė, bet ir veiksmažodinė frazė ar net visas sakinys, pvz.:

(18) *Mary travelled to Munich. The journey was long and tiring.*

(Pavyzdys iš Hawkins 1978: 107)

Hawkinso teigimu, anaforinis apibrėžiamosios deskripcijos vartojimas yra kalbėtojo instrukcija klausytojui išskirti deskripcijos turinį atitinkantį esinį kalbėtojo ir klausytojo ankstesniojo diskurso aibėje; kalbėtojas turi pasirinkti tokią deskripciją (angl. *descriptive predicate*), kuri tenkintų unikalios referencijos sąlygą atitinkamoje esinių aibėje ir kuri apibūdintų kalbamą esinį kaip turintį tokias savybes, kokias kalbėtojas ir klausytojas žino jį turint (Hawkins 1978: 110). Tarkim, nurodydamas į anksčiau minėtą asmenį, kalbėtojas negalėtų vartoti deskripcijos *the linguist*, jei klausytojas žino, kad kalbamas asmuo yra profesorius, tačiau nežino, kad jis yra kalbininkas. Anaforinis apibrėžtumas yra panašus į tuos situacinio apibrėžtumo atvejus, kai referento identifikacijai pasitelkiamos specifinės žinios. Remiantis specifine pokalbio dalyvių turima informacija pokalbyje apie tą patį individą gali būti vartojamos skirtingos deskripcijos (angl. *descriptive predicates*), pvz., *the professor, the antropologist* ar *the linguist* (Hawkins 1978: 122).

Standartiniuose anaforinio apibrėžtumo pavyzdžiuose, kurie pateikiami literatūroje, anaforinės daiktavardinės frazės antecedentas yra neapibrėžta daiktavardinė frazė: *An object or event unknown to the hearer is presented to him, GENERALLY in the form of an indefinite description, whereupon both he and the hearer may refer back to this object or event using a definite description.* (Hawkins 1978: 107, paryškinta mano — B. S.). Nors nei Hawkinsas, nei kiti autoriai nepateikia anaforinio apibrėžtumo pavyzdžių, kur antecedentas būtų apibrėžta daiktavardinė frazė, sprendžiant iš Hawkinso citatos galima daryti prielaidą, kad tokie atvejai galimi. Dar labiau tai tampa akivaizdu patyrinėjus apibrėžtumo raišką konkrečiuose tekstuose. Manychiau, kad anaforiškai apibrėžtos daiktavardinės frazės antecedentas gali būti tiek tikrinis vardas (plg. Ebert 1971: 71), tiek posesyvinė daiktavardinė frazė (angl. *possessive noun phrase*), pvz.:

(19) *Jane Lund, 21, Steen Struve, 31, og hans datter Louise, 7, kørte fredag morgen klokken 6 fra den lille by Umag i Slovenien uden rigtigt at vide, om de overhovedet kunne komme ud af Jugoslavien. [...] Det unge par fra Hørning ved Århus var på FDM-ferie i den lille by.* K

‘21 m. Jane Lund, 31 m. Steenas Struve ir jų 7 m. dukra penktadienio rytą 6 valandą išvažiavo iš mažo Umago miestelio Slovėnijoje nežinodami, ar jiems apskritai pavyks išvažiuoti iš Jugoslavijos. [...] **Jaunoji pora** iš Hiorningo šalia Orhuso į mažąjį miestelį buvo atvykusi atostogų.’

(20) *Peter er ude og besøge sin mor. Den gamle har det ikke særlig godt.*

‘Peteris lanko savo mamą. **Senoji** nekaip jaučiasi.’

(19) pavyzdyje referentai pristatomi vartojant tikrinius vardus (*Jane Lund* ir *Steen Struve*), paminima jų dukra ir nurodomas šių asmenų amžius. Vėliau tekste nurodant į šiuos du referentus vartojama apibrėžiamoji deskripcija *det ung-e par*, ART.DEF jauna-DEF pora, ‘jaunoji pora’. (20) pavyzdyje pirmą kartą minint referentą vartojamas posesyvinis junginys *sin mor*. Toliau nurodant į tą patį referentą vartojama eliptinė daiktavardinė frazė *den gamle*.

2.4.4 Kataforinis apibrėžtumas

Kaip atskirą anglų kalbos žymimojo artikelio vartojimo atvejį Hawkinsas išskiria daiktavardines frazes su aiškinamaisiais modifikatoriais (*the ‘unfamiliar’ uses of the definite article in noun phrases with explanatory modifiers*; ‘unfamiliar’ šiuo atveju reiškia, kad referentas minimas pirmą kartą, tačiau vartojama daiktavardinė frazė su žymimuoju artikeliu). Korzen & Skytte tokius atvejus vadina „sintagmine identifikacija“ (da. *syntagmatisk identifikation*) (Korzen & Skytte 2000: 220). Danų akademinės gramatikos autoriai Hansenas ir Heltoftas apibrėžiamąsias deskripcijas su aiškinamaisiais modifikatoriais (pvz., restriktyviniiais pažyminio šalutiniais sakiniais (*det hus der brændte* ART.DEF namas kuris sudegė ‘namas, kuris sudegė’), bendratimi išreikštais pažyminiais (*ide-en om at bygge en bro* idėja-ART.DEF statyti

ART.INDEF tiltas 'mintis statyti tiltą') priskiria **kataforinio apibrėžtumo** atvejams (Hansen & Heltoft, spausdinama). Pastarasis terminas pasirinktas šiame darbe. Kataforinis apibrėžtumas reiškia, kad referento identifikavimui reikalingą informaciją pateikia ne ankstesnis kontekstas, bet apibrėžtos daiktavardinės frazės postpozicinis išplėstinis modifikatorius (ar komplementas).

Aiškinamieji modifikatoriai yra identifikuojamieji (t.y. restriktyvieniai) pažyminio šalutiniai sakiniai (angl. *referent establishing relative clauses*) (Hawkins 1978: 131). Šie sakiniai susieja naujai į diskursą įvedamą referentą su komunikacijos akto dalyviams jau žinomą referentą (*Bill* (21) pavyzdyje) (ibid., 134):

(21) *What's wrong with Bill? Oh, **the woman he went out with last night was nasty to him.***

Daiktavardinės frazės referenciją gali tikslinti ir deiktiniai pažyminio šalutiniai sakiniai (angl. *deictic relative clauses*), kurie susieja naujai pristatomą esinį (*the box* (22) pavyzdyje) su tiesiogine pokalbio aplinka (Hawkins 1978: 135-136), pvz.:

(22) *Will you go and get me **the box (that is) over there in the far left-hand corner?***

Hawkinsas pažymi, kad anglų kalbos demonstratyvai gali pakeisti žymimąjį artikelį deiktiniuose pažyminio šalutiniuose sakiniuose ((22') pavyzdys), tačiau ne identifikuojamuosiuose pažyminio šalutiniuose sakiniuose ((21' ir 23) pavyzdžiai, nebent kalbama apie anksčiau minėtą referentą (ibid., 150, pavyzdžiai autoriaus), plg.:

(22') *Will you go and get me **that box (that is) over there in the far left-hand corner?***

(21') *What's wrong with Bill? Oh, **that woman he went out with last night was nasty to him.***

(23) *?**That man to go and see is my friend Bill Smith.***

Aiškinamieji modifikatoriai gali būti ir kilmininko konstrukcijos, Hawkinso vadinamos „asociaciniais sakiniais“ (angl. *associative clauses*), pvz.:

(24) *There was a funny story on **the front page of the Guardian** this morning.* (Hawkins 1978: 139)

Modifikacinio junginio *of the Guardian* sudėtyje esanti daiktavardinė frazė *the Guardian* informuoja klausytoją, kurioje asociacinėje aibėje lokalizuoti daiktavardinės frazės *the front page of the Guardian* referentą. Tuo šie modifikaciniai junginiai panašūs į identifikuojamuosius pažyminio šalutinius sakinius. Demonstratyvai negali pakeisti žymimojo artikelio daiktavardinėse frazėse su asociaciniais sakiniais, jei tokios NP įveda į diskursą naują referentą, plg.: *There was a funny story on **that front page of the Guardian** this morning.*

Prie aiškinamųjų modifikatorių Hawkinsas priskiria ir daiktavardinių frazių komplementus (angl. *NP-complements*), kurie taip pat tikslina daiktavardinės frazės referenciją:

(25) *Fleet Street has been buzzing with **the rumour that the Prime Minister is going to resign.***

(26) *I don't like **the colour red.***

(27) *I can't stand **the name Algernon.***

(28) ***The number seven** is my lucky number.* (Hawkins 1978: 146–147)

Anot Hawkinso, daiktavardinėse frazėse su aiškinamaisiais modifikatoriais „pats modifikatorius perima ankstesniojo diskurso vaidmenį, padėdamas klausytojui atrasti tam tikrą esinių aibę, kurioje jis turi lokalizuoti NP referentą“¹⁹ (Hawkins 1978: 149). Taigi aptartieji kataforinio apibrėžtumo atvejai artimi anaforiniam apibrėžtumui tuo, kad juose referentą identifikuoti padeda lingvistinis kontekstas.

Baigiant šį poskyrį reikia paminėti dar vieną demonstratyvų vartosenos tipą, kuris, anot Himmelmanno, yra universalus (Himmelman 1996: 206–207) ir būdingas taip pat ir žymimiesiems artikeliams (Himmelman 1998: 323). Tai REKOGNICINĖ VARTOSENĄ (angl. *recognitional use*). Šiuo atveju referentas identifikuojamas remiantis pašnekovams bendromis specifinėmis žiniomis. Pagrindinis šio vartosenos tipo bruožas yra tai, kad kalbėtojas nėra

¹⁹ “the modifier itself takes over the role of the previous discourse, and enables the hearer to identify some set of objects within which he is to locate the referent” (Hawkins 1978: 149).

tikras, ar informacija, kurią jis / ji pateikia, yra tikrai žinoma klausytojui, ir ar šios informacijos pakaks referento identifikacijai. Taip pavartotą įvardį galėtų visada lydėti priduriamieji klausimai *you know?* 'žinai?' *remember?* 'prisimeni?' (ir dažnai lydi). Himmelmannas pateikia tokį pavyzdį iš savo medžiagos (Himmelmann 1996: 230):

(29) XII.15. it was filmed in California, **those dusty kind of hills that they have out here by Stockton and all**, {.9+ {.9} so . . }

(29) pavyzdys iliustruoja dar du rekognicinės vartosenos bruožus. Taip vartojami demonstratyvai dažnai nurodo periferinius (mažo inherentinio temiškumo) referentus. Taigi tai paprastai yra pirmas referento paminėjimas, tačiau nebūtinai. Be to, linkstama į rekognicinį paminėjimą įtraukti papildomą deskripcinę informaciją, kad referentas taptų labiau „prieinamas“ (angl. *accessible*), t.y. lengviau identifikuojamas. Todėl daiktavardinės frazės su rekognicinės vartosenos demonstratyvais dažnai būna išplėsti šalutiniais pažyminio sakiniais ar kitais panašaus sudėtingumo modifikatoriais. Anot Himmelmanno, rekognicinės vartosenos atveju referencijos interpretacijai reikalingos specifinės, „suasmenintos“ žinios, kurios yra bendros komunikacinio akto dalyviams dėl ankstesnių pokalbių ar bendros patirties (ibid., 233), plg. dar vieną pavyzdį (Himmelmann 1998: 322):

(30) Hitting one of THOSE BOUNCE-BACK THINGS, ... you know, the little thing that had elastic, and it has a ball.

Tai, kad rekognicinės vartosenos daiktavardinės frazės dažnai būna išplėstos šalutiniais pažyminio sakiniais ar kitais modifikatoriais, sieja jas su šiame poskyryje aptartu kataforinio apibrėžtumo tipu. Rekognicinės vartosenos pavyzdžių su žymimaisiais artikeliais Himmelmannas nepateikia, tačiau galima manyti, kad šis vartosenos tipas iš dalies sutampa su šiame darbe apibrėžtu kataforiniu apibrėžtumu. Vis dėlto, kadangi ne visais kataforinio apibrėžtumo atvejais žymimuosius artikelius galėtume pakeisti demonstratyvais (plg. jau aptartus (21'), (23) ir (24) pavyzdžius), visiškai tapatinti šių vartosenos tipų negalima.

2.4.5 Inferentinis apibrėžtumas

Inferentinio apibrėžtumo atveju apibrėžtos daiktavardinės frazės referentas identifikuojamas dėl sąsajos su kitu, jam netapačiu, referentu, kuris buvo minėtas anksčiau (plg. Gundel 1996). Tarp inferentiniu apibrėžtumu siejamų daiktavardžių dažnai yra visumos ir (vienintelės esinio) dalies (t.y. meroniminiai) santykiai, pvz.: *namas ... stogas; automobilis ... variklis*. Kitais atvejais daiktavardžius gali sieti asociacinis ryšys, plg. *a wedding* ‘vestuvės’ – *the bride* ‘nuotaka’, *the bridesmaids* ‘pamergės’, *the cake* ‘tortas’; *a book* ‘knyga’ – *the author* ‘autorius’, *a war* ‘karas’ – *the cause* ‘priežastis’, *the Christian religion* ‘krikščioniškoji religija’ – *the faith* ‘tikėjimas’ ir pan. (pavyzdžiai iš Hawkins 1978: 123). Todėl šis apibrėžtumo tipas dar vadinamas *asociatyviąja anafora* (angl. *associative anaphora*) (plg. Korzen & Skytte 2000: 219; ir kitų autorių vartojamus panašius terminus: *associated anaphors* (Hawkins 1978), *indirect anaphors*). Kad inferentiškai apibrėžta daiktavardinė frazė būtų pavartota sėkmingai, reikia, kad asociacinis ryšys tarp daiktavardžių būtų žinomas tiek kalbėtojui, tiek klausytojui. Tai sieja inferentinį apibrėžtumą su situacinio apibrėžtumo atvejais, kai klausytojas, interpretuodamas apibrėžtos daiktavardinės frazės referenciją, pasitelkia bendrąsias žinias (angl. *general knowledge*). Skirtumas tas, kad inferentiškai apibrėžtos daiktavardinės frazės atveju asociacijas sukelia kita daiktavardinė frazė (pastaroji vadinama *trigger*, Hawkins 1978: 123, pvz., *a wedding* – *the bride*), o situacinio apibrėžtumo atveju šią funkciją atlieka pati pasakymo situacija: “The range of associates which can have the first-mention *the* after a previous mention of a wedding, a village, a town or a country is precisely the set which the speaker can refer to with a first-mention *the* when he is at a wedding, in a village or in some town or country.” (ibid., 125).

Anot Hawkinso, inferentinis apibrėžtumas yra dažniausia anglų kalbos žymimojo artikelio *the* vartojimo sąlyga (Hawkins 1978: 123). Tai taip pat pats sudėtingiausias apibrėžtumo tipas, nes nėra lengva nusakyti principus, pagal kuriuos vieni daiktavardžiai susiję asociaciniais ryšiais, o kiti – ne (pavyzdžiui, *a car* – *the exhaust fumes*, tačiau ne *a car* – *the dog*. Nors kai kurie

šeimininkai palieka savo šunis automobiliuose, šis reiškinys nėra toks paplitęs ir įprastas, kad būtų galima minėtus daiktavardžius susieti inferentiniu apibrėžtumu).

Karin Larsen, tyrusi trumposios ir ilgosios būdvardžio formos sąsają su apibrėžtumo kategorija senojoje rusų kalboje, remdamasi Danešu, pažymi, kad daiktavardžiai, kurie yra iš dalies koreferentiški su „antecedentu“²⁰ (angl. *trigger*) dėl asociacinio ryšio, nebūtinai yra apibrėžti, jie tėra potencialiai apibrėžti: *coreference based on semantic inference or implication or on “associative” relations <...> does not necessarily render a noun definite* (Larsen 2005: 33, plg. Gundel 1996: 143). Tokios daiktavardinės frazės yra apibrėžtos tik tam tikromis aplinkybėmis: *Under certain circumstances, semantic inference can render a NP definite* (Larsen 2006: 363). Pavyzdžiui, (31) pavyzdyje, *крестъ великыи* yra iš dalies koreferentiškas su *святую Софью*, tačiau jo apibrėžtumo statusas priklauso nuo to, ar toks kryžius bažnyčioje buvęs vienintelis, ar ne. Abi interpretacijos galimos, tai rodo ir vertimas į anglų kalbą:

(31) *святую Софью сторону свинцомъ поби, и крестъ обнови на святой Софьи великыи, . . .* (N1K, 6841, 345)

‘. . . [he] covered the side of St. Sophia with lead and renovated a/the large cross at St. Sophia, . . .’ (pavyzdys iš Larsen 2006: 367).

Baigiant šią apžvalgą svarbu pažymėti, kad anaforinis ir deiktinis apibrėžtumo tipai artikelinėse kalbose gali būti reiškiami tiek žymimaisiais artikeliais, tiek rodomaisiais įvardžiais, o situacinis ir inferentinis apibrėžtumas reiškiamas tik artikeliais²¹ (Hansen & Heltoft, spausdinama; Hawkins 1978: 111).

²⁰ Sąvoka *antecedentas* čia gali būti vartojama tik sąlygiškai, nerandant atitiktens angliškam terminui *trigger*. Iš tiesų inferentiškai apibrėžtas vardažodis nėra anafora, nes asociaciniu ar meroniminiu ryšiu siejami vardažodžiai nėra koreferentiški (Larsen pripažįsta, kad Danešas, kalbėdamas apie semantinę inferenciją, vartoja ne sąvoką *coreference*, o *contextual determination of givenness* (Larsen 2005: 33, 12 išn.).

²¹ Gundel (1996: 143–144) pateikia anglų kalbos pavyzdį, kur inferentinis apibrėžtumas reiškiamas daiktavardinė fraze su demonstratyvu: „We went to hear the Minnesota Orchestra last night. *That conductor* was very good.“ Tačiau pati autorė pripažįsta, kad tokie atvejai yra reti, ir demonstratyvai paprastai negali pakeisti žymimųjų artikelių inferentiškai apibrėžtose daiktavardinėse frazėse.

2.4.6 Vaidmens apibrėžtumas

Kai kurie tyrėjai kaip atskirą tipą skiria **vaidmens apibrėžtumą** (Langacker 1991: 71–73; Mikulskas 2006a: 54–55, išn. 16; plg. taip pat Holvoeto ir Tamulionienės vartojamą „vaidmens tipizuojamųjų“ apibrėžiamųjų deskripcijų sąvoką (Holvoet ir Tamulionienė 2006: 15–16, 27)). Fauconnier pirmasis įvedė skirtį tarp **vaidmens** (angl. *role*) ir jo skirtingų **verčių** (angl. *values*), kurias tam tikras vaidmuo gali turėti skirtingose mentalinėse erdvėse. Pavyzdžiui, apibrėžiamosios deskripcijos *the pope*, *the king* nurodo tiek į unikalų popiežiaus ar karaliaus vaidmenį, tiek į skirtingais istoriniais laikotarpiais šį vaidmenį atliekančius skirtingus individus:

- (32) a. ***The pope*** is elected by the College of Cardinals. G
b. ***The pope*** has been assaulted by a fanatic lady at his Christmas evening mass. G
c. ***The king*** is dead, long live ***the king!***

Manychiau, kad įsivesti atskirą vaidmens apibrėžtumo sąvoką panašaus pobūdžio apibrėžiamųjų deskripcijų analizei nėra būtina. Tokiais atvejais, kaip (32a), kai apibrėžiamoji deskripcija nurodo į unikalų vaidmenį, galima kalbėti apie tipo arba generinį apibrėžtumą (žr. žemiau, plg. t. p. Mikulskas 2006a: 55, 16 išn.). Kai ta pati apibrėžiamoji deskripcija žymi atskiras kalbamo vaidmens vertes įkūnijančius individus (kaip (32b) pavyzdyje), vaidmens apibrėžtumas yra artimas situaciniam apibrėžtumui ir galėtų būti klasifikuojamas kaip pastarojo potipis.

2.4.7 Generinis apibrėžtumas

Pirmieji penki aptarti apibrėžtumo tipai — deiktinis, anaforinis, kataforinis, situacinis ir inferentinis apibrėžtumas — sudaro apibrėžtumo kategorijos branduolį ir apima, galima sakyti, „prototipinio apibrėžtumo“ atvejus. Generinis apibrėžtumas iš esmės skiriasi nuo prototipinio apibrėžtumo tuo, kad generinio apibrėžtumo atveju apibrėžtumas yra perkeltas iš individo referencijos lygmens į rūšies arba tipo referencijos lygmenį.

Generinėmis daiktavardinėmis frazėmis vadinamos daiktavardinės frazės, žyminčios ne atskirus individus, o visą individų klasę, tipą arba rūšį, (plg. Lyons 1999: 179, Dahl 2007: 40). Paprastai generinės reikšmės daiktavardinės frazės vartojamos generiniuose teiginiuose, kuriais pasakoma, kas būdinga kokiai nors rūšiai ar kategorijai, pvz.:

(33) a. **Šuo** yra *naminis gyvūnas*.

b. **Žaltys** yra *visai nepavojingas žmogui*.

(33a) pavyzdyje turimas omenyje ne konkretus šuo, bet visa šios deskripcijos turinį tenkinančių individų klasė, t.y., visi esami ir net būsiami, dar neegzistuojantys, šios klasės atstovai. Anot Holvoeto ir Tamulionienės, „tokia atvira klasė iš principo negali būti apimta referencijos aktu“ (Holvoet, Tamulionienė 2006: 16), todėl daiktavardis *šuo* (33a) pavyzdyje referento neturi. Nepaisant to, generinės reikšmės daiktavardinės frazės dažnai vadinamos *generinės referencijos daiktavardinėmis frazėmis* (Holvoet, Tamulionienė 2006: 16, plg. taip pat Lyons 1977: 193). Anot Declercko, nors generinės NP nenurodo referentų taip, kaip negenerinės NP, jos vis dėlto yra referentinės, nes žymi klasę, net jeigu ir nenurodo į atskirus jos narius²².

Kaip teigia Lyonsas, specialių rodiklių ar žodžių formų generiškai vartojamoms NP žymėti nėra nė vienoje kalboje: *generiškumas paprastai reiškiamas daiktavardinių frazių tipais, turinčiais ir negenerinę vartoseną, kuri laikytina pirmine*²³ (Lyons 1999: 179, plg. Dahl 2007: 40). Artikelinėse kalbose artikelių vartojimas su generinėmis NP paprastai yra privalomas, nes jiems yra numatyta sintaksinė pozicija pačioje daiktavardinės frazės struktūroje. Daugelyje kalbų apibrėžtumo ir neapibrėžtumo rodikliai su generinėmis NP vartojami bemaž sinonimiškai, todėl galima teigti, kad principinė apibrėžtumo *vs.* neapibrėžtumo priešprieša generinėse NP panaikinama (Holvoet, Tamulionienė 2006: 19–20). Pavyzdžiui, danų kalboje generine reikšme

²² „generic NPs do not refer in the same way as nongeneric NPs. However, generic NPs are still referential because they refer to a class, even if they do not refer to its individual members.“ (Declerck 1986: 26).

²³ „genericity is typically expressed by noun phrase types which also have a non-generic use, which is arguably more basic“ (Lyons 1999: 179).

vartojamos tiek vienaskaitos, tiek daugiskaitos nežymimoji ir žymimoji formos:

- (34) a. *et menneske / menneske-t* *er dødeligt* G
ART.INDEF žmogus / žmogus-ART.DEF yra mirtingas
,Žmogus yra mirtingas.'
b. *Menneske-r / menneske-ne* *er dødelige* G
žmogus-PL.INDEF / žmogus-PL. ART.DEF yra mirtingi
,Žmonės yra mirtingi.'

Tokia vartosena rodo, kad generinis apibrėžtumas yra apibrėžtumo kategorijos periferijoje.

Generinės reikšmės daiktavardinės frazės gali būti vartojamos ir negeneriniuose pasakymuose, pvz.: *Per pamoką kalbėjome apie knygnešius*, t.y. pokalbio tema buvo ne konkretūs individai, bet visa jų klasė ar rūšis.

Lyonsas pastebi, kad generinės daiktavardinės frazės pasižymi panašiomis distribucinėmis savybėmis, kaip ir apibrėžtos negenerinės daiktavardinės frazės²⁴ (Lyons 1999: 156). Pavyzdžiui, generinės daiktavardinės frazės gali būti vartojamos dešiniojo sakinio dalies iškėlimo konstrukcijoje²⁵ (angl. *right dislocation*), o juk žinoma, kad šitaip nuo sakinio „atskeliamos“ daiktavardinės frazės būtinai turi būti apibrėžtos (Van Langendonck 2007: 155), plg.:

(35) *Vaikai jas mėgsta, lamas.*

(35') **Vaikai jį mėgsta, kažkokį kaimyną.*

Anot Lyonso, generinės daiktavardinės frazės yra apibrėžtos semantiškai, tačiau nebūtinai apibrėžtos gramatiškai (Lyons 1999: 198).

Literatūroje skiriami du generinių pasakymų tipai: **apibūdinamieji teiginiai** (angl. *characterizing statements*) ir **taksonominė vartosena arba rūšies referencija** (angl. *kind reference*) (Holvoet, Tamulionienė 2006: 20). Pirmajam tipui priskirtini jau aptarti (33ab) pavyzdžiai, taip pat (34ab) pavyzdžiai. Tai teiginiai, kuriais pasakoma, kas būdinga kiekvienam kokios nors rūšies atstovui. Daiktavardinės frazės tokio tipo pasakymuose vartojamos

²⁴ *Generic NPs are treated as definite* (Lyons 1999: 156).

²⁵ Dėl termino žr. Mickūnaitė Griškevičienė (2004).

nereferentiškai (šuo (33a) pavyzdyje). Kita vertus, esti tokių generinių pasakymų, kuriais kažkas pasakoma apie visą rūšį ar klasę, tačiau teiginys yra lokalizuotas laike, kaip (36) iš Holvoeto ir Tamulionienės paimtame pavyzdyje (ibid.):

(36) *Arklys buvo prijaukintas prieš 5000 metų.*

Kadangi dar negimusiam arkliui negalima priskirti požymio, lokalizuoto prieš 5000 metų, vadinasi, šiuo atveju deskripcija *arklys* vartojama referentiškai, o jos referencijos objektas yra tam tikros rūšies atstovų visuma. Kaip pastebi Holvoetas ir Tamulionienė, „taksonominė vartosena“ šiuo požiūriu yra panaši į tipines apibrėžiamąsias deskripcijas, kai „tik baigtinė aibė arba masė gali patenkinti inkliuzyvumo sąlygą“ (ibid.).

Įdomu tai, kad tiek anglų, tiek danų kalbos taksonominės vartosenos atvejais negalima vienaskaitos forma su nežymimuoju artikeliu:

(37) **a* *horse was domesticated 5000 years ago.*

ART.INDF arklys buvo prijaukintas prieš 5000 metų.

(38) **en* *hest blev indført i Nordeuropa af enkeltgravsfolket.*

ART.INDF arklys buvo atvežtas į Šiaurės Europą klajoklės tautos

Vienaskaitos žymimosios formos vartojimas generine reikšme taip pat yra ribojamas. Hansenas, tyręs danų kalbos artikių vartojimą su generinės reikšmės daiktavardinėmis frazėmis, pastebi, kad generinė daiktavardinė frazė gali būti pavartota (vienaskaitos) žymimąja forma tik tuo atveju, jei ji suvokiama kaip tam tikros bendresnės sąvokos hiponimas. Jei tokios interpretacijos nesą, žymimąjį artikelį vartoti vengiama (ibid., pavyzdžiai autoriaus), pvz.:

(39) a. *en fugl/?fugl-en/fugl-e(ne) har fjer*

ART.INDEF paukštis/?paukštis-SG.ART.DEF/ paukštis-PL.(ART.DEF) turi plunksnas

'paukštis/paukščiai turi plunksnas'

b. *edderfugl-en findes ved alle Kattegatskyster*

paprastoji gaga-ART.DEF sutinkama visose Kategato pakrantėse

'paprastoji gaga paplitusi visose Kategato pakrantėse'

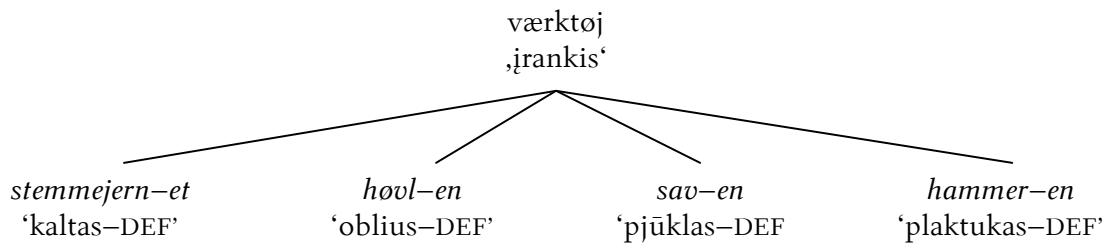
(40) a. **det offentlig-e transportmiddel er et stort gode*

ART.DEF vieša-DEF transporto priemonė yra didelis turtas
'viešoji transporto priemonė yra didelis turtas'

b. *buss-en er et stort gode*

autobusas-ART.DEF yra didelis turtas
'autobusas yra didelis turtas'

Šio ribojimo esmė yra ta, kad daiktavardžiai, neturintys hiperonimų, danų kalbos generiniuose pasakymuose vienaskaitos žymimąja forma nevartojami. Taip yra todėl, kad gramatinio apibrėžtumo prielaida yra **semantinis apibrėžtumas**, kurį generinės reikšmės daiktavardis įgyja dėl (dažniausiai implicitinio) **kontrasto** kitų tos pačios kategorijos elementų atžvilgiu, plg. autoriaus pateikiamą schemą (Hansen 2001b: 278):

Kadangi daiktavardžiai *stemmejern* 'kaltas', *høvl* 'oblius', *sav* 'pjūklas' ir *hammer* 'plaktukas' nesunkiai suvokiami kaip daiktavardžio *værktøj* 'įrankis' hiponimai, jie generiniuose pasakymuose gali būti vartojami vienaskaitos žymimąja forma. Hansenas pabrėžia, kad šis ribojimas yra daugiau pragmatinio, o ne gramatinio pobūdžio, nes kiekvienas kalbos vartotojas subjektyviai suvokia tam tikros sąvokos įtraukimą ar neįtraukimą į kurią nors bendresnę (superordinacinę) sąvoką. Pasak Vendlerio, dauguma kalbos vartotojų generine reikšme negalėtų pavartoti žymimosios formos daiktavardžių *the object* 'objektas' ir *the idea* 'idėja', tačiau filosofai neabejotinai galėtų (Vendler 1968: 20, referuojama iš Hansen 2001b: 281).

Taigi ne visos danų kalbos generinės reikšmės vienaskaitos nežymimosios formos daiktavardinės frazės (dėl minėtų pragmatinių priežasčių) gali būti pakeistos žymimosios formos daiktavardinėmis frazėmis, pvz.:

- (41) *En ny bil <*den ny-e bil> koster mange penge*
ART.INDEF naujas automobilis <ART.DEF naujas-DEF automobilis²⁶>
kainuoja daug pinigų
,naujas automobilis <naujasis automobilis> brangiai kainuoja‘

Šis faktas verčia manyti, kad ne visos generinės reikšmės daiktavardinės frazės yra semantiškai apibrėžtos. Daiktavardinė frazė *en ny bil* ‘naujas automobilis’ (41) pavyzdyje yra generiškai vartojama neapibrėžta nspecifinė daiktavardinė frazė, nurodanti bet kokią laisvai pasirenkamą referentą tam tikroje esinių klasėje²⁷. Hansenas taip pat pateikia generinio pasakymo pavyzdį, kuriame vartojamos neapibrėžtos nspecifinės daiktavardinės frazės (Hansen 2004: 69):

Serbų kroatų kalba

- (42) *Na stotine je književnih nagrada za pisce, meni nije poznata ni jedna nagrada za čitaoca. Jer dobar čitalac je rijedak isti tako kao i dobar pisac.*
(Nedžad Ibrišimović)

'There are hundreds of prizes for writers, but I do not know a single prize for the reader. For a good reader is as rare, as a good writer.'

Daiktavardinės frazės *dobar čitalac* ‘a good reader’ ir *dobar pisac* ‘a good writer’ turi generinę reikšmę, tačiau jų veikiausiai negalima būtų pakeisti apibrėžiamosios formos daiktavardinėmis frazėmis nei serbų–kroatų, nei anglų kalboje (plg. *?the good reader is as rare as the good writer*) (nebent gerą rašytoją ar skaitytoją suvoktume kaip tam tikrus apibendrintus tipus).

Generine reikšme gali būti vartojami ne tik skaičiuojamieji, bet ir neskaičiuojamieji daiktavardžiai, nors pastarieji ir nežymi aibių ar klasių. Kaip galima pasakyti apibendrinamąjį teiginį apie šunis apskritai, t.y. apie objektų, tenkinančių deskripcijos *šuo*, klasę, taip galima apibendrintai kalbėti ir apie medžiagą, atitinkančią deskripciją *vynas*, ar savybę, atitinkančią deskripciją *lėtumas*, priešinant jas konkrečiam medžiagos kiekiui ar konkrečiai savybės apraiškai (Lyons 1999: 180-181). Danų kalboje neskaičiuojamieji

²⁶ Sakinys su vienaskaitos žymimąja forma yra gramatiškas, tačiau apibrėžtas vardažodis šiuo atveju negali turėti generinės interpretacijos.

²⁷ Langackeris generinio pasakymo *A wombat is a mammal* ‘Vombatas yra žinduolis’ tiek veiksnio, tiek predikatyvo daiktavardžius interpretuoja kaip neapibrėžtus nspecifinius (Langacker 1991: 69–71).

daiktavardžiai generine reikšme vartojami be artikelio arba su žymimuoju artikeliu:

(43) *stress kan bekæmpes G*

stresas gali būti įveiktas

‘Stresą galima įveikti.’

(44) *på længere sigt kan stress-en resultere i hjerte-karsygdomme G*

ilgainiui gali stresas- sukelti širdies ir kraujagyslių ligos

ART.DEF

‘ilgainiui stresas gali sukelti širdies ir kraujagyslių ligas.’

(45) *mennesker søger lykke-n G*

žmonės ieško laimė-ART.DEF

‘Žmonės ieško laimės.’

Retais atvejais generine reikšme danų kalboje gali būti vartojama skaičiuojamojo daiktavardžio vienaskaita be artikelio, pvz.:

(46) *den vigtigst-e grund til at udsætte bæver i Danmark*

ART.DEF svarbiausia- priežastis reintrodukuoti bebras Danijoje

DEF

er at den forbedrer vores natur G

yra kad jis gerina mūsų gamta

‘Svarbiausia priežastis, dėl kurios reikia reintrodukuoti bebrus Danijoje, yra ta, kad jie gerina mūsų gamtą.’

Skaičiuojamojo daiktavardžio vienaskaitos forma be artikelio danų kalboje nelaikoma daiktavardine fraze, ji paprastai negali būti vartojama referentiškai ir turėti argumento statuso (Hansen & Heltoft, spausdinama). Nepaisant to, daiktavardis *bæver* ‚bebras‘ (46) pavyzdyje turi argumento statusą ir eina anaforinio įvardžio *den* ‚jis‘ antecedentu. Tokia vartosena yra stilistiškai žymėta, ji pasitaiko tik formalioje dalykinėje kalboje ir atspindi ankstesnę danų kalbos raidos etapą, kai žymimasis artikelis dar nebuvo įsigalėjęs generiniuose kontekstuose, ir skaičiuojamųjų daiktavardžių vienaskaita be artikelio galėjo turėti argumento statusą (žr. Jensen 2006a).

Tyrinėtojai pažymi, kad griežtos ribos tarp generinės ir negenerinės vartosenos nubrėžti negalima (Chesterman 1991: 33; Holvoet, Tamulionienė 2006: 20). Svarbus Lyonso teiginys, kad generinės daiktavardinės fazės yra semantiškai apibrėžtos (Lyons 1999: 198) (išskyrus tuos atvejus, kai generiškai vartojamos neapibrėžtos nespacificinės daiktavardinės frazės). Apibrėžtumo rodiklių vartojimas su generinės reikšmės daiktavardinėmis frazėmis suponuoja individų rūšių ir tipų priklausymą adresato ir adresanto bendrajam žinių fondui²⁸. Rūšys (klasės, kategorijos) traktuojamos kaip klausytojui iš anksto žinomos ir todėl galimos identifikuoti. Tuo generinis apibrėžtumasis yra artimas situaciniam apibrėžtumui, kuris taip pat suponuoja atskirų esinių priklausymą tam tikros kalbinės bendruomenės (ar žmonių grupės) bendrajam žinių fondui.

2.5 Žymimojo artikelio raidos ciklas

Literatūroje apibrėžtumo žymėjimo atsiradimas siejamas su būdvardiškojo rodomojo įvardžio reanalize, dėl kurios įvardis įgyja artikelio funkciją (Lyons 1999: 323, Lehmann 1995: 38–39). Susiformavęs artikelis palapsniui skverbiasi į vis daugiau vartojimo kontekstų. Literatūroje šis procesas vadinamas „žymimojo artikelio raidos ciklu“ (angl. *the life cycle of the definite article*), kurį aprašė Greenbergas (1978). Greenbergas išskiria tris žymimojo artikelio raidos pakopas. Yra kalbų, esančių pereinamoje pozicijoje tarp dviejų pakopų, todėl į žymimojo artikelio raidą reikia žiūrėti kaip į vientisą nuolatinį procesą, kuriame išryškėja keletas lemiamų posūkių / poslinkių (Greenberg 1978: 61).

Kadangi žymimasis artikelis paprastai išsirutulioja iš demonstratyvo²⁹, pastarasis atspindi nulinę pakopą. Istoriskai žymimasis artikelis randasi iš

²⁸ Plg. Karin Larsen išsakytą panašią mintį: *It can be argued that NPs denoting representatives of categories to some extent convey 'known' information, since the hierarchy or the largest set that they form part of is generally known (at least within a given cultural context)* (Larsen 2005: 36).

²⁹ Nors žymimųjų artikelių formavimasis kalbose dažnai yra demonstratyvų gramatėjimo rezultatas (plg. Holvoet ir Tamulionienė 2006: 13, Lehman 1995: 38–39, Leiss 2007: 96), šis procesas, regis, nėra universalus. Frajzyngieris (1996) parodo, kad daugelyje Čado (angl. *Chadic*)

grynai deiktinio elemento, kuris ima identifikuoti anksčiau diskurse minėtą esinį. Buvęs demonstratyvas virsta I pakopos žymimuoju artikeliu, kai jo deiktinė reikšmė išblunka, jis tampa privalomas ir išplinta tiek, kad ima žymėti identifikuojamus esinius apskritai, t.y. esinius, žinomus iš konteksto, bendrojo žinių fondo ir pan. Toks artikelis, kaip antai vokiečių kalbos *der*, gali būti nekirčiuotas demonstratyvo variantas, kuris būdamas kirčiuotas išlaiko ankstesnę vartoseną (Greenberg 1978: 61–62).

II pakopos artikelis be kitų galimų vartosenos atvejų apima tiek prototipinį apibrėžtumą, tiek neapibrėžtos specifinės vartosenos atvejus³⁰ (Greenberg 1978: 62). Specifinė (referentinė) vartoseną yra tokia vartoseną, kai daiktavardinė frazė su artikeliu žymi konkretų, tačiau (klausytojui) negalimą identifikuoti esinį. Taigi, anot Greenbergo, artikelis pasiekia II raidos pakopą, kai be apibrėžtumo įgyja ir neapibrėžtą specifinę vartoseną, kur jis žymi referento egzistavimą, o ne identifikuojamumą. Toks yra, pavyzdžiui abchazų kalbos žymimasis artikelis ir priesaginis dagbanų (gurų) (angl. *Dagbani (Gur)*) kalbos artikelis (Lehmann 1995: 39), taip pat kai kurių bantų kalbų (angl. *Bemba, Zulu, Xhosa*) artikelis (Greenberg 1978: 63) ir tagalogų kalbos (angl. *Tagalog*) vadinamasis specifinis artikelis *ang* (De Mulder & Carlier 2010). Kai kuriuose švedų kalbos dialektuose neapibrėžtos specifinės daiktavardinės frazės taip pat gali būti vartojamos žymimąja forma, pvz.:

Älvdalen (Os)

(47) E wa swaindjin å weem.
 It be.PST bend.DEF on road.DEF.DAT
 'There was a bend in the road.' ([S12])

(Dahl 2007: 79)

II artikelio raidos pakopoje esančiose kalbose forma su žymimuoju artikeliu (apibrėžiamoji forma) yra įprasta daiktavardžio forma, statistiškai

kalbų apibrėžtumo rodikliai (pvz., *nə* mupunų (angl. *Mupun*) kalboje ir *vá* gidarų (angl. *Gidar*) kalboje) neturi deiktinės funkcijos ir istoriškai nėra jos turėję. Gidarų kalbos apibrėžtumo rodiklis *vá* išsirutuliojo iš leksemos *vá* 'ranka'. Frajzyngieris taip pat teigia, kad galimas ir atvirkščias gramatėjimo procesas, kai iš kalbėjimo veiksmožodžio išsirutuliojęs apibrėžtumo rodiklis toliau gramatėdamas gali virsti deiktiniu elementu: (1) *verb of saying* → *definite* → *anaphor* → *deictic (remote)* → *deictic proximate* (Frajzyngier 1996: 172).

³⁰ *an article which includes, along with possible other uses, both definite determination and non-definite specific uses* (Greenberg 1978: 62). Kai kurie autoriai II pakopos artikelį vadina *specifiniu* artikeliu (angl. *specific article*) (Himmelman 1998: 321).

vyraujanti tekstuose. Šiose kalbose be artikelio vartojamų daiktavardžių atliekamos funkcijos paprastai sutelkiamos diametraliai priešinguose semantinio apibrėžtumo skalės poliuose. Kai kuriais atvejais artikelis nevartojamas, nes daiktavardžiui būdingas savaiminis apibrėžtumas (pvz., su tikriniais vardais, giminystės ryšių pavadinimais, šauksmininkais), arba jei daiktavardinėje frazėje vartojamas kitas apibrėžtumo rodiklis (pavyzdžiui, demonstratyvas). Kitame apibrėžtumo spektro gale yra nereferentiškai vartojami daiktavardžiai (Greenbergo vadinami *the generic uses*³¹), kurie taip pat vartojami be artikelio, pavyzdžiui, neiginio konstrukcijos, predikatyvai, prielinksnio konstrukcijos ir inkorporacinės konstrukcijos (pvz., *take care* ir *babysit*, pastaraisiais atvejais daiktavardis yra nereferentinis, visiškai inkorporuotas į veiksmažodį).

Daiktavardinėse frazėse su demonstratyvais dominuoja perteklinė artikelio vartosena. Šis polinkis pastebimas ir kai kuriose aiškiai I artikelio raidos pakopai priskirtinose kalbose, pvz., arabų ir klasikinėje graikų kalboje. Kartais artikelis prijungiamas ne prie daiktavardžio, o prie demonstratyvo. Šis faktas verčia Greenbergą daryti prielaidą, kad *apibrėžtumas yra visos daiktavardinės frazės ypatybė*³².

III artikelio raidos pakopa prasideda tada, kai apibrėžiamoji forma išplinta visuose kontekstuose ir tampa įprasta daiktavardžio forma, kol galiausiai dauguma bendrinių daiktavardžių teturi vieną formą, dažniausiai tą, kuri istoriškai siejama su apibrėžiamąja forma. III pakopoje buvęs artikelis yra visiškai praradęs ryšį su apibrėžtumu ar specifine vartosena. Greenbergas pripažįsta, kad aiškią ribą tarp II ir III pakopų nubrėžti sunku. II pakopoje esančios kalbos gali būti daugiau ar mažiau pažengusios link III pakopos, kur semantinis kontrastas tarp apibrėžiamosios formos ir formos be artikelio visiškai išnyksta, ir artikelis tampa perteklinis. III artikelio raidos pakopoje buvęs artikelis virsta giminės ar daiktavardžių klasės rodikliu (taip atsitiko kai kuriose bantų kalbose) arba tiesiog daiktavardiškumo rodikliu ar linksnio

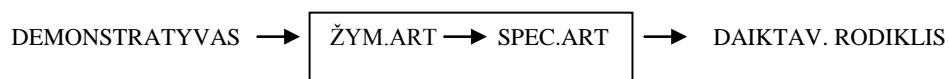
³¹ Greenbergas sąvoką „generinis“ vartoja kitaip nei apibrėžta šio darbo 2.4.7 skyriuje. „Generinis“ Greenbergui yra apytikriai tas pats kas „nespecifinis“ ar „nereferentinis“.

³² *There are some indications that the principle involved here is that definiteness is a property of the noun phrase as a whole* (Greenberg 1978: 65).

galūne. Kai kurie tyrėjai indoeuropiečių prokalbės fleksiją kildina iš postpozicinių artikelių, kurie savo ruožtu atsiradę iš rodomųjų įvardžių. Pavyzdžiui, indoeuropiečių vienaskaitos vardininko galūnė *-s* kildinama iš demonstratyvo **so* (Greenberg 1978: 74, plg. taip pat F. Specht ir Schmalstieg *apud* Tumėnas 1988: 90). Daugelyje kalbų tokia raida paskatino naujo apibrėžtumo rodiklio atsiradimą. Kita vertus, jei apibrėžiamoji forma netampa vyraujanti, ji traukiasi iš vartosenos ir išnyksta.

Pasak Greenbergo, aramėjų kalba praėjo tris minėtąsias žymimojo artkelio raidos pakopas. Afiksas *-ā* (<**hā*), vartojamas su vienaskaitos ir daugiskaitos formos vyriškosios ir moteriškosios giminės daiktavardžiais, atlieka žymimojo artkelio funkciją seniausiuose šios kalbos rašytiniuose šaltiniuose (9 a. pr. Kr.) ir laikytinas I pakopos artkelium. Mūsų eros pradžioje išsiskiria dvi aramėjų kalbos dialektų grupės – rytų ir vakarų aramėjų dialektai. Vakarų aramėjų dialektai artkelio raidos požiūriu yra konservatyvesni, juose afiksas *-ā* ir toliau atlieka žymimojo artkelio funkciją. Rytų aramėjų dialektais užrašytuose rašytiniuose šaltiniuose šio afikso funkcijos jau išsiplėtė ir jis virto II pakopos artkelium. Artkelio vartoseną šiuolaikiniuose aramėjų kalbos dialektuose taip pat skiriasi, tik abi dialektų grupės pasistūmėjo dar viena pakopa į priekį: vakarų aramėjų dialektuose afiksas *-ā* virto II pakopos artkelium, o rytų aramėjų dialektuose šis afiksas tėra daiktavardiškumo rodiklis (III pakopa). Viename iš rytų aramėjų dialektų išsirutoliojo naujas prefikso pavidalo artkelis, ir taip mažiausiai 3000 metų trukęs raidos ciklas prasidėjo iš naujo (Greenberg 1978: 59–60).

Artikelių gramatėjimo kelias (angl. *gramaticization path*) gali būti pavaizduotas tokia schema:

1 schema. *Artikelių gramatėjimo kelias* (Greenberg 1978; Himmelman 1998: 322)

Greenbergo skiriamos artikelio raidos pakopos nėra pakankamai aiškiai ir išsamiai aprašytos ir iliustruotos pavyzdžiais, kad būtų galima jo teoriją taikyti konkrečių kalbų apibrėžtumo sistemų analizei. Pavyzdžiui, nėra aišku, kurioje pakopoje artikelis išplinta į generinius kontekstus (laikantis šio darbo 2.4.7 skyriuje išdėstytos generiškumo sampratos), – I ar II? Greenbergo teoriją apie žymimojo artikelio diachroninę raidą toliau plėtojo ir tikslino kiti tyrėjai (Lyons 1999: 322t, Hawkins 2004: 84–86, De Mulder & Carlier 2010, Himmelmann 1998: 322ff). Hawkinsas išskiria tokius artikelio raidos etapus:

1. deiktiniai (*Pass me the book, please!*) ir anaforiniai (*a book ... the book*) kontekstai;
2. situaciniai (*the king, the sun*) ir inferentiniai (*a house ... the roof*) kontekstai;
3. generiniai kontekstai (*The lion is a mammal* ‘Liūtas yra žinduolis’). Anot Hawkinso, šiame etape yra šiuolaikinės germanų kalbos.
4. neapibrėžti specifiniai kontekstai.

Anot Hawkinso, šie keturi etapai parodo laipsnišką apibrėžtumo rodiklio distribucijos plėtimąsi kalboje. Kiekviename etape išlaikomos ankstesnio etapo distribucinės galimybės ir atsiranda naujų, todėl didėja NP su artikeliais daugiareikšmiškumas. Artikelio vartojimo dažnumas auga, nes jis tampa privalomas vis didesniame skaičiuje gramatinių kontekstų ir konstrukcijų.

Himmelmannas pagrindinius demonstratyvų, žymimųjų artikelių ir vadinamųjų specifinių artikelių vartosenos kontekstus atvaizduoja tokia schema:

2 schema. *Pagrindiniai demonstratyvų, žymimųjų artikelių ir specifinių artikelių vartosenos kontekstai* (Himmelmann 1998: 323)

	DEM ³³	DEF.ART	SPEC.ART
DEIKTINIS	+	+	+
DISKURSO DEIKSĖS	+	+	+
ANAFORINIS	+	+	+
REKOGNICINIS	+	+	+
SITUACINIS	-	+	+
INFERENTINIS	-	+	+
NEAPIBRĖŽTAS SPECIFINIS	-	-	+

Taigi Himmelmannas į schemą įtraukia diskurso deiksės ir rekognicinius kontekstus, tačiau nemini generinių kontekstų. Kitais požiūriais jo teorija sutampa su Hawkinso.

Artikelio raidos ciklas iš dalies paaškina apibrėžtumo rodiklių vartosenos įvairavimą skirtingose kalbose. Tai reiškia, kad daiktavardinė frazė gali būti formaliai apibrėžta vienoje kalboje, o jos atitikmuo kitoje kalboje — formaliai neapibrėžtas, nors jos yra referentiškai tapačios (plg. Lyons 1999: 160). Artikelio raidos ciklas taip pat parodo, kad apibrėžtumo rodiklio semantika kalboje palaipsniui kinta.

2.6 Žymėtumo teorija

Sąvokos ŽYMĖTAS (*merkmalhaltig*) ir NEŽYMĖTAS (*merkmallos*) buvo pirmą kartą pavartotos fonologijoje Trubetzkoy'aus (1931) asimetriškiems dviejų opozicijos narių santykiams nusakyti. Jakobsonas šias sąvokas pritaikė morfologijos tyrimuose. Jis teigia, koreliacinių kategorijų bendroji reikšmė yra pasiskirsčiusi taip: jei I kategorija turi reikšmę A (yra ŽYMĖTA), tai II kategorija nieko nesako apie A buvimą ar nebuvimą (yra NEŽYMĖTA): *The general meaning of the unmarked category II, as compared to the marked category I, is restricted to the lack of “A-signalization”* (Jakobson 1984 [1932]: 1)³⁴. Jei

³³ Scemoje vartojamos santrumpos reiškia: DEM – demonstratyvas, DEF.ART – žymimasis artikelis, SPEC.ART – specifinis artikelis.

³⁴ Hjelmslevas patikslina Jakobsono apibrėžimą, pridurdamas, kad nežymėtasis elementas nėra apibrėžiamas vien tik kaip nspecifikuojantis požymio A, bet ir kaip esantis A semantinėje zonoje

nežymėtoji kategorija tam tikrame kontekste išties reiškia A nebuvimą, tai tik atspindi vieną iš šios kategorijos taikymo atvejų, čia reikšmė yra nulemta konteksto, ir net jei tai dažniausia šios kategorijos funkcija, kalbininkas neturėtų, anot Jakobsono, statistiškai vyraujančios kategorijos reikšmės prilyginti jos bendrajai reikšmei (ibid.).

Jakobsonas pastebi, kad nežymėtoji kategorija gali būti vartojama vietoj atitinkamos žymėtosios kategorijos (pavyzdžiui, bendratis rusų kalboje kartais pakeičia finitines formas, esamasis laikas — būtajį laiką, antras asmuo — pirmą asmenį ir kt.), tačiau priešingos krypties substitucija pasitaiko tik retais išimtiniais atvejais ir yra suvokiama kaip stilistinė figūra. Jakobsonas pritaria Karcevskio minčiai, kad kalbos ženkle asimetrinė struktūra yra esminė kalbos kitimo prielaida (ibid., 12).

Iš Prahos lingvistinės mokyklos darbų žymėtumo samprata buvo perimta įvairių lingvistinių krypčių, kuriose buvo skirtingai interpretuota. Tipologiniuose tyrimuose pirmasis ją pritaikė Josephas Greenbergas 1966 m. pasirodžiusioje studijoje *Language Universals*. Kad Greenbergas šiek tiek nukrypsta nuo Prahos mokyklos žymėtumo sampratos, matyti iš jo teiginio: *the marked feature is a positive something, e.g. nasality, aspiration, while the unmarked feature is merely its lack* (Greenberg 1966: 14). Tokia formulotė verčia manyti, kad žymėtasis narys **turi** tam tikrą reikšmę ar požymį A, kurio nežymėtasis **neturi**, čia esama subtilaus skirtumo palyginti su Jakobsono pateikta apibrėžtimi³⁵. Be to, Prahos lingvistų minimas žymėtųjų ir nežymėtųjų kategorijų **charakteristikas** (pvz., kad neutralizacijos kontekstuose vartojamas tik nežymėtasis narys, kad nežymėtasis narys paprastai yra dažnesnis tekstuose už žymėtąjį, kad nežymėtasis narys kartais žymimas nuline morfema, kad žymėtajam nariui būdingas formų sinkretizmas ir pan.) Greenbergas paverčia žymėtosios ir nežymėtosios kategorijos

(da. *begrebszone*) (Hjelmslev 1972: 70).

³⁵ Šis nežymus, tačiau esminis nukrypimas atsikartoja ir kitų kalbininkų darbuose, pvz., Givónas rašo: “The Pragueans noted that binary distinctions in phonology and grammar were systematically skewed, or asymmetrical. One member of the contrasting pair acted as the “presence” of a property, the other as its “absence”. (Givón 1995: 26). Andersen pastebi, kad tarp buvimo (*presence*) ir nebuvimo (*absence*) yra loginė prieštaravimo, t.y. simetriška, opozicija, todėl Givóno yra apibrėžimas yra netikslus ir logiškai prieštaraujantis (Andersen 2001b: 40).

identifikavimo **kriterijais**. Croftas (1990: 72ff) suklasifikavo ir apibendrinio Greenbergo nustatytus žymėtumo kriterijus, išskirdamas keletą svarbiausių, taikytinų tipologiniams morfologijos ir sintaksės tyrimams. Tai:

- **struktūrinis kriterijus** (gramatinės kategorijos žymėtasis narys yra išreikštas ne mažesniu morfemų skaičiumi, nei nežymėtasis narys. Pvz., angl. *cat* — *cat-s*, kur vienaskaita žymima nuline morfema, o daugiskaita — morfema *-s*³⁶);
- **kaitybinis kriterijus** (jei žymėtasis narys turi tam tikrą skirtingų formų skaičių kaitybinėje paradigmoje, tai nežymėtasis narys turi ne mažesnę skirtingų formų skaičių toje pačioje paradigmoje. Pvz., anglų kalbos asmeniniai įvardžiai vienaskaitoje turi tris skirtingas formas (vyr. *he*, mot. *she*, bevard. *it*), o daugiskaitoje tėra viena forma *they*);
- **distribucinis kriterijus** (jei žymėtasis narys vartojamas tam tikruose gramatiniuose kontekstuose, tai nežymėtasis narys vartojamas bent jau tuose kontekstuose, kuriuose ir žymėtasis narys. Žymėtojo nario distribucija dažnai yra ribota arba defektyvi.
- **dažnumo kriterijus** (nežymėtojo nario dažnumas tekstuose yra toks pats arba didesnis nei žymėtojo).

Tiek Greenbergas, tiek Croftas dažnumą laiko svarbiausiu (patikimiausiu) žymėtumo kriterijumi, iš kurio išplaukia likusieji kriterijai (Greenberg 1966: 65–9; Croft 1990: 156). Tokia žymėtumo samprata suponuoja, kad žymėtumo vertės (*markedness values*) gali būti nustatomos indukcijos būdu, atliekant kiekybinę analizę.

Kadangi daugelis kalbininkų vartoja sąvokas „žymėtas“ ir „nežymėtas“ nepateikdami jų apibrėžimo ir suteikdami joms vis kitokį semantinį turinį, šios sąvokos daugelyje lingvistinių darbų prarado savo terminologinę reikšmę ir yra vartojamos kaip atitinkamai žodžių „sudėtingas“, „retas“, „sunkiau suvokiamas ar apdorojamas“, „sunkiau įsisavinamas“, „nenatūralus“ *us.*

³⁶ Manychiau, teisingiau būtų sakyti, kad anglų kalbos skaičiuojamųjų daiktavardžių vienaskaita reiškiamą ne tik nuline morfema, bet ir nežymimuoju artkeliumi *a*, nes ar gali forma be artkelio *cat* užimti argumento poziciją ir žymėti vieną kažkurių kategorijos egzempliorių?

„paprastas“, „dažnas“, „nesudėtingas“, „lengviau suvokiamas ar apdorojamas“, „lengviau įsisavinamas“, „natūralus“ sinonimai (Andersen 2001b: 21). Dėl šios priežasties, kai kurie autoriai, pavyzdžiui, Haspelmathas, ragina visai atsisakyti žymėtumo sąvokos, ją pakeičiant „dažnumo“ sąvoka (Haspelmath 2006) (reikia pažymėti, kad Haspelmathas, kaip ir daugelis kitų kalbininkų, žymėtumą klaidingai tapatina su dažnumu).

Kiti autoriai, pavyzdžiui Andersen (Andersen 2001ab), pripažįsta, kad vartojama neterminologine reikšme žymėtumo sąvoka yra bevėrtė, tačiau teigia, kad kaip techninis terminas ji yra svarbi suvokiant ir aiškinant kalbos pokyčių ir gramatikalizacijos procesus. Šiame darbe remiamasi Andersenio išplėtotą **Žymėtumo teorija** (*Markedness Theory*).

Andersen (Andersen) postuluoja **Žymėtumo derinimo principą** (*Principle of Markedness Agreement*), kuris, pasak jo, galioja įvairiuose kalbos lygmenyse: fonologijos, morfosintaksės ir diskurso. Šio principo esmė yra ta, kad žymėtasis narys vartojamas žymėtuose kontekstuose, o nežymėtasis — nežymėtuose kontekstuose (Andersen 2001b: 28f). Pasak Andersenio, diachroniniai tyrimai didžiąja dalimi patvirtina Žymėtumo derinimo principą: jei kalbinė inovacija yra žymėta, ji visų pirma prasisverbia į žymėtus kontekstus, o jei ji yra nežymėta — į nežymėtus (ibid., 31). Pavyzdžiui, Timberlake'as (1977) tirdamas, kaip rusų kalboje neigiamo papildinio pozicijoje galininkas išstumia kilmininką, pastebėjo, kad galininkas anksčiau įsigali ir yra plačiau vartojamas šiuose kontekstuose: su tikriniais daiktavardžiais nei su bendriniais (a), su daiktavardžiais, reiškiančiais žmones nei ne žmones (b), su daiktavardžiais, reiškiančiais gyvas būtybes nei negyvas (c), su konkrečiais daiktavardžiais nei su abstrakčiais (d), su vienaskaita nei su daugiskaita (e), su apibrėžtomis daiktavardinėmis frazėmis nei su neapibrėžtosmis (f), žr. 1 lentelę:

1 lentelė. Kontekstai, kuriuose rusų kalbos galininkas anksčiau išstumia kilmininką papildinio su neiginiu pozicijoje

	NEŽYMĖTAS	ŽYMĖTAS
(a)	tikrinis	bendrinis
(b)	[+žmogus]	[– žmogus]
(c)	[+ gyvas]	[– gyvas]
(d)	konkretus	abstraktus
(e)	vienaskaita	daugiskaita
(f)	apibrėžtas	neapibrėžtas

(Timberlake 1977 *apud* Andersen 2001b: 31)

Anot Timberlake'o, inovacijai imlesniems daiktavardžiams būdingas didesnis individuacijos (*individuation*) laipsnis, tačiau jis taip pat vadina inovacijai palankius kontekstus nežymėtais (Timberlake *apud* Andersen 2001b: 32).

Anderseno teigimu, žymėtumo esmė yra ta, kad kiekviena opozicija yra konceptualizuojama (*cognized*) kaip asimetriškas, inkliuzinis santykis tarp bet kurios sąvokos, kuri turi aiškią formą (ir yra žymėta) ir ją supančios konceptualiosios erdvės (kuri yra nežymėta). Iš kognicinio inkliuzijos pirmumo seka jos loginis pirmumas. Paprasčiausias inkliuzinės opozicijos atvejis yra santykis tarp hiponimo ir hiperonimo: [flower [rose]]. Tačiau net ir ekskliuzinė opozicija gali būti sukonstruota kaip inkliuzinė, kai dalis ją supančios konceptualiosios erdvės tampa hiperonimu, pvz., [duck [duck : drake]], [wide [wide : narrow]], o jei tokia vartoseną nepaliudyta, tai ši erdvė lieka tuščia: [Ø [east : west]]. Anot Hjelmslevo, ekskliuzija yra tik atskiras inkliuzijos atvejis, kai tam tikra dalis nežymėtojo nario potencialo lieka nerealizuota³⁷.

Inkliuzinis santykis paaiškina reiškinį, vadinamą „**participacija**“ (da. *participation*), t.y., kad nežymėtasis narys tam tikrais atvejais gali būti vartojamas vietoj žymėtojo, bet ne atvirkščiai. Bendresnės reikšmės sąvoka *flower* gali pakeisti siauresnės reikšmės *rose*, hiperonimas *duck* gali būti

³⁷ “l'exclusion ne constitue qu'un cas spécial de la participation, et consiste en ceci que certaines cases du terme extensif ne sont pas remplies” (Hjelmslev 1939: 87), Anderseno vertimas į anglų kalbą: “exclusion is merely a special case of inclusion, in which certain of the unmarked term's areas of manifestation remain blank” (Andersen 2001b: 46).

vartojamas tiek kalbant apie ančių rūšies patiną (*drake*), tiek apie patelę (*duck*), žodžio *wide* nežymėtumas pasireiškia tuo, kad jis vartojamas kaip bendroji sąvoka (*generic reference term*), pvz. klausimuose: *How wide <*narrow> is that table cloth?* ‘Kokio pločio ta staltiesė?’.

Anot Anderseno, žymėtumas neturėtų būti tapatinamas su struktūriniu sudėtingumu. Pavyzdžiui, Givónas teigia, kad „žymėta struktūra paprastai yra sudėtingesnė — ar ilgesnė — nei atitinkama nežymėta“³⁸. Pasak Anderseno, ilgesnė struktūra rodo, kuris opozicijos narys yra žymėtas tik tuo atveju, jei darome prielaidą, kad santykis tarp turinio ir raiškos yra ikoniškas (tačiau taip yra ne visada), be to, jei toks ikoniškas santykis neatspindi kokio kito minėtos opozicijos skirtumo (Andersen 2001b: 48). Autorius pripažįsta, kad polinkis žymėtumą atspindėti raiškos plane neabejotinai yra universalus, tačiau pabrėžia, kad žymėtumas tėra viena iš turinio dimensijų, kurią gali ikoniškai atspindėti kalbinės struktūros dydis ar sudėtingumas, todėl šių dalykų nevertėtų painioti (Andersen 2001b: 49).

Andersenas taip pat teigia, kad dažnumas (*relative text frequency*) neturėtų būti laikomas žymėtumo kriterijumi. Skirtingas žymėtosios ir nežymėtosios kategorijos dažnumas tekstuose yra natūrali žymėtumo santykio apraška ar pasekmė: žymėtosios kategorijos turi mažesnę referentinį potencialą nei nežymėtosios, todėl rečiau sutinkamos tekstuose. Be abejo, tai nereiškia, kad kalbininkas neturėtų kelti hipotezių apie kategorijų žymėtumą remdamasis jų dažnumu tekstuose, tačiau nereikia pamiršti, kad dažnumas priklauso nuo daugybės kitų veiksnių, taip pat nuo kalbos vartotojų komunikacinių poreikių. Be to, tiriant kalbos raidos reiškinius, neatmestina galimybė, kad reanalizė gali pakeisti žymėtumo vertes (*markedness shift*, Andersen 2001a, 16–17), tačiau šis pokytis ima atspindėti vartosenoje palaipsniui. Todėl žymėtumo ir dažnumo sąvokos jokių būdu neturėtų būti tapatinamos ar apibrėžiamos viena per kitą (Andersen 2001b: 50–51).

Apibendrinant galima pasakyti, kad Anderseno išplėtotą Žymėtumo teorija ir jo suformuluotas Žymėtumo derinimo principas yra svarbūs ne tik

³⁸ “the marked structure tends to be more complex—or longer—than the corresponding unmarked one” (Givón 1995: 28).

sinchroniniams, bet ir diachroniniams, ypač gramatikalizacijos, tyrimams, nes jie gali padėti sistemingai analizuoti įvairių kalbos pokyčių aktualizacijos ypatumus.

2.7 Apibrėžtumo kategorijos narių santykis žymėtumo požiūriu

Tipologai pradedant Greenbergu siekė iširti universalius žymėtumo modelius, t.y. kurios kategorijos yra žymėtos ir nežymėtos pasaulio kalbose. Daugelio kategorijų žymėtumo vs. nežymėtumo statusas veikiausiai yra universalus, pvz., skaičiaus (vienaskaita < daugiskaita < dviskaita < triskaita), giminės (vyriškoji < moteriškoji < bevardė), veiklo (eigos < įvykio), rūšies (veikiamoji < neveikiamoji) ir pan. (Croft 1990: 92-93). Tačiau ne visoms kategorijoms taikytini universalūs žymėtumo modeliai. Pavyzdžiui, apibrėžtumas, kaip gramatinė kategorija, nėra universali, jo raiška ir apibrėžtumo rodiklių sugramatinimo laipsnis skirtingose kalbose ir skirtinguose tos pačios kalbos raidos tarpsniuose skiriasi, todėl apibrėžtumo kategorijos analizei tipologų išplėtota žymėtumo samprata ir kriterijai netinka.

Mėginimų atsakyti į klausimą, kuris iš apibrėžtumo kategorijos narių yra žymėtas, kuris — nežymėtas, būta, tačiau dėl skirtingų žymėtumo sampratų ir kriterijų prieita prie skirtingų išvadų. Pavyzdžiui, Givónas, be minėtų struktūrinio sudėtingumo ir dažnumo kriterijų, pasitelkia dar vieną — kognityvinio sudėtingumo kriterijų (Givón 1995: 28, paryškinta autoriaus):

Cognitive complexity: The marked category tends to be cognitively more complex — in terms of mental effort, attention demands or processing time — than the unmarked one.

Remdamasis šiuo kriterijumi, Givónas daro išvadą, kad apibrėžtos daiktavardinės frazės (*definite full NPs*) yra žymėtos neapibrėžtų daiktavardinių frazių atžvilgiu, nes apibrėžtos daiktavardinės frazės atveju informacijos apdorojimas trunka ilgiau ir reikalauja daugiau pastangų nei neapibrėžtos daiktavardinės frazės atveju (reikia nustatyti apibrėžtumo šaltinį, ieškoti antecedento ir pan.) (Givón 1995: 383). Panašiai mąsto ir Raskinas. Jis teigia, kad neapibrėžta referentinė artikelio vartosena yra nežymėta, nes

nerikalauja identifikuoti referentą pasitelkus lingvistinį ar ekstralingvistinį kontekstą (Raskin 1980: 131).

Van Langendonckas prieina prie priešingos išvados — kad apibrėžtos daiktavardinės frazės yra nežymėtos, o neapibrėžtos — žymėtos (Van Langendonck 2007: 172 ir 1979: 37). Pagrindinis šio autoriaus argumentas yra tas, kad neapibrėžtumo semantikai būdingas egzistencinis kvantifikatorius, kuris apibrėžtumui nebūdingas: *definiteness can be rendered by a free variable and indefiniteness by an existential quantifier binding variable* (Van Langendonck 1979: 41). Apibrėžtos daiktavardinės frazės vartojimas reiškia, kad referento egzistavimas diskurso erdvėje yra presuponuotas, o neapibrėžta daiktavardinė frazė įveda naują referentą į diskurso erdvę. Referento egzistavimas šiuo atveju yra ne presupnuojamas, o teigiamas (*not presupposed, but asserted*) (ibid., 38). Anot Van Langendoncko, „apibrėžtumas yra natūraliausia referentinės išraiškos būseną“³⁹, t.y., yra didelė tikimybė, kad referentinė išraiška bus apibrėžta. Remdamasis keturiais iš Greenbergo perimtais ir savaip interpretuotais žymėtumo kriterijais (raiškos sudėtingumas (angl. *surface complexity*), dominavimas (angl. *dominance*), įvairovė (angl. *diversification*) ir dažnumas (angl. *frequency*)), autorius įrodinėja, kad neapibrėžtumas yra semantiniu ir sintaksiniu požiūriu sudėtingesnis nei apibrėžtumas. Kalbėdamas apie apibrėžtumo ir neapibrėžtumo opoziciją, Van Langendonckas neturi omenyje vien tik daiktavardinių frazių su atitinkamai žymimuoju ir nežymimuoju artikeliu. Apibrėžtumo raiška jo suprantama plačiai, pvz., tikriniai vardai, šauksmininkai, junginiai su posesyvais (*my, mine*), demonstratyvais (*this, that*) ar egzistenciniu kvantoriumi (*each*) ir kt. pateikiami kaip nulinės apibrėžtumo raiškos pavyzdžiai. Kaip dar vienas argumentas pasitelkiami vaikų kalbos tyrimai, kurie rodo, kad nežymimasis artikkelis vaikų kalboje atsiranda porą mėnesių anksčiau nei žymimasis. Van Langendoncko nuomone, tai tik patvirtina jo hipotezę, kad apibrėžtumas yra nežymėtasis kategorijos narys, nes apibrėžtumas, pasak jo, šiuo vaiko kalbos raidos tarpsniu reiškiamas nuliniu artikeliu.

³⁹ *definiteness is the most natural state of referring expression* (Van Langendonck 1979: 41).

Van Langendonckas savo teiginius iliustruoja anglų kalbos pavyzdžiais, tačiau aiškiai nepasako, ar jo hipotezė taikytina tik anglų kalbai, ar ir visoms (artikelinėms?) kalboms. Nors pati hipotezė atrodo tikėtina, straipsnio autoriaus argumentacija nėra visiškai įtikinanti. Tarkime, argumentas, kad apibrėžtos daiktavardinės frazės diskurse yra dažnesnės už neapibrėžtas. Jei turimas omenyje semantinis apibrėžtumas nepaisant formaliosios raiškos, tai ne tik anglų, bet ir neartikelinėse kalbose apibrėžtos daiktavardinės frazės diskurse yra dažnesnės už neapibrėžtas, tačiau šis faktas yra ne apibrėžtumo *vs.* neapibrėžtumo priešpriešos, o pačios žmonių komunikacijos ypatumas: komunikacija nebūtų prasminga, jei į diskurso erdvę būtų nuolat įvedami nauji referentai, kurių klausytojas negali identifikuoti, ir daugiau nieko apie juos nebūtų pasakoma, taip pat jei komunikacinio akto dalyviai nesiremtų bendruoju žinių fondu ir pan. Kita vertus, jei išeties tašku laikomas formalusis apibrėžtumas, tai kalbose, kuriose apibrėžtumo raiška ar šios raiškos sugramatinimo laipsnis skiriasi, turėtų skirtis ir formaliai apibrėžtų ir neapibrėžtų daiktavardinių frazių santykis žymėtumo požiūriu.

Apibendrinant galima pasakyti, kad Van Langendoncko pateikti žymėtumo kriterijai ir pati žymėtumo samprata kelia abejonių, ir nėra aišku, kaip ja remiantis būtų galima interpretuoti apibrėžtumo ir neapibrėžtumo opoziciją, pavyzdžiui, lietuvių kalboje.

Danų ir lietuvių kalbų apibrėžtumo kategorijos narių statuso žymėtumo požiūriu analizė pateikiama atitinkamai 3 ir 4.1.1 skyriuose.

3. Danų kalbos apibrėžtumo sistema

Šiame skyriuje trumpai supažindinama su apibrėžtumo žymėjimu danų kalboje.

Apibrėžtumo rodikliai danų kalboje esti dvejopi:

- postpoziciniai afiksai *-en* (SG.UTRUM⁴⁰), *-et* (SG.NEUTRUM), *-(e)ne* (PL), pvz.:

⁴⁰ UTRUM — daiktavardžių bendroji giminė, NEUTRUM — bevardė giminė.

- (48) a. *bil-en* (automobilis-ART.DEF)
 b. *glass-et* (taurè-ART.DEF)
 c. *biler-ne* (automobiliai-ART.DEF)
 d. *glass-ene* (taurès-ART.DEF)
- ir prepoziciniai žymimieji artikkeliai *den* (SG.UTRUM), *det* (SG.NEUTRUM), *de* (PL), pvz.:
- (49) a. *den ny-e bil* (ART.DEF naujas-DEF automobilis)
 b. *de ny-e biler* (ART.DEF nauji-DEF automobiliai)
 c. *det fyltd-e glas* (ART.DEF pripildyta-DEF taurè)
 d. *de forst-e glas* (ART.DEF pirmos-DEF taurès)

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, tarp šių rodiklių yra papildomosios distribucijos santykis: prepoziciniais artikeliais žymimos daiktavardinės frazės su prepozicijoje einančiais modifikatoriais (būdvardžiais, dalyviais, skaitvardžiais), kitais atvejais vartojamai afiksai *-en*, *-et*, *-(e)ne*⁴¹. Be to, išplėstų daiktavardinių frazių apibrėžtumas papildomai pažymimas atributinių būdvardžių (dalyvių, kelintinių skaitvardžių) forma, pridedant galūnę *-e*. Istoriskai žymimieji afiksai yra atsiradę anksčiau nei prepoziciniai artikkeliai (Dahl 2007).

Prepozicinis žymimasis artikkelis *den/det/de* sutampa su rodomoju įvardžiu *den/det/de*. Hanseno ir Heltofto teigimu, prepozicinis žymimasis artikkelis laikytinas rodomoju įvardžiu, kuris, būdamas nekirčiuotas, atlieka žymimojo artikkelio funkciją (Hansen & Heltoft, spausdinama).

Kai daiktavardinė frazė yra išplėsta pažyminio šalutiniu sakiniu, galima vartoti tiek postpozicinį, tiek prepozicinį žymimąjį artikkelį, tik vartojant postpozicinį artikkelį šalutinis pažyminio sakinytis gali būti tiek presuponuotas, tiek nepresuponuotas, o vartojant prepozicinį artikkelį, šalutinis pažyminio sakinytis būtinai yra presuponuotas (Ebert 1971), plg.:

- (50) a. *Piger-ne, der lige var kommet hjem fra lejr, var meget trætte.*

⁴¹ Išimtį sudaro veiksmažodiniai abstraktai, sudaryti su priesaga *-en* (*gåen* 'ėjimas', *venten* 'laukimas'), literatūroje vadinami „kentaurniais vardažodžiais“ (da. *kentaurnominaler*), kurie negali prisijungti postpozicinio artikkelio (**gåen-en*, **venten-en*), žr. plačiau Hansen & Heltoft 1994.

Mergaitės-ART.DEF, kurios buvo ką tik grįžusios iš stovyklos, buvo labai pavargusios.

b. *Piger-ne / de piger der lige var kommet hjem fra lejr, var meget trætte.*

Mergaitės-ART.DEF / ART.DEF mergaitės, kurios buvo ką tik grįžusios iš stovyklos, buvo labai pavargusios.

(50a) pavyzdyje šalutinis sakinytis yra nerestriktyvinis, nepresuponuotas, teigiama, kad pavargusios buvo visos šioje situacijoje aktualios mergaitės, ir pasakoma klausytojui nauja informacija, kad visos jos buvo ką tik grįžusios iš stovyklos. (50b) atveju šalutinis sakinytis yra restrikttyvinis ir pateikia presuponuotą informaciją, kuri yra būtina referento identifikacijai. Iš visų mergaičių išskiriama apibrėžta dalis – tos, kurios buvo ką tik grįžusios iš stovyklos, ir tik apie jas pasakoma, kad jos buvo labai pavargusios.

Kaip ir kitose kalbose, apibrėžtumas danų kalboje gali būti žymimas demonstratyvais *den (det/de)* ‘tas’ ir *denne (dette/disse)* ‘šis, šitas’. Demonstratyvai paprastai yra kirčiuoti, jų vartoseną apsiriboja vietos ir laiko deikse ir anaforiniais bei kataforiniais kontekstais, o situaciniuose ir inferentiniuose kontekstuose demonstratyvai nevarojami, pvz. vietoj *sol-en saulė-ART.DEF* negalima vartoti **den /denne sol DEM saulė* (situacinis apibrėžtumas), taip pat inferentinis apibrėžtumas visada žymimas artikeliais, pvz.:

(80) *cykl-en ... ringeklokk-en <*den/denne ringeklokke> virker ikke*

dviratis-ART.DEF ... skambutis-ART.DEF <DEM skambutis> neveikia

Išimtį sudaro daugiau sakytinėje kalboje vartojamas būdvardiškas demonstratyvas, sudarytas iš *den (det/de)* ir prievieksmių *der* ‘ten’ / *her* ‘čia’, kuris, priešingai nei demonstratyvai *den* ir *denne*, gali būti vartojamas naujiems diskurso referentams įvesti. Tai jį sieja su žymimuoju artikeliu. Therkelsen teigimu, demonstratyvui *den (det/de) der/her* būdinga REKOGNICINĖ VARTOSENĄ (dėl termino žr. Himmelmann 1996), ir jis gali nurodyti į naujus diskurso esinius, kurie pašnekovams yra žinomi dėl bendros patirties ar ankstesnių pokalbių (Therkelsen 2002, pavyzdys autorės), pvz.:

(51) *Har du de der nøgler til bil-en?*

Ar turi DEM raktus nuo mašinos-ART.DEF?

Plg. tą patį pasakymą su žymimuoju artikeliu:

(51') *Har du nøgler-ne til bil-en?*

Ar turi raktus-ART.DEF nuo mašinos-ART.DEF?

Anot Therkelsen, demonstratyvas *den (det/de) der/her* gali būti vartojamas ir su inferentinėmis daiktavardinėmis frazėmis (pavyzdys autorės):

(52) *På hjørnet stod en cykel, og det der baghjul var exet.*

'Ant kampo stovėjo ART.INDEF dviratis, ir DEM galinis ratas buvo deformuotas.'

Ištyrusi demonstratyvo *den (det/de) der/her* vartoseną sakininės kalbos tekstyne, Therkelsen daro išvadą, kad informacinės struktūros požiūriu šis demonstratyvas pažymi, kad referentas nėra aktualiausia sakinio informacija (da. *fokus*), o teksto lygmenyje — kad jis nėra numatytas kaip pokalbio tema (Therkelsen 2002). Autorė konstatuoja, kad demonstratyvas *den (det/de) der/her* danų kalboje pradėtas vartoti ne anksčiau kaip XIX amžiuje. Jos tyrimas parodė, kad šią rekognicinio demonstratyvo funkciją įvesti į diskursą naujus referentus iki XIX a. turėjęs demonstratyvas *den*.

Hansen&Heltoft pažymi, kad emotyvinę funkciją atliekantys demonstratyvai gali būti vartojami su situaciškai apibrėžtomis daiktavardinėmis frazėmis (Hansen&Heltoft, spausdinama, pavyzdžiai autorių):

(53) a. *tag så de hænder op af lommen!*

'Ištrauk gi tas rankas iš kišenių!'

b. *Hvornår reparerer du det fjernsyn?*

'Kada pataisysi tą televizorių?'

Danų kalba priskirtina *DG* tipui, posesyvai joje teikia daiktavardinei frazei apibrėžtumą ir su žymimaisiais artikeliais nevartojami⁴²: *min* < **bil-en* > *bil* mano < automobilis-ART.DEF > automobilis, *Peters* < **den* > *ny-e bil* Peterio < ART.DEF > naujas-DEF automobilis.

⁴² Tarmėse pasitaiko dvigubo apibrėžtumo atvejų, kai posesyvinės daiktavardinės frazės apibrėžtumas papildomai pažymimas prepoziciniu žymimuoju artikeliu: *nabo-en-s den stribed-e kat* kaimynas-ART.DEF-GEN ART.DEF rainas-DEF katinas 'kaimyno rainas katinas' (Hansen & Heltoft, spausdinama, pavyzdys autorių).

Atsiradus artikelio kategorijai kalboje dažnai įvyksta formos be artikelio reanalizė, jai priskiriamos naujos funkcijos. Tai pasakytina ir apie danų kalbą. Heltofto nuomone, artikelių kategorijos atsiradimas kalboje pakeičia daiktavardžių semantiką⁴³. Neartikelinėje kalboje „grynasis“ daiktavardis (*bare noun*) gali funkcionuoti kaip daiktavardinė frazė ir turėti argumento statusą⁴⁴, tačiau atsiradus apibrėžtumo kategorijai jis šį potencialą praranda ir gali sudaryti daiktavardinę frazę tik kartu su artikeliu ar kitu determinantu, plg.:

Lietuvių k.

(54) **Vaikas** miega.

Danų k.

(55) < ***Barn** > / **et barn** / **barn-et** sover.

Vaikas / ART.INDEF vaikas / vaikas-ART.DEF miega.

‘Vaikas miega.’

Šis struktūrinis pokytis vyksta palaipsniui. Pavyzdžiui, danų kalboje atsiradęs postpozicinis žymimasis artikkelis iš pradžių vartojamas fakultatyviai, t.y. forma be artikelio vis dar gali turėti argumento statusą ir tiek neapibrėžtą, tiek apibrėžtą interpretaciją (žr. Jensen 2006a, 2006b). Anot Harderio, lemiamas pokytis artikelio raidoje įvyksta tada, kai apibrėžtumą žyminčio elemento nebuvimas reiškia, kad daiktavardis nebegali būti interpretuojamas kaip apibrėžtas: *the logical change from ‘no marking of X’ to ‘marking of no X’* (Harder 2008: 14). Forma be artikelio palaipsniui stumiamą iš vartosenos ir tampa vis labiau žymėta. Senojoje danų kalboje ji vartojama su nespecifinės referencijos daiktavardžiais generiniuose pasakymuose (Jensen 2006a), o šiuolaikinėje danų kalboje jos vartosenos sritis dar labiau susiaurėjo — čia ji daugiausia vartojama nerefertiškai ir atlieka predikatyvo funkciją, pvz.:

(56) *Han er skuespiller.*

‘Jis yra aktorius.’

⁴³ Asmen. pokalbis 2010 06.

⁴⁴ Tai pasakytina tik apie skaičiuojamojo daiktavardžio vienaskaitos formą, nes neskaičiuojamieji (masės) daiktavardžiai ir daugiskaitos formos daiktavardžiai (kurių semantika panaši į masės daiktavardžių) ir toliau gali sudaryti daiktavardinę frazę vieni, be determinantų.

Predikatyvo funkciją atlieka ir inkorporacinėse konstrukcijose vartojami (tiek vienaskaitos, tiek daugiskaitos formos) daiktavardžiai, kartu su kirčio netekusiu veiksmažodžiu sudarantys sudėtinį tarinį. Ši konstrukcija danų kalboje labai produktyvi:

(57) a. *Vi holder 'hund.*

'Mes laikome šunį.' (t.y. 'Mes esame šunų augintojai.')

b. *Hun lavede 'mad.*

'Ji gamino valgį.'

c. *De har gæster.*

'Jie turi svečių.'

Daiktavardžiai *hund* 'šuo', *mad* 'valgis' ir *gæster* 'svečiai' (57a–c) pavyzdžiuose nenurodo į konkretų šunį, valgį ar svečius ir sintaksiškai laikytini ne objektais, o predikatyvais (Hansen & Heltoft, spausdinama, žr. t.p. Nedergaard Thomsen & Herslund 2002). Referentinę funkciją danų kalboje atlieka tik daiktavardinės frazės, o juos paprastai sudaro daiktavardžiai su artikeliais ar kitais determinantais. Determinuoti daiktavardžiai negali būti inkorporuoti į tarinį, jie laikytini objektais, o veiksmažodžiai tokiu atveju būtinai yra kirčiuoti, plg.:

(58) a. *Han lapper min 'cykel.*

'Jis lopo mano dviratį.

b. *Vi lavede 'mad-en.*

Mes gaminome valgis-ART.DEF

'Mes gaminome valgį.'

c. *Han kober 'aktier-ne.*

Jis perka akcijos-ART.DEF

'Jis perka akcijas.'

Neapibrėžtumui žymėti danų kalboje vartojamas nežymimasis artikelis *en* (SG.UTRUM), *et* (SG.NEUTRUM). Jis vartojamas tik su vienaskaitos formos (skaičiuojamaisiais) daiktavardžiais. Daugiskaitos formoje nežymimojo artikelio funkciją atlieka nekirčiuotas nežymimasis įvardis *nogle*, pvz.: *jeg har købt nogle pærer* 'pirkau kriaušių.' Neskaičiuojamieji daiktavardžiai taip pat neturi nežymimojo artikelio. Šią sistemos spragą užpildo nekirčiuotas

nežymimasis įvardis *noget* (su abstrakčiais daiktavardžiais taip pat ir bendrosios giminės forma *nogen*), pvz.:

(59) a. *Er der „noget mælk tilbage?*

‘Ar dar liko pieno?’

b. *det kommer til at tage nogen tid* K

‘tai užims (šiek tiek) laiko’

c. *han havde været syg i noget tid* K

‘jis šiek tiek laiko sirgo’

d. *vi har da noget familie i Jylland* K

mes gi turime PRT NOGET šeima Jutlandijoje

‘mes gi turime giminaičių Jutlandijoje’

Daiktavardis *familie* ‘šeima’ danų kalboje paprastai yra skaičiuojamasis, tačiau vartojamas su įvardžiu *noget*, jis pereina į neskaičiuojamųjų (masės) daiktavardžių kategoriją. NP *noget familie* (59d) pavyzdyje gali reikšti vieną ar keletą giminaičių, giminaičiai suvokiami kaip masė, kurios neapibrėžtas kiekis yra lokalizuotas Jutlandijoje.

Galiausiai pateiksiu porą pavyzdžių, kur nedeterminuoti neskaičiuojamieji ir daugiskaitos formos daiktavardžiai vis dėlto sudaro daiktavardinę frazę, užima veiksmožodžio aktanto poziciją ir eina papildiniais:

(60) a. *han 'opkøbte brugte 'biler i Tyskland og solgte dem i Østeuropa*

‘jis supirkinėjo dėvėtus automobilius Vokietijoje ir pardavinėjo juos Rytų Europoje’

b. *de 'blandede 'beton med 'sand og 'grus*

‘jie maišė betoną su smėliu ir žvyru’

Kadangi veiksmožodžiai *opkøbte* ‘supirkinėjo’ ir *blandede* ‘maišė’ (60a–b pavyzdžiuose) yra kirčiuoti, formos be artikelio *brugte biler* ir *beton* įgyja aktanto ir kartu daiktavardinės frazės statusą. Vadinasi, nedeterminuotų daiktavardžių įtraukimą į apibrėžtumo paradigmą šiuo atveju lemia jų sintaksinė funkcija.

Danų kalbos apibrėžtumo sistemą apibendrina 2 lentelė (plg. Hansen & Heltoft, spausdinama):

2 lentelė. Danų kalbos apibrėžtumo sistema

Nereferentinė vartosena	Referentinė vartosena		
	Neapibrėžtas	Apibrėžtas	
		Postpozicinis art.	Prepozicinis art.
SG familie 'šeima' hus 'namas' sukker 'cukrus' tid 'laikas'	en familie ART.INDEF šeima et hus ART.INDEF namas noget familie NOGET šeima noget hus NOGET namas noget sukker NOGET cukrus noget tid NOGET laikas	familie- n šeima-ART.DEF hus- et namas-ART.DEF sukker- et cukrus-ART.DEF tid- en laikas-ART.DEF	den lille familie ART.DEF maža.DEF šeima det lille hus ART.DEF mažas.DEF namas det god-e sukker ART.DEF geras-DEF cukrus den god-e tid ART.DEF geras-DEF laikas
PL familier 'šeimos' huse 'namai'	nogle familier NOGLE šeimos nogle huse NOGLE namai	familier- ne šeimos-ART.DEF huse- ne namai-ART.DEF	de små familier ART.DEF mažos.DEF šeimos de små huse ART.DEF maži.DEF namai

Taigi danų kalbos apibrėžtumo sistema yra gana išplėtotą, apimanti sugramatintą tiek apibrėžtumo, tiek neapibrėžtumo raišką. Įdomu tai, kad danų kalboje išsirutuliojo daugiskaitos formos ir neskaičiuojamųjų daiktavardžių neapibrėžtumo rodikliai, todėl daugelio neapibrėžtų daiktavardinių frazių neapibrėžtumas yra eksplicitiškai pažymimas, o forma be artikelio yra stumiama iš apibrėžtumo paradigmos ir iš esmės apsiriboja nereferentine (predikatyvine) vartosena. Anot Heltofto ir Hanseno, tikraisiais artikeliais danų kalboje laikytini tik postpoziciniai afiksai, nes jie neturi kitų funkcijų, išskyrus apibrėžtumo žymėjimą. Visiems kitiems apibrėžtumo rodikliams būdinga tai, kad jie yra įvardžiai, atliekantys įvairias funkcijas, ir tik būdami nekirčiuoti įsilieja į apibrėžtumo paradigmą ir yra vartojami apibrėžtumui (*den/det/de*) arba neapibrėžtumui (*en/et, nogle/noget*) žymėti.

Liko aptarti danų kalbos apibrėžtumo kategorijos narių statusą žymėtumo požiūriu. Jensen, analizuodama šiuolaikinės danų kalbos apibrėžtumo paradigmą žymėtumo požiūriu, išskiria joje dvi opozicijas (Jensen 2007b: 312):

1. artikelinė daiktavardžio forma — nežymėta, nes ji gali turėti tiek referentinę, tiek nereferentinę vartoseną, o forma be artikelio — žymėta, nes jai iš esmės būdinga tik nereferentinė vartosena;

2. forma su žymimuoju artikeliu — nežymėta, nes ji gali tiek nurodyti anksčiau įvestus diskurso referentus, tiek įvesti naujus diskurso referentus, o forma su nežymimuoju artikeliu — žymėta, nes jos funkcija apsiriboja naujų diskurso referentų įvedimu.

Taigi antrosios opozicijos analizė sutampa su van Langendoncko išvada (žr. 2.7 sk.), skiriasi tik autorių naudojami kriterijai ir argumentai. Be to, Jensen parodo, kad daiktavardinių frazių statusas žymėtumo požiūriu kinta priklausomai nuo apibrėžtumo kategorijos raidos ir apibrėžtumo rodiklių sugramatinimo laipsnio. Senojoje danų kalboje susiformavus žymimajam artikeliui forma be artikelio buvo nežymėta artikelinės formos atžvilgiu, t.y. turėjo platesnes distribucines galimybes (galėjo būti vartojama tiek referentiškai, tiek nerefertiškai). Naujai susiformavęs žymimasis artikelis praėjo ilgą gramatėjimo procesą, kurio metu skverbėsi į naujus vartojimo kontekstus, ir galiausiai šiuolaikinėje danų kalboje, lyginant su senąja danų kalba, įvyko neapibrėžiamųjų ir apibrėžiamųjų formų žymėtumo inversija (angl. *markedness reversal*) — forma be artikelio tapo žymėta, o forma su artikeliu — nežymėta.

4. Apibrėžtumo raiška lietuvių kalboje

Ne kartą įrodyta, kad apibrėžtumas lietuvių kalboje daugeliu atvejų esti implicitinis, suvokiamas iš konteksto, t.y. formaliai neišreikštas. Šiam reiškiniui apibūdinti vartojama sąvoka *apibrėžtumo efektai* (angl. *definiteness effects*) — „tam tikros pozicijos arba kontekstai sakiniuose ar pasakymuose, kurie reikalauja, kad ten pavartotas vardažodis turėtų tam tikrą požymio [\pm apibrėžtas] vertę arba būtų atitinkamai interpretuojamas“⁴⁵ (Lyons 1999: 227). Vienas iš tokių atvejų yra sakiniai su įvykio veiksmo veiksmažodžiais, kurių galininko linksnio objektai suvokiami kaip apibrėžti, o kilmininko — kaip neapibrėžti, pvz.: *sualgėme ledus / ledų* (plg. Holvoet, Tamulionienė 2006:30). Jei kilmininko linksnio objektas vartojamas su eigos veiksmo

⁴⁵ „certain positions or contexts within sentences or utterances require a noun phrase occurring there to have a particular value of [\pm Def] (or to be interpreted as having such a value)". Citatos vertimas į lietuvių kalbą paimtas iš Holvoet, Tamulionienė (2006: 30).

veiksmazodžiu (pvz., *valgėme ledų*), jis vis tiek suvokiamas kaip neapibrėžtas, o galininko linksnio objektas šiuo atveju turės apibendrinamąją (generinę) reikšmę (pvz., *valgėme ledus* (ne sausinius ar ką kita)). Grenda taip pat atkreipia dėmesį į tai, kad veiksmazodžiai, reiškiantys pastovų, generinį, su konkrečiu laiku nesusijusį veiksma, vartojami tik su objekto galininku, nesudarančiu opozicijos su kilmininku, pvz., *gerkite tik virintą vandenį / *virinto vandens, mėgstu varškę / *varškės* (Grenda 1979: 37, pirmasis pavyzdys paimtas iš autoriaus). Ištyręs konstrukcijas, kuriose tranzityvinių veiksmazodžių objekto galininkas ir intransityvinių veiksmazodžių subjekto vardininkas gali būti pakeičiami neapibrėžto kiekio kilmininku (*parvežė malkas — parvežė malkų, susirinko žmonės — susirinko žmonių*, pavyzdžiai autoriaus), Grenda daro išvadą, kad „vardininko bei galininko ir kilmininko linksniai skiriasi vienu semantiniu diferenciniu požymiu: vardininkas ir galininkas turi apibrėžtumo požymį, o kilmininkas — neapibrėžtumo“ (ibid., 32). Reikia pastebėti, kad Grendos pavyzdyje *susirinko žmonės* postverbinis daiktavardis *žmonės*, nepaisant vardininko linksnio, gali nurodyti ir specifinį neapibrėžtą referentą, nes jis yra reminėje pozicijoje. Kad postverbinis veiksnio daiktavardis būtų apibrėžtai interpretuojamas, prieš jį paprastai turi būti pavartotas papildomas apibrėžtumo rodiklis — bendrumo ar rodomasis įvardis, panaikinantis aptariamam sakinio modeliui būdingą neapibrėžtumo efektą, plg.: *susirinko visi / tie žmonės (, kurie ...)*.

Taigi apibrėžtumas lietuvių kalboje yra glaudžiai susijęs su žodžių tvarkos modeliais bei sakinio aktualiąja skaida. Mikulsko teigimu, žodžių tvarka sakinyje yra „viena iš svarbesnių diskurso esinių referencijos koordinavimo priemonių lietuvių kalboje“ (Mikulskas 2006b: 25). Sakinio temą sudaranti daiktavardinė frazė dažniausiai yra apibrėžta, nes jos referentas jau buvo įvestas į diskursą; remai priklausanti daiktavardinė frazė paprastai interpretuojama kaip neapibrėžta, nes jos referentas suvokiamas kaip naujas diskurso elementas. Klasikinis pavyzdys yra egzistenciniai ir lokatyviniai sakiniai (plg. Mikulskas 2006b: 27tt), pvz.:

- (61) a. *Šaldytuve yra pieno ir sūrelių.*
 b. *Pienas ir sūreliai yra šaldytuve.*

(61a–b) sakinių semantinis kontrastas susijęs su skirtinga šių sakinių tipų aktualiąja skaida. Egzistencinio sakinio veiksnys yra galinėje (reminėje) pozicijoje ir suvokiamas kaip neapibrėžtas (jo neapibrėžtumas daugiskaitos ir masės daiktavardžių atveju papildomai žymimas neapibrėžto kiekio kilmininku), o pradinėje (teminėje) pozicijoje einantis lokatyvinio sakinio veiksnys yra interpretuojamas kaip apibrėžtas, nes „tik identifikuotas referentas gali būti lokalizuojamas“ (ibid., 39).

Reikia pabrėžti, kad aptartaisiais implicitinio apibrėžtumo atvejais negalima kalbėti apie savarankišką apibrėžtumo kategorijos raišką, nes apibrėžtumas čia reiškiasi tik kaip pragmatinė kategorija, jis yra implikuojamas tam tikrų morfosintaksinių, sintaksinių ir pragmatinių reiškinių (linksnių priešpriešų (vardininkas / galininkas vs. kilmininkas), žodžių tvarkos ir aktualiosios skaidos modelių ir pan.).

Su formaliu apibrėžtumo žymėjimu lietuvių kalboje galima sieti įvardžiuotinių būdvardžio formų įvardinę morfemą. Disertacijoje daugiausia dėmesio bus skiriama paprastųjų ir įvardžiuotinių formų opozicijai dabartinėje bendrinėje lietuvių kalboje, keliant tikslą ištirti šių formų distribucijos ypatumus, funkcijų ir reikšmės skirtumus bei jų ryšį su apibrėžtumo kategorija. Jei įvardžiuotinių formų įvardinė morfema *-jis, -ji* interpretuojama kaip apibrėžtumo rodiklis, galima kelti klausimą, kokiam žymimojo artikelio raidos ciklo etape šis rodiklis yra, kokiuose kontekstuose jis vartojamas, kada jo vartojimas privalomas, kada fakultatyvus, o kada — negramatiškas.

4.1 Apibrėžiamieji ir neapibrėžiamieji būdvardžiai

Mintis, kad paprastųjų ir įvardžiuotinių⁴⁶ būdvardžio formų priešprieša reiškia apibrėžtumo kategorija lietuvių kalboje, nėra nauja. Išsamiausiai

⁴⁶ Įvardžiuotinės būdvardžių formos baltų ir slavų kalbose atsirado paprastosioms būdvardžių formoms suaugus su įvardžiu **yo-*. Tyrinėtojai nesutaria dėl šios įvardinės morfemos kilmės ir pirminės tokių įvardžių funkcijos. Vieni teigia, kad įvardis, prisijungęs prie būdvardžio, buvęs rodomasis anaforinis (**is₂*), junginiuose su pakartojamais daiktavardžiais užėmęs enklitiko poziciją (po pažyminio) ir atlikęs daiktavardžio artroido, t. y., apibrėžiamąją funkciją (Rosinas 1976: 152f; 1988: 163–166). Kiti kalbininkai nepitaria tokiai įvardžiuotinių būdvardžių kilmės teorijai, motyvuodami tuo, kad šie būdvardžiai žinomam, apibrėžtam daiktui žymėti baltų kalbose

įvardžiuotinių formų funkcijas lietuvių kalbotyroje yra ištyrusi Valeckienė (Valeckienė 1957 ir 1986), jos tyrimais remiasi ir šių formų aprašas tiek akademinėje *Lietuvių kalbos gramatikoje* (Ulvydas, red., 1965), tiek *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (Ambrazas, red., 1997). Pastarojoje apibrėžtumas laikomas būdvardžio kategorija (plg. teiginį, kad būdvardžiai „turi laipsnio ir apibrėžtumo kategorijas“ (Ambrazas, red., 1997: 167). Šis požiūris pagrįstai kritikuojamas *Lietuvių kalbos gramatikos darbų* ketvirtajame tome *Daiktavardinio junginio tyrimai*, kurio du straipsniai (Holvoet, Tamulionienė 2006, Mikulskas 2006a) skirti apibrėžtumo problematikai. Straipsnių autoriai įrodinėja, kad apibrėžtumas lietuvių kalboje, kaip ir tipinėse artikelinėse kalbose, laikytinas daiktavardinės frazės kategorija. Mikulskas įtikinamai parodo, kad gramatinę vertę įvardinė būdvardžio morfema įgyja ne priešinant paprastąją ir įvardžiuotinę būdvardžio formas (pvz., *mėlyna vs. mėlynoji*), bet atitinkamas daiktavardinės frazės kategorija. Mikulskas įtikinamai parodo, kad gramatinę vertę įvardinė būdvardžio morfema įgyja ne priešinant paprastąją ir įvardžiuotinę būdvardžio formas (pvz., *mėlyna vs. mėlynoji*), bet atitinkamas daiktavardinės frazės kategorija. Mikulskas įtikinamai parodo, kad gramatinę vertę įvardinė būdvardžio morfema įgyja ne priešinant paprastąją ir įvardžiuotinę būdvardžio formas (pvz., *mėlyna vs. mėlynoji*), bet atitinkamas daiktavardinės frazės kategorija. Mikulskas įtikinamai parodo, kad gramatinę vertę įvardinė būdvardžio morfema įgyja ne priešinant paprastąją ir įvardžiuotinę būdvardžio formas (pvz., *mėlyna vs. mėlynoji*), bet atitinkamas daiktavardinės frazės kategorija. Mikulskas įtikinamai parodo, kad gramatinę vertę įvardinė būdvardžio morfema įgyja ne priešinant paprastąją ir įvardžiuotinę būdvardžio formas (pvz., *mėlyna vs. mėlynoji*), bet atitinkamas daiktavardinės frazės kategorija. Mikulskas įtikinamai parodo, kad gramatinę vertę įvardinė būdvardžio morfema įgyja ne priešinant paprastąją ir įvardžiuotinę būdvardžio formas (pvz., *mėlyna vs. mėlynoji*), bet atitinkamas daiktavardinės frazės kategorija.

Mikulskas 2006a: 59, 61). Holvoetas ir Tamulionienė taip pat teigia, kad įvardžiuotinės būdvardžių formos teikia apibrėžtumą ne būdvardžiui, o visam daiktavardiniam junginiui. Autorių daroma išvada, kad „apibrėžtumo kategorijos raiškos vieta ir aprėpiama sritis šiuo atveju nesutampa“ (Holvoet, Tamulionienė 2006: 13). Beje, *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* vartojama formulė — „paprastosios formos žymi daikto ypatybę, o įvardžiuotinės, be daikto ypatybės, kartu pažymi, kad DAIKTAS (išryškinta mano — B. S.) yra žinomas, apibrėžtas“ (Ambrazas, red., 1997: 174) — taip pat suponuoja, kad dėl įvardžiuotinės formos tampa apibrėžtas pats daiktas, o ne jo ypatybė.

vartojami labai nenuosekliai (plg. Valeckienė 1986: 177). Jie laikosi nuomonės, kad su būdvardžiu suaugęs įvardis būvęs ne anaforinis, o santykinis. Pirminė įvardžiuotinių formų reikšmė tokiu atveju būvusi pabrėžiamoji. Pirmosiose lietuvių kalbos gramatikose jos taip ir vadinamos — *adjectiva emphatica, compositum emphaticum* (ibid., 179). Slavų kalbų tyrėjas Björnas Hansenas būdvardžio enklitiku tapusį įvardį vadina „deiktiniu santykiniu“ (Hansen 2004: 71) ir parodo, kad su įvardžiu suaugusios būdvardžių formos atliko apibrėžtumo žymėjimo funkciją senojoje slavų bažnytinėje kalboje. Kai kurie tyrinėtojai kaip pirminę įvardžiuotinių būdvardžių funkciją nurodo pastovios daikto ypatybės pabrėžimą. Anot Valeckienės, įvardis **yo-*, su kuriuo buvo sudarytos baltų ir slavų kalbų įvardžiuotinės formos, nėra nei grynai santykinis, nei tikrasis anaforinis. Ji teigia, kad įvardžiuotiniai būdvardžiai susiformavę iš apozicinių darinių, kurių pirminė reikšmė būvusi pabrėžiamoji, o apibrėžiamoji reikšmė išsirutuliojusi vėliau (ibid., 176–185; čia pateikiama ir platesnė įvardžiuotinių formų kilmės teorijų apžvalga).

Anot Mikulsko, dar vienas svarus argumentas, verčiantis apibrėžtumą lietuvių kalboje laikyti daiktavardinės frazės kategorija, yra gana dažnas įvardžiuotinių formų vartojimas daiktavardiškai (Mikulskas 2006a: 59–60). *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* teigiama, kad „ypač taip linkstama vartoti vyriškosios giminės daugiskaitos formas, žyminčias apibrėžtą žmonių grupę“, plg. gramatikoje pateikiamą pavyzdį (Ambrazas, red., 1997: 176):

(62) *Valdė Ajastaną ne galingieji, o liaudies išrinktieji.*

Tokios formos, Mikulsko teigimu, laikytinos „*per se* apibrėžtomis daiktavardinėmis frazėmis“, tenkinančiomis inkliuzijos reikalavimą. Apibrėžtumą jos paveldėjusios iš sudėtinių daiktavardinių frazių (plg. *galingieji žmonės* (= VISI, kurie galingi)), kurių atžvilgiu laikytinos eliptinėmis struktūromis. Tokiuose eliptinėse daiktavardinėse frazėse įvardinė morfema, anot Mikulsko, atgauna savo pirminę — pronominalinę — reikšmę, t.y., atstoja daiktavardį. Tai rodo, kad apibrėžtumo kategorijos sritis yra daiktavardinė frazė.

Pažymėtina, kad įvardžiuotinių formų lietuvių kalboje neturi bevardės giminės būdvardžiai (pvz., *šalta, brangu*), nes jie su daiktavardžiais nevartojami. Įvardžiuotinės formos nebūdingos ir pusdalyviams (pvz., *eidamas*), nes jie taip pat nevartojami daiktų požymiams reikšti (Ambrazas, red., 1997: 367). Tai galėtų būti papildomas argumentas už tai, kad apibrėžtumo kategorija turi būti siejama su daiktavardine fraze.

Galiausiai reikia paminėti, kad įvardžiuojami gali būti tik kokybiniai būdvardžiai (beje, ne visi, pvz., *baltmargis, gerutis, saldinis* įvardžiuotinės formos neturi), taip pat kelintiniai skaitvardžiai, dalyviai⁴⁷ ir kai kurie įvardžiai (Paulauskienė 1994: 220). Santykiniai būdvardžiai negali būti įvardžiuojami, ir tai juos skiria nuo kokybinių būdvardžių.

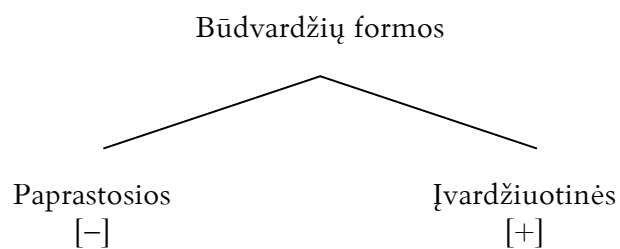
Toliau sekant Holvoetu ir Tamulioniene „paprastosios“ ir „įvardžiuotinės“ formos bus vadinamos atitinkamai „neapibrėžiamosiomis“ ir „apibrėžiamosiomis“ formomis, taip pabrėžiant aptariamą kaitybinę morfemos funkciją.

⁴⁷ Disertacijoje nagrinėjama įvardžiuotinių būdvardžių (ir dalyvių) sąsaja su apibrėžtumu. Todėl visur, kur kalbama apie įvardžiuotinius būdvardžius, turimi omenyje ir įvardžiuotiniai dalyviai.

4.1.1 Apibrėžiamųjų ir neapibrėžiamųjų būdvardžio formų opozicijos analizė

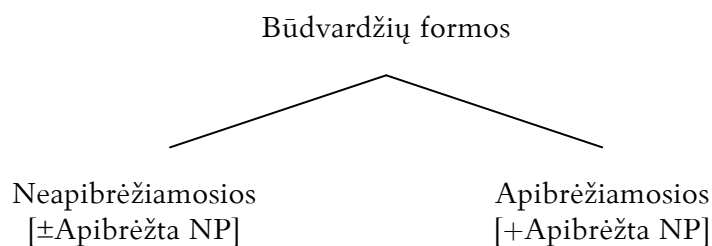
Valeckienė kontrastą tarp paprastosios ir įvardžiuotinės formos apibūdina taip: „paprastosios formos žymi daikto ypatybę, o įvardžiuotinės, be daikto ypatybės, kartu pažymi, kad daiktas yra žinomas, apibrėžtas“ (Ambrazas, red., 1997: 174, Valeckienė 1986: 169). Autorė teigia, kad paprastosios ir įvardžiuotinės formos lietuvių kalboje sudaro binarinę asimetrinę opoziciją, kurios žymėtasis narys yra įvardžiuotinės formos, turinčios požymį [+Apibrėžtas], o paprastosios formos yra nežymėtasis narys, turintis požymį [–Apibrėžtas] (prisimintina, kad ši autorė apibrėžtumą laiko būdvardžio kategorija, todėl ir apibrėžtumo / neapibrėžtumo požymiai jos priskiriami pačiam būdvardžiui). Tai iliustruoja schema:

3 schema. *Paprastųjų ir įvardžiuotinių formų opozicija* (Valeckienė 1986: 169)

Paulauskienė pagrįstai kritikuoja šią analizę ir teigia, kad „negali žymėtojo nario reikšmė būti platesnė negu nežymėtojo“ (Paulauskienė 1994: 224). Remdamasi šiame darbe naudojama Žymėtumo teorija, siūlyčiau Valeckienės schemą pakoreguoti taip:

4 schema. *Neapibrėžiamųjų ir apibrėžiamųjų formų opozicija*

Tai reikštų, kad apibrėžiamosios formos žymi daiktavardinės frazės (NP) apibrėžtumą, o neapibrėžiamosios yra indiferentiškos arba neutralios šio

žymėjimo atžvilgiu⁴⁸, taigi, turinčios platesnę funkcinę reikšmę nei žymėtasis šios opozicijos narys. Daiktavardinė frazė su neapibrėžiamuoju būdvardžiu gali būti tiek semantiškai neapibrėžta, tiek apibrėžta, vienokią ar kitokią interpretaciją lemia kontekstas, o pati būdvardžio forma nieko nerodo.

Taip pat bandysiu įrodyti, kad įvardžiutinė forma **žymi** daiktavardinės frazės apibrėžtumą. Vienas iš argumentų yra tas, kad ši forma negali būti vartojama su daiktavardinės frazės neapibrėžtumą žyminčiais žodžiais arba tais atvejais, kai ši frazė yra reminė, t.y. būdvardžio modifikuojamas daiktavardis perteikia naują informaciją (plg. Larsen vartojamą sąvoką *new rheme* (Larsen 2005: 46)), pvz.:

- (62) a. *Jam paskambino vienas <*garsusis> garsus žurnalistas.*
b. *Pasigirdo kažkoks <*keistasis > keistas garsas.*
c. *Ant palangės tupėjo <*baltoji > balta katė.*

Apibrėžiamoji forma tokiuose kontekstuose galima tik tuo atveju, jei būdvardis žymi rūšinę daikto ypatybę, t.y. terminologinėse daiktavardinėse frazėse:

- (63) *Ant mūsų stogo buvo nutūpęs baltasis gandras.*

NP *baltasis gandras* reiškia „kažkoks baltųjų gandrų porūšio atstovas“. Taigi NP referentas šiuo atveju yra neapibrėžtas (adresatas negali jo identifikuoti), tačiau pats baltųjų gandrų porūšis adresatui yra žinomas (arba pateikiamas kaip vienareikšmiškai identifikuojamas), todėl vartojama apibrėžiamoji būdvardžio forma.

Paprastai individų rūšis, klases ar tipus žyminčios daiktavardinės frazės priskiriamos generiniam apibrėžtumui. Tačiau (63) pavyzdyje daiktavardinės frazės *baltasis gandras* vartoseną nėra generinė. Tokiems atvejams pavadinti pasitelkiama TIPO arba TAKSONOMINIO APIBRĖŽTUMO sąvoka⁴⁹. TAKSONOMINIS apibrėžtumas — tai tarsi „užkonservuotas“ generinis

⁴⁸ Panašiai nusakomas esminis skirtumas tarp žymėtojo ir nežymėtojo bet kurios asimetrinės opozicijos nario: *the difference <...> is not that between A and non-A, but between A and indifference between A and non-A* (Haspelmath 2005: 29). Šitaip kontrastą tarp žymėtojo ir nežymėtojo opozicijos nario apibūdina ir Hjelmslevas *apud* Jensen (2007: 304): „il n’y a pas d’opposition entre A et non-A, il n’y a que des oppositions entre A d’un côté et A + non-A de l’autre“, žr. plačiau 2.6 skyrių.

⁴⁹ Dėl termino žr. Holvoet, Tamulionienė 2006: 28 ir Mikulskas 2006a: 52.

apibrėžtumas, kai rūšies ar tipo pavadinimas vartojamas apibrėžiamąja forma nepaisant daiktavardinės frazės vartojimo konteksto. Individo referencijos lygmenyje taksonominė daiktavardinė frazė gali būti ir neapibrėžta specifinė ar nespecifinė ar net nereferentinė, tačiau aukštesniame — tipo ar taksonominės referencijos lygmenyje — ji žymi apibrėžtą individų tipą ar rūšį, todėl vartojamas apibrėžtumo rodiklis. Panašių reiškinių galima rasti ir kitose kalbose, pvz., biblinėje hebrajų kalboje rūšies pavadinimas gali būti vartojamas su žymimuoju artikliu, nors turimas omenyje bet kuris rūšies atstovas (Holvoet, Tamulionienė 2006: 28, išn. 10).

Valeckienė taip pat teigia, kad po nežymimųjų įvardžių dažniausiai vartojami paprastieji būdvardžiai (Valeckienė 1957: 231–232), tačiau pateikia pateikia porą pavyzdžių, kuriuose po nežymimojo įvardžio vartojamas „pažymimasis“ (t. y. apibrėžiamasis) įvardžiutinis būdvardis:

(64) *Yra, sako pasaulio krašte, tokios baltosios jūrės V. Kėv.Aps. ir pad. 45.*

(65) *Aiman ir tą, palyginti, laimę jiems tuojau išdraikė kažin kuri nelaboji dvasia Vaiž. Dėd. ir dėd. 107*

Tokiu atveju, anot autorės, „nežymimasis įvardis nurodo tikrai nežinomą daikto pavadinimą“. Manychiau, tokia formuluotė yra netiksli. NP *baltosios jūrės* labai panaši į tikrinį vardą, vartojamą bendrinio daiktavardžio funkcija; NP referentas adresantui yra žinomas, nežinomas jis yra tik adresatui, todėl vartojamas neapibrėžtumo rodiklis, plg. panašų reiškinių artikelinėse kalbose:

Danų k.

(66) *Transportfirma—et „Sic Transit“ ejes af en Gloria Monday.*

Transporto bendrovė—ART.DEF „Sic Transit“ priklauso ART.INDEF
Gloria Monday

’Transporto bendrovė „Sic Transit“ priklauso tokiai Glorijai
Monday.’ (Hansen 2001c: 287)

NP *nelaboji dvasia* (65) pavyzdyje priskirtina taksonominiam (tipo) apibrėžtumui. Pats „nelabosios dvasios“ tipas yra žinomas tiek adresatui, tiek adresantui. Nežinoma yra tik, kuri šio tipo atstovė *laimę jiems tuojau išdraikė*, t.y. individo referencijos lygmeniu daiktavardinė frazė yra neapibrėžta specifinė.

Apibendrinant galima teigti, kad neapibrėžiamoji ir apibrėžiamoji būdvardžio formos sudaro asimetrinę opoziciją (arba paradigmą), kurios žymėtasis narys yra apibrėžiamoji forma. Pastaroji visada teikia daiktavardinei frazei apibrėžtumą, tik šis apibrėžtumas gali būti tiek individo referencijos, tiek tipo referencijos lygmens. Neapibrėžiamoji forma yra nežymėta — ji nenurodo nei daiktavardinės frazės apibrėžtumo, nei neapibrėžtumo. Būdvardžio formų paradigminiams santykiams būdinga participacija — neapibrėžiamoji forma daugelyje kontekstų gali pakeisti apibrėžiamąją, tačiau ne atvirkščiai.

4.1.2 Apibrėžiamųjų ir neapibrėžiamųjų būdvardžių vartojimas su semantiškai apibrėžtomis daiktavardinėmis frazėmis

Siekiant palyginti apibrėžtumo raišką lietuvių ir artikelinėse kalbose, buvo atliktas empirinis tyrimas remiantis grožinių tekstų vertimais. Vertimo iš lietuvių į artikelines kalbas tyrimui pasirinktas Icchoko Mero romanas *Lygiosios trunks akimirka* (LTA) ir jo vertimai į danų (*Det sidste træk*, DST) bei į anglų (*Stalemate*, S) kalbas. Šis Mero romanas pasirinktas dėl to, kad tai yra vienintelis didesnės apimties lietuvių prozos kūrinys, išverstas į danų kalbą. Iš lietuviško teksto išrinktos visos daiktavardinės frazės su būdvardiniais modifikatoriais, kurios į artikelines kalbas — danų ir anglų — išverstos apibrėžtomis daiktavardinėmis frazėmis su žymimaisiais artikeliais ir kitais apibrėžiamaisiais determinantais (demonstratyvais bei posesyvais), t.y. vertėjų interpretuotos kaip semantiškai apibrėžtos. Atrinktos tik NP su tais būdvardžiais ir dalyviais, kurie lietuvių kalboje gali turėti apibrėžiamąją formą. Tyrimo tikslas buvo išsiaiškinti, kiek, kuriais atvejais semantiškai apibrėžtos NP lietuvių kalboje vartojamos su apibrėžiamąja būdvardžio forma. Taksonominės reikšmės NP į tyrimo medžiagą neįtrauktos, nes jas ne visada atitinka NP su apibrėžtumo rodikliais artikelinėse kalbose. Todėl taksonomines NP nuspręsta aptarti atskirai (žr. skyrelį „Generinis ir taksonominis apibrėžtumas“).

Tyrimo medžiagą sudaro 216 lietuviškų ir toks pat skaičius daniškų (bei anglišku) daiktavardinių NP.

Tyrimo rezultatai

Tyrimo rezultatai pateikiami 3 lentelėje:

3 lentelė. *Lietuviškos daiktavardinės frazės su apibrėžiamąja ir neapibrėžiamąja būdvardžio formomis*

NP su Adef ⁵⁰			NP su Anondef		
NP struktūra	Pavyzdžių skaičius	%	NP struktūra	Pavyzdžių skaičius	%
Adef	3	1,4%	Anondef	-	-
Adef+N	33	15,3%	Anondef+N	110	50,9%
DEM+Adef+N	3	1,4%	DEM+Anondef+N	16	7,4%
POS+Adef	2	0,9%	POS+Anondef	-	-
POS+Adef+N	9	4,16%	POS+Anondef+N	39	18%
DEM+POS+Adef+N	-	-	DEM+POS+Anondef+N	1	0,5%
Iš viso:	50	23,2%	Iš viso:	166	76,8%

Kaip matyti iš 3 lentelės, NP su apibrėžiamąja būdvardžio forma sudaro mažiau nei ketvirtadalį visų NP (23,2%) (prisimintina, kad taksonominės reikšmės NP į šią statistiką neįtraukti). Likusiose 76,8% NP vartojama neapibrėžiamoji būdvardžio forma. Darant prielaidą, kad visos išnagrinėtosios NP žymi vienareikšmiškai identifikuojamus referentus, nes jos perteiktos apibrėžtomis daiktavardinėmis frazėmis danų ir / arba anglų kalbose, tai reikštų, kad daugumoje atvejų referento identifikacijai lietuvių kalboje pakanka konteksto, ir būdvardžio apibrėžiamoji forma yra nebūtina. Kadangi rodomieji įvardžiai ir posesyvai⁵¹ patys teikia daiktavardinei frazei

⁵⁰ Lentelėje vartojamų santrumpų paaiškinimai: Adef — apibrėžiamasis būdvardis, Anondef — neapibrėžiamasis būdvardis, N — daiktavardis, POS — savybinis įvardis arba daiktavardžio kilmininkas, DEM — rodomasis įvardis.

⁵¹ Nors lietuvių kalba, kaip jau buvo minėta, priskirtina AG [Ajectival Genitive] tipui, t.y. posesyvai joje artimesni būdvardiniams modifikatoriams, o ne apibrėžiamiesiems determinantams (tai rodo galimybė kartu su posesyvais vartoti nežymimuosius įvardžius, plg. *vienas mano/Petro draugas*), tačiau kaip rodo Haspelmatho atlikti skaičiavimai, posesyviniai vardažodžiai tiek AG, tiek DG [Determiner Genitive] tipo kalbose dažniausiai yra semantiškai apibrėžti (Haspelmath 1999).

apibrėžtumą, būdvardžio apibrėžiamoji forma su šiais įvardžiais gali būti suvokiama kaip perteklinė (plg. Holvoet, Tamulionienė 2006: 26), veikiausiai todėl tokiose NP daugeliu atvejų vartojama neapibrėžiamoji forma (beje, latvių kalboje tokiais atvejais pasirinkta kita apibrėžtumo žymėjimo strategija – modifikaciniuose junginiuose, kuriuos determinuoja rodomieji įvardžiai ar posesyvai apibrėžiamoji būdvardžio forma yra privaloma, *ibid.* 23–24). Tačiau atmetus NP su demonstratyvais ir posesyvais, daiktavardinės frazės su apibrėžiamąja forma (su daiktavardžiu ar be jo) sudaro apie 16,7 procento visų NP, o NP su neapibrėžiamąja forma – maždaug pusę (50,9 proc.) visų NP. Taigi daugumoje atvejų su semantiškai apibrėžtomis daiktavardinėmis frazėmis lietuvių kalboje vartojami neapibrėžiamieji būdvardžiai. Tai patvirtina neapibrėžiamosios būdvardžio formos nežymėtumą.

Taip pat atliktas priešingos krypties vertimo tyrimas. Tyrimo medžiaga rinkta iš Peterio Høego romano *Frøken Smillas fornemmelse for sne* (FSS) ir jo vertimo į lietuvių kalbą – *Panelės Smilos sniego jausmas* (PSJ). Peržiūrėta maždaug po 170 pirmųjų originalo ir vertimo puslapių siekiant, kad išnagrinėto teksto apimtis būtų panaši į I. Mero romano apimtį. Iš lietuviško teksto tuo pačiu principu išrinktos visos daiktavardinės frazės su būdvardiniais modifikatoriais, kurias daniškame tekste atitinka apibrėžtos NP su žymimaisiais artikeliais ir kitais apibrėžiamaisiais determinantais (rodomaisiais įvardžiais ir posesyvais). Atrinkti tik NP su tais būdvardžiais ir dalyviais, kurie lietuvių kalboje gali turėti apibrėžiamąją formą. Medžiagos apimtis yra 219 lietuviškų ir tiek pat daniškų NP. NP su taksonominiais būdvardžiais į tyrimo medžiagą neįtraukti, jos aptariamoms atskirai. Tyrimo rezultatai apibendrinti 4 lentelėje:

4 lentelė. Lietuviškos NP su apibrėžiamąja ir neapibrėžiamąja būdvardžio formomis P. Hoego romano vertime

NP su Adef ⁵²			NP su Anondef		
NP struktūra	Pavyzdžių skaičius	%	NP struktūra	Pavyzdžių skaičius	%
Adef	12	5,5%	Anondef	-	-
Adef+N	61	27,8%	Anondef+N	85	38,8%
DEM+Adef+N	1	0,5%	DEM+Anondef+N	12	5,5%
POS+Adef	1	0,5%	POS+Anondef	1	0,5%
POS+Adef+N	10	4,5%	POS+Anondef+N	35	15,9%
DEM+POS+Adef+N	-	-	DEM+POS+Anondef+N	1	0,5%
Iš viso:	85	38,8%	Iš viso:	134	61,2%

Palyginus I. Mero romano ir P. Hoego romano vertimo medžiagą, matyti, kad iš danų kalbos verstame P. Hoego tekste apibrėžiamųjų būdvardžių vartojama gausiau — 38,8 proc. visų NP (I. Mero romane NP su apibrėžiamaisiais būdvardžiais tesudarė 23,2 proc.). Gausesnį apibrėžiamųjų būdvardžių vartojimą galėjo lemti artikekinės kalbos, iš kurios buvo verčiama, poveikis arba pats teksto pobūdis (pvz., P. Hoego romane pasitaikė tikrinių vardų su apibrėžiamaisiais būdvardžiais (*Karališkosios karinės oro pajėgos, Baltojo bilieta kvartalas, Absoliučioji erdvė* ir pan.), o I. Mero romane tokių pavyzdžių nėra). Kad ir kaip būtų, daugiau kaip pusė iš P. Hoego teksto vertimo išrinktų NP yra su neapibrėžiamaisiais būdvardžiais, nors šios NP atitinka danų kalbos daiktavardines frazes su apibrėžiamaisiais determinantais ir todėl gali būti laikomos semantiškai apibrėžtomis. Tai rodo, kad lietuvių kalbos būdvardis nebūtinai turi būti apibrėžtumo požiūriu priderintas prie semantiškai apibrėžtos NP. Neapibrėžiamoji būdvardžio forma, būdama nežymėta, gali pakeisti apibrėžiamąją būdvardžio formą, kai NP apibrėžtumas aiškus iš konteksto arba žymimas rodomaisiais įvardžiais.

⁵² Lentelėje vartojamų santrumpų paaiškinimai: Adef – apibrėžiamasis būdvardis, Anondef – neapibrėžiamasis būdvardis, N – daiktavardis, POS – savybinis įvardis arba daiktavardžio kilmininkas, DEM – rodomasis įvardis.

4.1.3 Apibrėžiamųjų būdvardžių vartojimas skirtingiems apibrėžtumo tipams reikšti

Analizuojant medžiagą taip pat siekta išsiaiškinti, kiek apibrėžiamieji būdvardžiai vartojami skirtingiems apibrėžtumo tipams reikšti. Pasirodė, kad tai padaryti ne taip paprasta, ir kai kuriais atvejais net neįmanoma daiktavardinės frazės vienareikšmiškai priskirti kuriam nors tipui. Fraurud (1990) taip pat teigia susidūrusi su teoriniais ir metodiniais sunkumais, kai pabandė taikyti Hawkinso klasifikaciją, tirdama daiktavardines frazes autentiškuose negrožiniuose tekstuose. Pailiustruosiu šiuos sunkumus keletu pavyzdžių. Tipinis anaforinio apibrėžtumo atvejis yra, kai pirmą kartą minint daiktą vartojamas nežymimasis artikelis, o toliau — žymimasis. Tačiau artikelinėse kalbose esama daug atvejų, kai referentas į diskursą įvedamas vartojant apibrėžtą NP (angl. *first mention definites*, pvz.: *the king, the sun*). Pirmasis paminėjimas priskirtinas situaciniam apibrėžtumui, bet jeigu ta pati NP toliau tekste minima keletą kartų, ar tolesnius paminėjimus priskirti situaciniam ar anaforiniam apibrėžtumui? Fraurud bando rasti sprendimą, teigdama, kad anaforinės NP interpretacijai būtina sąsaja su antecedentu. Tokia sąsaja yra, kai antecedentas yra neapibrėžta NP (situacinio apibrėžtumo atveju, kad ir kiek kartų daiktavardinė frazė būtų minima, jos referentas kiekvienu atveju nustatomas remiantis bendruoju žinių fondu, o ne siejant ją su antecedentu). Tačiau ar tikrai anaforinės NP antecedentas gali būti tik neapibrėžta NP? Kaip interpretuoti tuos atvejus, kai antecedentas yra tikrinis daiktavardis ar junginys su savybiniu įvardžiu⁵³, t.y. inherentiškai apibrėžtas, kaip (67) ir (68) pavyzdžiuose:

- (67) — *Ina Lipman tavo sesuo?* — — *Er Ina Lipman din søster?*
klausia Buzia. — — *Min søster ...*

⁵³ Barker (2000) teigia, kad apibrėžti posesyviniai junginiai (*definite possessives*) (apibrėžti jie esą tuo atveju, jei posesorius išreikštas apibrėžta NP, pvz., *that man's daughter, his daughter*, tačiau ne *a man's daughter*) gali būti sistemingai vartojami naujiems esiniams įvesti į diskursą, jei posesumas yra išreikštas santykiniu daiktavardžiu (*relational noun*), pvz.: *A man came in. His daughter was with him. She was very tall.* NP *his daughter* 'jo dukra' yra apibrėžiamoji deskripcija, įvedanti į diskursą naują esinį (dukra minima pirmą kartą, ji identifikuojama dėl sąsajos su apibrėžtu posesoriumi *his* 'jo'). NP *his daughter* taip pat yra anaforinio įvardžio *she* 'ji' antecedentas. Barker taip pat parodo, kad posesyviniai junginiai, kurių posesumas nėra išreikštas santykiniu daiktavardžiu, negali į diskursą įvesti naujo esinio, pgl. *A man came in. *His giraffe was with him.*

- *Sesuo ...*
 — **Ta garsioji dainininkė?** LTA 11
- **Den berømt-e sangerinde?** DST 10
 — Ar Ina Lipman yra tavo sesuo?
 — Mano sesuo ...
 — ART.DEF garsi-DEF dainininkė

- (68) *Tą slėptuvę iškasė du broliai. Jie čia paslėpė savo paralyžiuotą motiną <...>. Senosios moters kojos buvo paralyžiuotos, bet rankos galėjo dirbti bet kokį darbą.* LTA 111
- To brodre havde gravet dette beskyttelsesrum. Der gemte de deres <...>. Den gaml-e lamm-e mor <...>. Den gaml-e kvinde var lam i benene, men hendes hænder kunne udrette hvad der skulle være.* DST 119
- Du broliai iškasė šią slėptuvę. Ten jie paslėpė savo paralyžiuota-DEF motina. ART.DEF sena-DEF moteris buvo paralyžiuota kojose, tačiau jos rankos galėjo dirbti bet kokį darbą.

Manychiau, kad (67–68) pavyzdžius taip pat galima priskirti anaforiniam apibrėžtumui, tačiau tada reikia koreguoti Fraurud anaforinės daiktavardinės frazės apibrėžtį. (67–68) pavyzdžiai problemiški dar ir tuo, kad anaforinę daiktavardinę frazę modifikuojantis būdvardis nebuvo minėtas kartu su antecedentu ir negali būti numanomas iš lingvistinio konteksto. Apibrėžiamųjų būdvardžių formų pasirinkimas suponuoja, jog adresatas žino, kad Ina Lipman yra garsi dainininkė ir kad brolių motina yra sena moteris. (67) pavyzdyje rodomasis įvardis *ta* leidžia būdvardžio apibrėžiamąjį postfiksą išleisti, nesuardant teksto koreferentinių ryšių, tačiau (68) pavyzdyje apibrėžiamąją formą pakeitus neapibrėžiamąja, koreferentinis ryšys tarp *savo paralyžiuotą motiną* ir *senosios moters* suyra arba bent jau atsiranda dviprasmybė, kad kalbama apie naują referentą, plg.:

- (68') *Tą slėptuvę iškasė du broliai. Jie čia paslėpė savo paralyžiuotą motiną <...>. ?Senos moters kojos buvo paralyžiuotos, bet rankos galėjo dirbti bet kokį darbą.*

(69–69') pavyzdžiai taip pat iliustruoja, kad koreferentinis ryšys tarp antecedento ir anaforinės NP gali suirti, apibrėžiamąją formą pakeitus neapibrėžiamąja, jei nebus pridėtas rodomasis įvardis, plg.:

(69) 1955 m. rugpjūčio 12 d. mirė vokiečių rašytojas ir Nobelio premijos laureatas Thomas Mannas. **Garsų rašytoją** likimas buvo atvedęs ir į mūsų šalį.

<http://www.ziniur.lt/apie/pranesimai?item=506>

(69') 1955 m. rugpjūčio 12 d. mirė vokiečių rašytojas ir Nobelio premijos laureatas Thomas Mannas. **?Garsų rašytoją / Šį garsų rašytoją** likimas buvo atvedęs ir į mūsų šalį.

Vadinasi, (69–69') pavyzdžiuose, apibrėžiamoji būdvardžio forma nesant kito determinanto (rodomojo įvardžio) yra privaloma.

Dėl galimų dvejopų interpretacijų (ypač sunku nubrėžti ribą tarp situacinio ir deiktinio apibrėžtumo) nėra tikslinga pateikti statistiką, kaip išnagrinėtosios NP pasiskirsto pagal apibrėžtumo tipus. Vis dėlto tyrimo medžiaga leidžia konstatuoti, kad apibrėžiamoji būdvardžio forma vartojama keturiems pagrindiniams apibrėžtumo tipams reikšti, tačiau ji, kaip jau buvo minėta, konkuruoja su neapibrėžiamąja forma, o anaforinio apibrėžtumo atveju — ir su rodomaisiais įvardžiais.

Nustatyti atskirų apibrėžtų NP referentų identifikacijos pagrindą kartais buvo sunku ir dėl to, kad grožiniame tekste apibrėžtumo rodikliai nebūtinai vartojami pagal įprastas taisykles. Tradicinės adresanto ir adresato sąvokos grožinės literatūros kūrinyje nebūtinai yra aiškiai apibrėžtos: adresantas yra pasakotojas, kuris gali būti vis kitas kūrinio veikėjas, o adresatas yra ne tik skaitytojas, bet ir kuris nors iš kūrinio veikėjų. Fillmore'as rašo apie tam tikrą naratyvo tipą, kurį Normanas Friedmanas pavadino *selective omniscience type* (Fillmore 1981: 157). Tokiam naratyvui, pasak Fillmore'o, būdingas beasmenis kalbos vartojimas. Tai reiškia, kad adresantas ir adresatas lieka neįvardyti: *no representation is made of the author and no reference or appeal is made to the addressee, the reader* (ibid.). Dėl šios „beasmenės matricos“, reiškiniai, atspindintys atskiro individo požiūrį gali būti susieti su kuriuo nors iš naratyvo veikėjų. Šio tipo naratyvas gali būti suskirstytas į aprašomuosius epizodus, kuriuose aprašoma, ką pagrindinis veikėjas daro ar stebi, ir „vidinės patirties“ epizodus, kurie pateikia veikėjo mintis ir jausmus. Pastaruosius epizodus Fillmoras, remdamasis Jespersenu, vadina 'represented speech' (kiti

autoriai vartoja terminus ‘narrated monologue’, ‘style indirect libre’ ir ‘semi-indirect discourse’). Tokiame naratyve visi įvykiai pateikiami per vieno iš veikėjų prizmę: aprašomi jo potyriai, veiksmai, kuriuose jis dalyvauja ar kurių liudininkas jis yra. Grįžimas į praeitį yra jo atsiminimai. Į žmones ir daiktus, žinomus pagrindiniam veikėjui, nurodoma vartojant įvardžius ir apibrėžtas NP, nepaisant to, ar skaitytojas buvo su jais supažindintas, ar ne: *instances of definite reference in narrated monologue passages are “definite” from the character’s point of view and need not meet the conditions for definite reference that characterize dialogic speech* (Fillmore 1981: 162).

Manychiau, kad abu mano pasirinkti grožiniai kūriniai daug kuo panašūs į Fillmore’o aptartą naratyvo tipą. P. Høeg’o romane visi įvykiai vaizduojami iš pagrindinės veikėjos Smilos Jaspersen perspektyvos, deskriptyviniai fragmentai yra sumišę su vidinio monologo fragmentais. I. Mero romano kompozicija yra sudėtinga, kaitaliojami skirtingi laiko planai, pasakotojas yra vis kitas kūrinio personažas, kai kurie epizodai atpasakoti trečiuoju asmeniu. Todėl analizuojant abu tekstus ne visada galima buvo taikyti įprastus referencijos nustatymo kriterijus.

Nepaisant to, reikia pripažinti, kad pagrindiniai apibrėžtumo žymėjimo principai yra tie patys tiek grožiniuose, tiek dalykiniuose tekstuose ar sakininėje kalboje, nes kalbos vartotojai visur vartoja tas pačias gramatikos taisykles. Todėl išnagrinėtoji medžiaga leidžia spręsti apie apibrėžtumo raiškos ypatumus pasirinktose kalbose.

Anaforinis apibrėžtumas

- (70) *Jis mums paliko malūną, porą Han efterlod os vindmøllen, nogle få arkliuku, jauną našlę ir kūdikį. <...> heste, en ung enke og en baby. <...> jaunoji našlė ištekėjo ir išvažiavo Den ung-e enke giftede sig igen, kažkur toli, o kūdikį atidavė mums. flyttede et sted langt væk, og efterlod os babyen. DST 7*
LTA 8

Jis paliko mums malūną, keletą arklių, jauną našlę ir kūdikį. <...> ART.DEF jauna-DEF našlė vėl ištekėjo, išvažiavo kažkur toli ir paliko mums kūdikį.

(70) pavyzdys yra klasikinis anaforinio apibrėžtumo atvejis. Apibrėžiamosios formos čia, regis, negalima pakeisti neapibrėžiamąja (plg.: *?jauna našlė ištekėjo ir išvažiavo kažkur toli*). Galbūt to padaryti neleidžia teminis daiktavardinės frazės statusas. Kita vertus, medžiagoje pasitaikė nemažai atvejų, kai anaforinė NP lietuvių kalboje vartojama su neapibrėžiamąja būdvardžio forma, pvz.:

- (71) *Tik po to jis paėmė vieną baltą Dernæst udvalgte han sig en hvid bonde pëstininką ir vieną juodą <...> Iš og en sort <...> Den hvid-e bonde saujos išslydo baltas pëstininkas. gled ned fra hans håndflade. DST 5*
 LTA 6 Po to jis išsirinko vieną baltą pëstininką ir vieną juodą <...>
 ART.DEF baltas-DEF pëstininkas
 išslydo iš jo saujos.

Artikelinėse kalbose (71) pavyzdyje apibrėžiamoji forma yra privaloma. Lietuviškame tekste neapibrėžiamąjį būdvardį galima pakeisti apibrėžiamuoju (plg., *Iš saujos išslydo baltasis pëstininkas*), tačiau neapibrėžiamosios būdvardžio formos pakanka teksto koreferentiškumui užtikrinti. Kadangi NP *baltas pëstininkas* yra reminė, ji yra dviprasmiška: dėl neapibrėžiamosios būdvardžio formos ir reminio statuso ji gali būti suvokiama kaip neapibrėžta, tačiau anaforinis ryšys su antecedentu rodo, kad NP *baltas pëstininkas* žymi „seną / žinomą informaciją“. Toks iš konteksto žinomo referento pateikimas kaip naujo diskurso elemento gali būti naracinė priemonė, Mero tekste tokių atvejų nemažai. Kita vertus, šiuos pavyzdžius taip pat galima interpretuoti kaip nežymėtos neapibrėžiamosios formos vartojimo vietoj žymėtos apibrėžiamosios atvejus. Artikelinėse kalbose nuosekliai vartojama žymimoji forma, panaikinant NP dviprasmiškumą ir pabrėžiant anaforinį ryšį tarp daiktavardinių frazių.

(71) pavyzdyje neapibrėžiamosios formos pasirinkimą taip pat galėjo nulemti didelis atstumas tarp anaforos ir antecedento (18 sakinių). Literatūroje esama skirtingų nuomonių dėl to, koks gali būti didžiausias atstumas tarp anaforiniu ryšiu siejamų NP. Kai kurie autoriai teigia, kad jis negali būti didesnis nei 1–3 sakiniai, tačiau Chafe’as pateikia kraštutinį atvejį,

kai anaforinę NP nuo antecedento skiria net 105 puslapiai (Chafe 1976).

Autorius pabrėžia konteksto pobūdžio svarbą referento identifikacijai:

“In fact, it would appear that context or scene is all-important, and that definiteness can be preserved indefinitely if the eventual context in which the referent is reintroduced is **narrow enough** to make the referent identifiable” (Chafe 1976: 41; išskirta mano — B. S.).

Išnagrinėtoje medžiagoje taip pat pasitaikė pavyzdžių, kai atstumas tarp anaforiniu ryšiu siejamų NP buvo keletas puslapių. (72) pavyzdyje atstumas tarp antecedento ir anaforinės NP yra 3 puslapiai. Juose vienas iš kūrinių veikėjų, Janekas, pasakoja savo draugui Izaokui apie tai, kas nutiko tą dieną, kai visi žydai buvo suvaryti į getą. Prieš pradėdamas pasakojimą Janekas spardo apvalų, nuzulintą akmenuką. Akmenuko paminėjimas po 3 puslapių tarsi įrėmina pasakojimą apie praeities įvykius (angl. *flash back*) ir ženklina grįžimą iš vieno laiko plano į kitą. Daniškame (ir angliškame) vertime anaforiniam ryšiui užtikrinti būtina apibrėžiamoji forma, plg. da. *den lille rund-e sten* (ART.DEF mažas.DEF apvalus-DEF akmuo, ‘apvalusis akmenukas’), tačiau lietuvių kalboje vartojama neapibrėžiamoji būdvardžio forma (*apvalaus akmenuko nebėra*).

- (72) *Ir sustojęs spardo akmenuką. Tas akmenukas apvalus, nuzulintas. Mes tikrai galėtume įsivaizduoti, kad tai kamuolys, ir pažaisti futbolą. <...> Mes einame toliau. Janekas ir aš. Apvalaus akmenuko nebėra. Ir gerai. Jis visai ne kamuolys, o mes ne futbolininkai.* LTA 27–30
- Og lige som han er standset sparker han til en sten. Det var en rund, afslidt sten. Vi kunne virkelig lade som om den var en bold og give os til at spille fodbold med den. <...> Vi går videre, Janek og jeg. Den lille rund-e sten ligger ikke længere foran os. Og det er godt. Den var jo ingen bold, og vi er ikke fodboldspillere.* DST 28–31
- Ir sustojęs spardo ART.INDEF akmenį. Tai buvo apvalus, nuzulintas akmuo. Mes iš tiesų galėtume apsimesti, kad jis yra kamuolys ir pažaisti futbolą su juo. <...> Mes einame toliau, Janekas ir aš. ART.DEF mažas.DEF apvalus-DEF akmuo nebeguli priešais mus. Ir tai yra gerai. Jis juk nebuvo joks kamuolys, o mes nesame futbolininkai.

(73) pavyzdyje iš P. Høeg'o romano vertimo atstumas tarp antecedento ir

anaforinės NP yra net 23 puslapiai. Romano veikėja Smila apsilanko pas Andrėjų Lichtą, kuris dirba ir gyvena buriniame laive. Įlipusi į laivą, Smila įžengia pro lakuotas dvigubas duris. Po kiek laiko Smila vėl apsilanko tame pačiame laive, ir paminimos tos pačios durys vartojant apibrėžiamąją būdvardžio formą:

- (73) *Jeg går ombord <...> En smal sti mellem kasserne fører til en lakeret dobbeltdør <...> På vej over landgangen kommer jeg i tanke om bilsporene. <...> **Den lakerede dør er lukket, men ikke låst.** FSS 141–165* *Lipu į laivą <...> Siauras takelis tarp dėžių veda lakuotų dvigubų durų link <...> Lipdama tilteliu prisimenu mašinos vėžes.<...> **Lakuotosios durys** uždarytos, bet neužrakintos. PSJ 125–147*
Aš lipu į laivą <...> Siauras takelis tarp dėžių veda prie ART.INDEF lakuotos dvigubos durys <...> Lipdama tilteliu prisimenu mašinos vėžes. ART.DEF lakuotos-DEF durys yra uždarytos, bet neužrakintos.

(74) pavyzdyje parodoma anaforų grandinė, kur antrą, trečią ir ketvirtą kartą minint referentą vartojamas įvardis *tas* ir neapibrėžiamoji būdvardžio forma. Tą patį referentą minint penktą ir šeštą kartą, įvardis *tas* išleidžiamas, teksto koreferentiškumui užtikrinti pakanka vien tik daiktavardžio su neapibrėžiamąja būdvardžio forma. Danų kalboje nuosekliai vartojama apibrėžiamoji forma. Septintasis referento paminėjimas lietuviškame tekste (*Man reikia užkasti **miegantį žmogų***) yra dviprasmis, nes NP *miegantį žmogų* taip pat gali turėti ir generinę interpretaciją. Daniškame vertime tokia interpretacija eliminuojama, NP *den sovende mand* (ART.DEF miegantis.DEF žmogus) reiškia tik tą konkretų žmogų, kuris jau buvo minėtas.

- (74) *Prie mano veido prisiglaudžia **barzdotas žmogus** ir mirkteli. <...> Tas barzdotas žmogus* užbūrė mane. *<...> Keliuosi ir matau šalia **tą barzdotą vyrą**, kuris mirktelėjo <...> Jis negyvas, **tas barzdotas žmogus.** <...>* *Kloju švarką, užtempiu ant jo **barzdotą žmogų** . <...> Mes nušliaužiame prie to apkaso. Aš nuleidžiu į jį **barzdotą žmogų.** <...>* ***En skægget mand** læner sig tæt mod mit ansigt og blinker. <...> Den skæggede mand* har overmandet mig. *<...> Jeg kommer op og ser **den skæggede mand** som blinkede til mig . <...> Han er død, **den skæggede mand.** <...> Jeg breder min jakke ud, trækker **den skæggede mand** op på den . <...> Vi kravler hen mod den løbegrav. Jeg sænker **den skæggede mand** ned i den . <...> Nu ser det*

<p><i>Dabar man atrodo, kad jis miega.</i> <i>Man baisu.</i> <i>Man reikia užkasti miegantį žmogų.</i> LTA 105–106</p>	<p><i>ud som om han sover.</i> <i>Jeg er bange.</i> <i>Jeg er nødt til at begrave den sovende mand.</i> DST 112–114</p> <p>ART.INDEF barzdotas žmogus prisiglaudžia prie mano veido ir mirkteli. <...> ART.DEF barzdotas-DEF žmogus mane užbūrė. <...> Aš atsikeliu ir matau ART.DEF barzdotas-DEF žmogus, kuris man mirktelėjo. <...> Jis yra negyvas, ART.DEF barzdotas-DEF žmogus. Aš ištiesiu savo švarką, užtempiu ART.DEF barzdotas-DEF žmogus-DEF ant jo. <...> Mes prišliaužiame prie to apkasu. Aš nuleidžiu ART.DEF barzdotas-DEF žmogus į jį. <...> Dabar atrodo, kad jis miega. Man baisu. Man reikia užkasti ART.DEF miegantis-DEF žmogus.</p>
--	--

(74) pavyzdyje antrasis, trečiasis ir ketvirtasis referento paminėjimas iliustruoja polinkį lietuvių kalboje anaforinį apibrėžtumą reikšti rodomaisiais įvardžiais, po kurių vartojamas neapibrėžiamasis būdvardis. Į šį polinkį yra atkreipusi dėmesį ir Valeckienė (1957: 225). Tiek I. Mero romano, tiek P. Høeg'o romano vertimo medžiagoje po rodomųjų įvardžių daugiausia vartojami neapibrėžiamieji būdvardžiai. I. Mero romano medžiagoje dauguma DEM+Anondef+N struktūros daiktavardinių frazių yra anaforinės ((75–76) pavyzdžiai) arba kataforinės ((77) pavyzdys):

- (75) <...> *įėjo sesuo, nešina kažkuo mažu,* <...> *sygeplejersken kom ind med suvystytu, tylinčiu.* <...> *Ji, Liza, noget småt, indsvøbt, lille.* <...> *Liza ištiesė rankas ir paėmė **tą suvystytą** strakte sine arme ud og tog **den gniužuliuką** iš sesers rankų* LTA 39–40
- indsvøbt-e bylt fra sygeplejerskens hænder.* DST 41
- <...> *slaugytoja įėjo su kažkuo mažu, suvystytu, mažu [rankose].* <...> *Liza ištiesė savo rankas ir paėmė ART.DEF suvystytas-DEF gniužulas iš slaugytojos rankų.*
- (76) *Toks šviesus vaikiną iššoko iš mašinos* *En lyshåret dreng sprang ud fra* <...> *Jums brolis gal **tas šviesus vaikiną,** ar ką?* LTA 91
- lastbilen* <...> *Var **den lyshåred-e dreng** din bror?* DST 96

ART.INDEF šviesiaplaukis vaikas
iššoko iš sunkvežimio <...> Ar
ART.DEF šviesiaplaukis-DEF vaikas
buvo tavo brolis?

- (77) *Dabar jam atėjo mintis, kad reikėtų Nu tænkte han p , at han skulle sp rge paklausti Riva, ar ji spėjo pasakyti Riva om hun havde f et fortalt Gita Gitei apie t  nauj  vokišk  om den ny-e tysk-e maskinpistol de kulkosvaidi, kuri jie užkasė upės havde gravet ned lige ved krante* LTA 98

flodbredden. DST 105
Dabar jis galvojo, kad jis turėtų paklausti Gitos apie ART.DEF naujas-DEF vokiškas-DEF kulkosvaidis, kuri jie užkasė upės krante

Valeckienė teigia, kad „dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje nurodom j  būdvardžių reiškimas įvard ziuotine forma yra tapęs norma. Senuosiuose raštuose tokio nuoseklumo nerandame“ (Valeckienė 1957: 191). Nėra visai aišku, kaip interpretuoti šį autorės teiginį. Ar norėta pasakyti, kad nurodom j  būdvardžių reiškimas įvard ziuotine forma dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje yra reguliarus, t.y. privalomas? (plg. taip pat: „Dabartinėje literatūrinėje kalboje išskiriam j  ir nurodom j  pa ymini  reiškimas įvard ziuotin mis formomis yra **visiškai nusistovėjęs dalykas**“ (Valeckienė 1957: 192, išskirta mano – B.S.)). Jei taip, tai mano medžiaga rodo, kad anaforinis apibr ztumas **tik fakultatyviai** yra reiškiamas apibrėžiamaisiais būdvardžiais.

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad ne visose anaforin se NP su neapibrėžiamaisiais būdvardžiais neapibrėžiamąjį būdvardį būtų galima pakeisti apibrėžiamuoju, pvz.:

- (78) *Han st r p  gulvet, og er ved at  bne Jis stovi ir ruošiasi Őauti Őampan . en flaske champagne. <...> Han s tter <...> Atsisėda ir Ői ri į Őalt  sig ned, og ser p  den kolde flaske. <?Őaltąjį> butelį.* PSJ 141
FSS 159

Jis stovi ant grind  ir ruošiasi atidaryti butelį Őampano. <...> Jis atsisėda ir Ői ri į ART.DEF Őaltas-DEF butelis

Manychiau, lemiamą reikšmę tokiai vartosenai turi tai, kad būdvardis *šaltas* kartu su antecedentu minėtas nebuvo, jis nėra numanomas ir iš lingvistinio konteksto, plg. Valeckienės pateikiamą pavyzdį (Valeckienė 1957: 191):

(79) *Eina jaunesnysis brolis keliu, priėjo kiemą, žiūri — žmona vištą bemušanti. „Už ką-gi tamsta taip tvoji nelaimingąją vištaitę?“ BsPII 131.*

(78) pavyzdyje būdvardžiu reiškiamas požymis nebent galėtų būti numanomas remiantis bendrosiomis žiniomis, kad šampanas paprastai geriamas atšaldytas, tačiau to nepakanka, kad būtų sėkmingai pavartota apibrėžiamoji forma.

Situacinis apibrėžtumas

(80) *Prie didžiųjų vartų visuomet stovi du To vagter står næsten altid ved den sargybiniai. LTA 15 store port. DST 14*
Du sargybiniai beveik visada stovi prie ART.DEF dideli-DEF vartai.

Didieji vartai romane minimi pirmą kartą, tačiau tiek artikelinėse, tiek lietuvių kalboje vartojama apibrėžiamoji forma. Kadangi romano veiksmas vyksta Vilniaus gete, suponuojama, kad adresatas žino, jog kalbama apie didžiuosius geto vartus, kurie tėra vieninteliai tokie. Apibrėžiamosios būdvardžio formos (80) pavyzdyje, regis, negalėtume pakeisti neapibrėžiamąja, nes NP su neapibrėžiamąja forma gali reikšti ir neunikalų referentą arba turėti generinę interpretaciją, plg.:

(80') *?Prie didelį vartų visuomet stovi du sargybiniai.*

(81) pavyzdyje situacinis apibrėžtumas lietuvių kalboje taip pat reiškiamas apibrėžiamąja būdvardžio forma:

(81) *Der blev jo taget kopier af alt på gammeldags kopipapir. Hun smiler. — Som mindede om det berømt-e toiletpapir, nummer 00. FSS 72*
Viskas būdavo kopijuojama senoviniu būdu — kalkiniu popieriumi, — nusišypso. — Panašiu į garsųjį 00 numerio tualetinį popierių. PSJ 64
Viskas juk būdavo kopijuojama ant senovinio kopijavimo popieriaus. Ji šypsosi. — Kuris buvo panašus į ART.DEF garsus-DEF tualetinis-popierius, numeris 00.

Apibrėžiamoji deskripcija *garsusis 00 numerio tualetinis popierius* anksčiau minėta nebuvo, jos vartojimas suponuoja, kad romano veikėjai gali nustatyti šios NP referenciją remdamiesi bendruoju žinių fondu.

Kita vertus, surinktoje medžiagoje gausu pavyzdžių, kur neapibrėžiamoji būdvardžio forma lietuvių kalboje, būdama nežymėta, puikusiai gali būti vartojama situaciniam apibrėžtumui reikšti:

- (82) *Panorau, kad nebūtų aplinkui tiek Jeg onskede at der ikke var så mange daug žmonių su geltonomis mennesker omkring mig med disse žvaigždėmis. LTA 8 gule stjerner på tojet. DST 6*
 Aš norėjau, kad nebūtų tiek daug žmonių aplink mane su tos geltonos-DEF žvaigždės ant drabužių.
 (*I wanted there to be fewer people around me marked by those yellow stars. S 3*)
- (83) — *Janekai, ar tada jau buvo geltoni lopai? LTA 29* — *Janek, gik folk med gule stjerner dengang også? DST 29*
 — Janekai, ar žmonės ir tada vaikščiojo su geltonomis žvaigždėmis?
 (ang. “*Janek, did people wear the yellow patches then?*” S 26)
- (84) *Aš žiūriu į mėlyną dangų <...>. LTA 104* *Jeg stirrer op i den blå himmel <...>. DST 111*
Aš žiūriu į ART.DEF mėlynas-DEF dangų.
- (85) *Aš jau ilgai einu, ir man jau seniai atsibodo geltonas mėnuo, kuris vartosi kaip blynas <...>. LTA 79* *Jeg har gået længe og er for lang tid siden blevet træt af den gul-e måne, som vender og drejer sig som en pandekage <...>. DST 85*
Aš ilgai einu ir man jau seniai atsibodo ART.DEF geltonas-DEF mėnuo, kuris vartosi kaip blynas

(82) pavyzdyje minimos geltonos žvaigždės, kuriomis naciai paženklindavo gete gyvenančių žydų drabužius. Lietuvių kalboje vartojama neapibrėžiamoji būdvardžio forma (*su geltonomis žvaigždėmis*), o verčiant į artikelines kalbas

pasirinktas apibrėžta daiktavardinė frazė su rodomaisiais įvardžiais⁵⁴ (da. *disse gule stjerner*, angl. *those yellow stars*). (83) pavyzdyje minimos tos pačios geltonos žvaigždės (*geltoni lopai*), tačiau šiuo atveju angliškame vertime NP apibrėžtumas išlaikomas (angl. *the yellow patches*), o daniškame pasirinktas neapibrėžta NP (da. *gule stjerner*).

Reikia pastebėti, kad situaciškai apibrėžtoms daiktavardinėms frazėms su neapibrėžiamaisiais būdvardžiais būdinga tai, kad būdvardis žymi neidentifikacinį požymį: jis papildomai charakterizuoja daiktavardžiu žymimą unikalų referentą, neprisidėdamas prie jo identifikavimo. Tai ypač ryšku (84–85) pavyzdžiuose. Dangus ir mėnuo yra unikalūs esiniai, ir būdvardžiais žymimi požymiai (atitinkamai mėlynumas ir geltonumas) tėra deskriptyviniai, neturintys išskiriamosios (identifikacinės) funkcijos.

Be abejo, neatmetama galimybė, kad vertėjai kai kuriais atvejais suklydo, tam tikras lietuvių kalbos daiktavardines frazes su neapibrėžiamaisiais būdvardžiais interpretuodami kaip apibrėžtas. Kita vertus, tokių pavyzdžių yra per daug, kad juos visus būtų galima laikyti vertimo klaidomis. Toks, regis, nemotyvuotas apibrėžiamųjų deskripcijų pasirinkimas turi tam tikrą stilistinį efektą, nes sukuriama įspūdis, kad adresatas yra tarsi pasakojimo dalyvis, kuris kartu su pasakotoju mato visus įvykius, todėl gali identifikuoti su jais susijusius referentus, adresatas yra „vietinis“, žinantis visas gatveles, aikštes, upelius, pievas ir pan. Visa tai didina pasakojimo įtaigumą, nes skaitytojas susitapatina su kūrinio veikėjais ir pasakotoju.

Kai kurie situacinio apibrėžtumo atvejai artimi tikriniamis vardams, pvz.: *didžiojo tautų kraustymosi* PSJ 53 ~ *folkevandringen* FSS 60, *karališkajai šeimynai* PSJ 133 ~ *hoffet* FSS 151. Riba tarp situacinio ir taksonominio apibrėžtumo taip pat ne visada aiški, pvz.:

- (86) *Visheden om den himmelske retfærdighed har givet hende tålmodighed.* FSS 124 *Tikėjimas dangiškuoju teisingumu suteikė jai kantrybės.* PSJ 110
Užtikrintumas PREP ART.DEF
dangiškas-DEF teisingumas suteikė

⁵⁴ Kadangi apibrėžtumas čia žymimas rodomaisiais įvardžiais, šis pavyzdys galėtų būti priskirtas deiktiniam apibrėžtumui. Kita vertus, aiškios ribos tarp šių apibrėžtumo tipų nubrėžti negalima, žr. žemiau. Be to, danų ir anglų kalboje šiuo atveju vartojamus rodomuosius įvardžius galėtume ir kaip rekognicinius afektyviuosius (plačiau apie šiuos įvardžių tipus žr. 2.3.4 ir 4.2.1 sk.).

jai kantrybės

Kadangi (86) pavyzdyje apibrėžiamoji deskripcija yra abstrakti sąvoka, nėra aišku, ar ji nurodo į unikalų diskurso esinį (situacinis apibrėžtumas), ar į tam tikrą esinių tipą (taksonominis apibrėžtumas).

Deiktinis apibrėžtumas

Šis apibrėžtumo tipas daugiausia pasitaiko dialoguose, kai pokalbio dalyviai nurodo į daiktus, esančius tiesioginėje pokalbio aplinkoje, pvz.: *paduok man ilgąjį / tą ilgą peilį!* Grožiniame tekste tokių atvejų aptikti sunkiau, šiam tipui priskyriau pavyzdžius su deiktiniaisrieveiksmiais *ten / čia / štai*, tačiau toks skirstymas yra sąlygiškas, ir (87–89) pavyzdžius taip pat galėtume interpretuoti kaip situacinio apibrėžtumo atvejus:

- (87) *Štai siaura gatvelė.* LTA 21 *Her er den snævr-e gade.* DST 20
Štai ART.DEF siaura-DEF gatvė.
- (88) *Argi tai svarbu dabar, kai mes abu Gor det noget nu, efter vi har boet išgyvenome ištišą mėnesį, trisdešimt sammen i en hel måned, tredive dage, dienų, čia, sraunaus upelio pakrantėje her ved bredden af den lavvanded-e bæk* DST 106
LTA 100
Argi tai svarbu dabar, kai mes išgyvenome kartu visą mėnesį, trisdešimt dienų, čia pakrantėje PREP ART.DEF sraunus-DEF upelis
- (89) *Tuo metu mieste, ten, kur nebuvo geto I mellemtiden var der blevet hængt tre tvoros, didelėje aikštėje, kabojo trys mennesker i byen, der hvor der ingen pakaruokliai* LTA 113
ghettohegn var, på det stor-e torv DST 121
Tuo metu buvo pakarti trys žmonės mieste, ten, kur nebuvo geto tvoros, PREP ART.DEF didelė-DEF aikštė

(87–89) pavyzdžiuose vartojama neapibrėžiamoji būdvardžio forma, tačiau ją (bent jau (88–89) pavyzdžiuose) būtų galima pakeisti apibrėžiamąja.

Deiktiniam apibrėžtumui taip pat galima priskirti tuos atvejus, kai romano herojus (kuris yra ir pasakotojas) mini objektus, kurie yra jam

matomi. Danų kalboje vartojant apibrėžiamąsias deskripcijas sustiprinama iliuzija, kad šie objektai yra matomi ir adresatui (šiuo atveju skaitytojui), pvz.:

(90) *Jeg kan se en betjent. Den Matau policininką. Laikiną baltos ir provisorisk-e afspærring af hvid og raudonos juostos užtvarką.* PSJ 10 *rød tape.* FSS 14

Aš galiu matyti policininką. ART.DEF
laikina-DEF užtvarka PREP balta ir
raudona juosta

Bühleris šiam reiškiniui pavadinti vartoja sąvoką *Deixis am Phantasma* (Himmelmann 1996: 222), kurios esmė yra ta, kad pakeičiama pasakojimo perspektyva, sudarant įspūdį, kad įvykis, apie kurį pasakojama, vyksta tiesiogiai stebint pasakotojui ir klausytojui.

Galiausiai reikia paminėti daiktavardines frazes su būdvardžio forma *pastarasis*, kurias galima priskirti laiko deiksės raiškai (šis būdvardis atlieka ir anaforinę funkciją), pvz.:

(91) *Volvo har de sidste år sponsoreret Pastaraisiais metais Volvo rømé golfturneringen Europe Tour* FSS 64 *Europos golfo turnyrą* PSJ 57

Volvo ART.DEF paskutiniai.DEF
metai rømé Europos golfo turnyrą

Įdomu tai, kad būdvardis *pastaras* yra bene vienintelis būdvardis lietuvių kalboje, vartojamas tik apibrėžiamąja forma⁵⁵.

Tyrimo rezultatai leidžia manyti, kad apibrėžiamieji būdvardžiai su deiktinėmis NP lietuvių kalboje beveik nevartojami (išimtį sudaro laiko deiksę žymintis būdvardis *pastarasis*, tačiau kadangi šis būdvardis neapibrėžiamąja forma praktiškai nevartojamas, minėtas NP galima laikyti sustabarėjusiomis frazėmis). Deiktinis apibrėžtumas daugiausia žymimas demonstratyvais arba artroidais (su neapibrėžiamaisiais būdvardžiais), plg.: *Paduok man tą (storą) knygą.* Pasakymas *Paduok man storąją knygą*, mano galva, suponuoja, kad klausytojas iš anksto žino, jog jo aplinkoje yra storoji knyga, taigi, kalbamasis objektas šiuo atveju identifikuojamas remiantis bendruoju žinių fondu (situacinis apibrėžtumas), o ne komunikacine situacija (deiktinis apibrėžtumas). *Sakytinės kalbos tekstyne* apibrėžiamųjų būdvardžių pavyzdžių su deiktinėmis NP taip pat nerasta, išskyrus šauksmininkus, tačiau

⁵⁵ *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne* neapibrėžiamoji forma *pastaras* nepavartota nė karto, o apibrėžiamoji *pastarasis* – net 3657 kartus.

tai jau atskiras vartosenos atvejis.

Inferentinis apibrėžtumas

Išnagrinėtoje medžiagoje rasta nedaug pavyzdžių, kuriuose inferentinis apibrėžtumas reiškiamas apibrėžiamąja būdvardžio forma:

- (92) *Ji [Chaimą] paėmė gyvą, nuvežė į kalėjimo ligoninę. <...> Geriausieji gydytojai stengėsi, kad Chaimas pasveiktų* LTA 66
- Han [Chaim] blev taget levende og kørt til fængselshospitalet. <...> De bedste læger søgte at sikre Chaims helbredelse* DST 70–71
- Jis [Chaimas] buvo paimtas gyvas ir nuvežtas į kalėjimo ligoninę. <...> ART.DEF geriausi.DEF gydytojai siekė užtikrinti Chaimo pasveikimą

(92) pavyzdyje NP *geriausieji gydytojai* referentas identifikuojamas dėl sąsajos su anksčiau minėtu referentu *kalėjimo ligoninė*. (93) pavyzdyje Smila kalbasi su Elza Liubing per domofoną, stovėdama lauke prie Elzos namo laiptinės durų:

- (93) *Elsa Lübing tager sig en pause. Det kan man tillade sig, når man står i den rigtig-ende af samtaleanlægget.* FSS 65
- Elza Liubing padaro pauzę. Galima sau leisti, kai stovi gerajam pokalbio įrangos gale.* PSJ 58
- Elsa Lübing padaro pauzę. Tai galima leisti sau, kai stovi PREP ART.DEF teisingas-DEF galas PREP pokalbis-įranga-DEF

NP *gerajam pokalbio įrangos gale* referentas identifikuojamas kaip anksčiau minėto domofono dalis, nes kiekvienas domofonas turi du „galus“: vieną buto viduje, kuris vadinamas „geruoju“ (stovint bute kalbėtis yra geriau — šilta ir nėra triukšmo), ir kitą — prie laukųjų durų.

Kituose šiam tipui priskirtuose pavyzdžiuose vartojama neapibrėžiamoji forma, kurios, regis, nebūtų galima pakeisti apibrėžiamąja, plg.:

- (94) *galėtų nueiti į laukus, į didelę plačią pievą. Jis sėdėtų toje pievoje ant den stor-e, vidstrakt-e eng. Han kunne sidde i det blød-e græs på eng-en* DST 31
- galėtų nueiti į laukus, į didelę plačią pievą. Jis sėdėtų toje pievoje ant den stor-e, vidstrakt-e eng. Han kunne sidde i det blød-e græs på eng-en* DST 31
- Jis galėtų eiti į laukai- ART.DEF, į ART.DEF didelė-DEF plati-DEF pieva. Jis galėtų sėdėti PREP ART.DEF

minkštas-DEF žolė PREP pieva-
ART.DEF

- (95) *Da jeg ser op, løfter kvinde-n sit hoved og gør en bevægelse, så **det lange hår** flyder bort i mørket* FSS 95
Kai aš pasižiūriu aukštyn, pakelia moteris-DEF savo galvą ir padaro ART.INDEF judesys, kad ART.DEF ilgi.DEF plaukai nuskrieja tamsoje
*Pasižiūriu aukštyn, moteris tuo pat metu pakelia galvą ir atmeta ją taip, kad **ilgi** <?ilgieji> **plaukai** švysteli tamsoje* PSJ 84
- (96) *Jis paėmė brauningą už vamzdžio, užsimojo ir trenkė **buka** <?bukąja> **rankena** į mano nykštį* LTA 77
*Han tog om pistolen ved løbet, løftede den højt og knaldede **det stump-e skæfte** mod min tommelfinger* DST 82
Jis paėmė brauningas-DEF už vamzdžio, pakėlė jį aukštai ir trenkė ART.DEF buka-DEF rankena į mano nykštį

Pažymėtina, kad daugelyje lietuvių kalbos pavyzdžių neapibrėžiamoji forma negali būti pakeista apibrėžiamąja, nors daiktavardinė frazė aiškiai pateikia apibrėžiamąją deskripciją. Tai rodo, kad apibrėžtumo žymėjimas būdvardžio formoje lietuvių kalboje paklūsta kiek kitokiems principams, nei apibrėžtumo žymėjimas artikkeliais artikelinėse kalbose. Daiktavardinės frazės (94–96) pavyzdžiuose yra apibrėžtos, tačiau jas modifikuojantys būdvardžiai pateikia naują informaciją, jiems būdingas predikatyvumas (plg. Larsen 2007: 40). Būdvardžiu žymimas požymis nėra duotas (*given*) ar numanomas iš konteksto, jis naujai charakterizuoja referentą. Šis požymis taip pat nėra identifikacinis, jis nepadedą išskirti norimą referentą iš tam tikros esinių aibės. (95) pavyzdyje daiktavardis *plaukai* yra apibrėžtas dėl meroniminio santykio su daiktavardžiu *moteris*. Tačiau tai, kad moters plaukai yra ilgi, adresatui yra nauja informacija, todėl lietuvių kalboje vengiama vartoti apibrėžiamąją būdvardžio formą.

Panašus reiškinytis retais atvejais pasitaiko ir artikelinėje danų kalboje (Hansen 2001a: 201, pavyzdžiai autoriaus):

- (97) a. *hunden stak snud-en frem*
šuo kišo snukis-DEF į priekį
'šuo iškišo snukį, daiktavardžiui 'snukis' būdingas inferentinis apibrėžtumas

b. *hunden stak den våd-e snude frem*

šuo kišo ART.DEF šlapias-DEF snukis į priekį

’šuo iškišo šlapią snukį’, N inferenciškai apibrėžtas, A pateikia seną (žinomą) informaciją

c. *hunden stak en våd snude frem*

šuo kišo ART.INDEF šlapias snukis į priekį

’šuo iškišo šlapią snukį’, N inferenciškai apibrėžtas, A pateikia naują informaciją

Vis dėlto konstrukcijos, kai atributinių būdvardžių forma priklauso nuo to, ar jie perteikia naują ar seną informaciją, danų kalboje yra retos, ir dažniausiai atributiniai būdvardžiai danų kalboje tiesiog priderinami prie apibrėžtos arba neapibrėžtos daiktavardinės frazės. Inferentiškai apibrėžtų NP atributiniai būdvardžiai danų kalboje paprastai neišvengiamai patenka į apibrėžiamojo determinanto aprėptį, vartojami apibrėžiamąja forma (su galūne *-e* danų kalboje) ir suvokiami kaip presuponuoti (plg. *det lang-e hår* (ART.DEF ilgi-DEF plaukai, ‘ilgieji plaukai’ (95) pavyzdyje). Tai yra svarbus tipologinis skirtumas palyginti su lietuvių kalba.

Taigi, tais atvejais, kai inferentiškai apibrėžtą NP modifikuojantis būdvardis lietuvių kalboje vartojamas apibrėžiamąja forma, būdvardžiu žymimas požymis yra „duotas“, numanomas, be to, jis padeda identifikuoti referentą, pvz.:

(98) *Nuplaukite avokados sėklą. Panardinkite ją **bukuoju galu** žemyn į vandens pripildytą stiklinę.* <http://gyvenimas.delfi.lt/archive/article.php?id=6446869>

(98) pavyzdyje bukumas yra identifikacinis požymis, padedantis išskirti referentą (kalbėtojui aktualų sėklos galą) iš atitinkamos pragmatinės aibės, todėl vartojama būdvardžio apibrėžiamoji forma. Apibrėžiamojo būdvardžio vartojimas presuponuoja, kad adresatas žino, jog kiekviena avokado sėkla turi buką galą, kuris yra vienintelis toks.

Valeckienė nevartoja sąvokos „inferentinis apibrėžtumas“, tačiau kai kurie jos pateikiami pavyzdžiai su „išskiriamaisiais būdvardžiais“ priskirtini šiam tipui (Valeckienė 1957: 180):

- (99) *Marijona, apmaudo nebeišturėjusi, grobė tas pačias žirkles ir su landžiuoju galu šmaukšt perdūrė vaikinui ranką iki kaulo M. Valanč. R 405*
- (100) *Erelis, tupėdamas pakalnėje, pamatė ją bekrantančią, tuoj pakilo nuo žemės, pakapt su sveikąja koja (jis buvo šlubas) jai už ryšelio, vis aukštyn, aukštyn — užnešė labai aukštai už debesų BsP II 88*

Tiek (99), tiek (100) pavyzdyje apibrėžiamieji būdvardžiai žymi presuponuotą, žinomą referento požymį, kuris yra identifikacinis, t.y. padeda išskirti nurodomą referentą iš tam tikros pragmatinės aibės.

Taigi atributiniai būdvardžiai lietuvių kalboje nėra apibrėžtumo požiūriu automatiškai „priderinami“ prie inferentiškai apibrėžtos daiktavardinės frazės, ir atlikta analizė leidžia manyti, kad neapibrėžiamosios ar apibrėžiamosios būdvardžio formos pasirinkimas šiuo atveju yra veikiamas informacinės struktūros veiksmų: naują informaciją pateikiantys būdvardžiai yra neapibrėžiamosios, o seną, presuponuotą informaciją pateikiantys būdvardžiai, ypač jei jie padeda išskirti norimą referentą iš atitinkamos referentų aibės, yra apibrėžiamosios formos. Danų kalboje inferentinių NP atributiniai būdvardžiai tik retais atvejais gali atspindėti šiuos daiktavardinės frazės informacinės struktūros ypatumus (žr. Hansen 2001a), dažniausiai inferentinių NP atributiniai būdvardžiai danų kalboje gali būti tik apibrėžiamosios formos, nepaisant to, ar jie pateikia naują ar seną (presuponuotą) informaciją.

Būdvardžių vartojimas su tikriniais vardais

Tikriniai vardai yra savaime apibrėžti, ir artikelinėse kalbose dažniausiai vartojami be apibrėžtumo rodiklio (plg. angl. **the Mary*). Lietuvių kalboje su asmenvardžiais vartojami atributiniai būdvardžiai gali būti tiek apibrėžiamosios, tiek neapibrėžiamosios formos, kaip rodo (101–102) pavyzdžiai:

- (101) *Šiandien man trukdo Rudis. Jo vardas I dag plager Rudi mig. Han hedder kitoks, bet visi jį vadina Rudžiu. Jis iš noget andet, men alle kalder ham tikrųjų visas raudonas. Plaukai kaip Rudi. Han er rød over det hele. Hans ugnis, veidas kaip žarija <...>. Badau hår er som ild, hans ansigt ligner et rød flag <...>. Mit vrede blik*

raudonąjį Rudį piktomis akimis. LTA *gennemborer røde Rudi*. DST 68–76
72

Šiandien kamuoja Rudis mane. Jo vardas kitoks, bet visi vadina jį Rudžiu. Jis visas raudonas. Jo plaukai yra kaip ugnis, jo veidas panašus į raudoną vėliavą <...> Mano piktas žvilgsnis persmelkia raudonas-DEF Rudis

(102) *Aš einu neatsigręždamas, kad Jeg går uden at se mig tilbage, for at nematyčiau rąsto ir vienišos Esteros. slippe for at se bjælken, hvor Esther LTA 135*

nu sidder alene tilbage. DST 146

Aš einu neatsigręždamas, kad nematyčiau rąsto, kur Estera lieka sėdėti viena.

(101) pavyzdyje raudonumas yra iš konteksto žinoma referento ypatybė (*Jis visas raudonas*). Todėl tiek danų, tiek lietuvių kalboje vartojama apibrėžiamoji forma (*røde Rudi / raudonąjį Rudį*), ir kito varianto nėra. (102) pavyzdyje vienišumas nėra presuponuota, iš konteksto žinoma referento savybė. Tai veikia nauja ypatybė – tą akimirką, kai Izaokas nueina, Estera lieka viena. Todėl (102) pavyzdyje lietuvių kalboje negalima būtų vartoti būdvardžio apibrėžiamąja forma (plg. **vienišosios Esteros*), o danų kalbos vertėjas pasirinko visiškai teisingai, būdvardį nukeldamas į predikatyvo poziciją.

Reikia paminėti, kad su restriktiviniais būdvardžiais sudarytuose tikriniuose varduose (vietovardžiuose, institucijų ir įvairių objektų pavadinimuose) lietuvių kalboje visada vartojama apibrėžiamoji būdvardžių forma, pvz.: *Det hvide Snit ~ Baltojo bilieta kvartalas, Det kongelige Teater ~ Karališkasis teatras, Det absolutte Rum ~ Absoliučioji erdvė, Det hvide Guld ~ Baltasis auksas* (knygos pavadinimas), *Kongens Nytorv ~ Naujoji karaliaus aikštė, Unge Grønlanderes Råd ~ Jaunųjų grenlandų taryba, Royal Air Force ~ Karališkosios karinės oro pajėgos*. Neapibrėžiamoji forma šiuo atveju būtų negramatiška, plg. **Jaunų grenlandų taryba* arba gatvės pavadinimas **Juodas kelias* vietoj *Juodasis kelias*.

Generinis ir taksonominis apibrėžtumas

Generinis apibrėžtumas yra apibrėžtumo kategorijos periferijoje, todėl, kaip jau buvo minėta, artikelinėse kalbose generiniuose pasakymuose vartojamos tiek žymimosios, tiek nežymimosios formos daiktavardinės frazės (žinoma, tam tikrų vartosenos ribojimų yra, jie dažnai priklauso nuo konkrečios kalbos). O kaip generiniuose pasakymuose vartojami lietuvių kalbos apibrėžiamieji ir neapibrėžiamieji būdvardžiai?

Valeckienė yra atkreipusi dėmesį į tai, kad įvardžiuotinių būdvardžių pasitaiko ir apibendrinamojo tipo pasakymuose, ypač patarlėse ir priežodžiuose, kur jie „žymi tiksliai neapibrėžtą, konkrečiai nežinomą daiktą“ (Valeckienė 1957: 192f, pavyzdžiai autorės), pvz.:

- (103) **Ankstyboji** varna dantis krapšto, **vėlyboji** akis CGL II 1122 (SLT 531).
- (104) Visuomet **doroji** merga (kuri dora) turi patekti blogam vaikiui Žem. RI 121
- (105) **Gerasis** šuo nuolat persiloja M.
- (106) Bloga sėkla ir nesėta auga, o **geroji** ir pasėjus neauga Pn.
- (107) Dažniau **mažasis** akmuo vežimą apverčia, negu **didysis** Ds. (V. Krėv. Pat. ir priež. I 410).
- (108) Stačiai pasakysiu — **tylioji** kiaulė giliau šaknį knisa Žem. R. II 99

Vis dėlto, anot Valeckienės, apibendrinamuosiuose pasakymuose labiau įprasta vartoti paprastuosius būdvardžius, plg.:

- (109) **Ankstyvas** paukštis akių nekrapšto, **vėlyvas** — krapšto Tor (V. Krėv. Pat. ir priež. I 64).
- (110) **Darbšti** duktė ir iš kiminų šilkus verpia Šts.
- (111) **Gera** motė vyrui kelią rodo Erž (V. Krėv. Pat. ir priež. II 161).
- (112) **Geras** artojas ir žąsinu paaria Gž.
- (113) **Mažas** keras didį vežimą verčia B 460, 546 (SLT 363).
- (114) Žinai, **senas** žmogus visur nemalonus J. Bil. R 145.

Reikia pastebėti, kad patarlių negalima be išlygų priskirti tikriesiems generiniams pasakymams. Pavyzdžiui, anglų kalbos patarlėje *It's the early bird that catches the worm* vartojami žymimieji artikeliai, tuo tarpu generiniame pasakyme *Birds catch worms* 'Paukščiai gauda kirminus' galima vartoti tik daugiskaitos nežymimąją formą (*bare plural*), o ne vienaskaitos žymimąją,

kaip vartojama patarlėje, plg. **The bird catches the worm*. Patarlėse vartojamos apibrėžtos NP veikiau priskirtinos ne generiniam, o deiktiniam, tiksliau *Deixis am Phantasma* tipui. Mat patarlėse dažnai vaizduojama konkreti situacija — du paukščiai norėjo pagauti kirminą, bet pagavo jį tas ankstyvas(is). Patarlė yra tarsi tam tikros istorijos moralas, pati istorija nėra kaskart atpasakojama, jos turinys laikomas visiems komunikantams iš anksto žinomam. Todėl minėtoje anglų kalbos patarlėje nurodoma į konkretų paukštį — ankstyvąjį (priešinant jį šiuo atveju neminimam vėlyvajam), o ne į tam tikrą paukščių (ar žmonių) rūšį. Kad patarlės nėra generiniai pasakymai, verčia manyti ir tas faktas, kad jose dažnai vartojamos formos, kurios šiaip generinės vertės turėti negali, pvz., senojoje graikų kalboje *aoristus gnomicus*, kuris — kaip perfektyvinė forma — generiniuose pasakymuose nevartojamas: *pathōn de te nēpios égnō* ‘nukentėjęs kvailys pasidarė protingesnis’⁵⁶. Kita vertus, kaip negalima nubrėžti aiškios ribos tarp generinės ir negenerinės vartosenos, taip ir riba tarp patarlių bei sustabarėjusių posakių ir tikrųjų generinių pasakymų ne visada ryški.

Siekiant iširti apibrėžiamųjų ir neapibrėžiamųjų būdvardžių vartojimo su generinėmis daiktavardinėmis frazėmis polinkius atliktas būdvardžio formų *geras* ir *gerasis* vartojimo generiniuose kontekstuose tyrimas, remiantis *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* medžiaga. Būdvardžio *geras* bendras pavartojimų skaičius tekstyne yra 10348, o būdvardžio *gerasis* — tik 387, t.y. apie 26 kartus mažiau. Iš dalies tokį vartosenos dažnumo skirtumą galima paaiškinti tuo, kad apibrėžiamieji būdvardžiai beveik nevartojami predikatyvo pozicijoje. Ieškant generinių pasakymų buvo peržiūrėti visi būdvardžio *gerasis* pavartojimo atvejai, o būdvardžio *geras* — apytikriai pirmieji 400. Išnagrinėtoji medžiaga rodo, kad apibendrinamuosiuose pasakymuose labiau įprasta vartoti neapibrėžiamuosius būdvardžius, pvz.:

(115) ***Geras karys bus tas, kuris sugeba paklusti vado nutarimui.*** KT (plg. ??*gerasis karys*)

⁵⁶ Į šį faktą mano dėmesį atkreipė Axelis Holvoetas, graikų kalbos pavyzdys Holvoeto.

- (116) *Todėl, kad ir kokios būtų skirtingos tautų religinės dogmos, **geras poelgis** visur yra lydimas nenusakomo pasitenkinimo, o blogas — begalinio siaubo.* KT (plg. ??gerasis poelgis)
- (117) ***Geras žaidėjas** vienaip sviedžia aukštam, kitaip — žemam draugui.* KT (plg. ??gerasis žaidėjas)
- (118) ***Geras kūrinys** nemokydamas moko.* KT (plg. ??gerasis kūrinys)

(115–118) pavyzdžiuose kalbama apie tai, kas būdinga kiekvienam (bet kokiam) geram kariui, poelgiui, žaidėjui ar kūriniui apskritai. Tačiau kalbamosios NP su neapibrėžiamaisiais būdvardžiais nežymi apibrėžtų, nusistovėjusių kategorijų, jos neturi TAKSONOMINĖS reikšmės (iš tiesų tai yra generine reikšme vartojamos neapibrėžtos nespacificinės NP), todėl apibrėžiamoji forma nevartojama. Panašiai ir danų kalboje hiperonimų neturinčius daiktavardžius generiniuose pasakymuose vengiama vartoti vienaskaitos žymimąja forma (Hansen 2001b: 277, pavyzdys autoriaus, žr. plačiau šio darbo 2.3.7 sk.):

- (119) *en fugl/?fugl-en/fugl-e(ne) har fjer*
 ART.INDEF paukštis/?paukštis-SG.DEF/ paukštis-PL.(DEF) turi plunksnas
 'paukštis/paukščiai turi plunksnas'

Tekstyno pavyzdžiai su būdvardžiu *gerasis* iš esmės yra taksonominės vartosenos atvejai. Jie suponuoja tam tikrą tikrovės esinių klasifikaciją ir žymi aiškiai apibrėžtas kategorijas, implikuojančias hiponiminius hiperoniminius santykius su atitinkamomis bendresnėmis kategorijomis ir kitais hiponimais, pvz.:

- (120) *Yra **gerasis** ir **blogasis teroras**.* KT
- (121) *Pagrindinė gyvenamoji patalpa – geroji troba, arba **gerasis kambarys**.* KT
- (122) *„**Gerasis**“ **cholesterolis** mažina „blogojo“ kiekį kraujyje, dėl ko mažėja rizika susirgti miokardo infarktu ar insultu.* KT

(120–122) pavyzdžiuose teroras skirstomas į dvi rūšis — gerąjį ir blogąjį, gerasis kambarys arba geroji troba priešinama blogajai arba prastajai trobai (plg. „Blogoji arba prastoji troba (šeimyninė, užpečkinė, kuknia) yra šalia

gerosios trobos“⁵⁷), o „gerojo cholesterolio“ hiponimas yra „blogasis cholesterolis“. Kabučių vartojimas rodo, kad pastarosios sąvokos nėra nusistovėjusios.

Neapibrėžiamieji būdvardžiai reiškia ypatybę, kurios individas gali turėti didesnę ar mažesnę laipsnį (pvz., galime kalbėti apie gerą karį, ne tokį gerą, ne visai gerą ar labai gerą, kurie užima skirtingas padėtis gerumo skalėje). Taksonominę reikšmę turintiems apibrėžiamiesiems būdvardžiams skališkumas nebūdingas — visos teroro apraiškos priskiriamos arba gerojo arba blogojo teroro kategorijai, negalime kalbėti apie „šiek tiek gerąjį terorą“, „labai gerąjį terorą“ ar „ne tokį gerąjį terorą“. Valeckienė pirmoji atkreipė dėmesį į tai, kad būdvardžiai, išplėsti prieveiksmiais, turi tik paprastąsias formas (Valeckienė 1957: 224). Tačiau svarbu pabrėžti, kad šio sintaksinio ribojimo priežastis yra skirtinga daiktavardinių frazių su neapibrėžiamaisiais ir apibrėžiamaisiais būdvardžiais konceptualizacija.

Tekstyno medžiagoje rasta keletas pavyzdžių, kai generiniuose pasakymuose vartojami apibrėžiamieji būdvardžiai. Visi šie pavyzdžiai yra iš filosofinės literatūros vertimų. Čia vartojamos tokios daiktavardinė frazė kaip *gerasis žmogus*, *gerasis vyras*, nors sakininėje kalboje tokiais atvejais įprastiau būtų vartoti neapibrėžiamuosius būdvardžius: *geras žmogus*, *geras vyras* ir pan., pvz.:

- (123) **Gerųjų vyrų** ir dievų draugystė, suartinama dorybės, klesti. Pasakiau „draugystė“? Tai glaudumas ir panašumas, nes kartais **gerasis žmogus** nuo dievo tik laiku tesiskiria, jis jo mokinys, varžovas ir tikrasis vaikas KT (plg.: **gerų vyrų** ir dievų draugystė, **geras žmogus** nuo dievo tik laiku tesiskiria)
- (124) Pateiksiu ir Platono argumentą (nekenkia naudotis ir svetimos krypties teiginiais, kurie yra mums priimtini). „**Gerasis vyras**, — sako jis, — nekenkia“ 7. O bausmė kenkia. Taigi **gerajam žmogui** ji netinka KT (plg.: **geras vyras** [...] nekenkia, **geram žmogui** ji (bausmė) netinka)

⁵⁷ Citata iš Bomblauskas J., Burinskaitė I., Žumbakienė G., *Žemaitijos tradicinė kaimo architektūra*, <http://www3.lrs.lt/docs2/HRJNDXBW.PDF>.

- (125) ***Gerasis vyras** savo pareigas įvykdys nesutrikdamas, neišsigandęs ir padarys tai, kas verta **gerojo vyro**, nedarydamas nieko, kas neverta vyro.* KT (plg.: ***geras vyras** savo pareigas įvykdys [...] ir padarys tai, kas verta **gero vyro***)

Tokiai vartosenai galėjo turėti įtakos ne tik žanras ir originalo kalba, bet ir platesnis veikalo kontekstas. Galbūt šiame veikale (ar veikaluose) visi žmonės skirstomi į dvi kategorijas — geruosius ir bloguosius, tada šie būdvardžiai įgyja taksonominę reikšmę, kuri paaiškina apibrėžiamosios formos vartojimą. Deja, tekstyne pateikiamų tekstų imčių apimtis yra per maža, kad būtų galima spręsti apie platesnį kontekstą.

Apibendrinant tai, kas pasakyta, galima daryti išvadą, kad generinės daiktavardinės frazės lietuvių kalboje vartojamos su apibrėžiamaisiais būdvardžiais, jei jos žymi apibrėžtas, nusistovėjusias kategorijas, klases ar tipus, t.y. jei tai yra TAKSONOMINIO APIBRĖŽTUMO atvejai. Pavyzdžiui:

- (126) *Man skal give **de langsomme Lètiems žmonėms** reikia duoti be galo **mennesker** al tid i verden.* FSS 92 *daug laiko.* PSJ 82
Reikia duoti ART.DEF lėti.DEF
žmonės visą laiką pasaulyje

(126) pavyzdyje generinėje daiktavardinėje frazėje *lètiems žmonėms* vartojama neaprežiamoji būdvardžio forma, nes būdvardis *létas* šiuo atveju neturi taksonominės (rūšinės) reikšmės. Taksonominė reikšmė būdinga visiems su apibrėžiamaisiais būdvardžiais sudarytiems terminologiniams junginiams, pvz.: *uždaroji akcinė bendrovė, grigališkasis choralas, aukštoji mokykla, viešieji ryšiai, geidžiamoji nuosaka, gerosios bakterijos* ir kt. Tačiau taksonominės reikšmės NP vartojamos su apibrėžiamaisiais būdvardžiais ne tik generiniuose ((127) pavyzdys), bet ir visuose kituose, taip pat ir neapibrėžtuose kontekstuose ((128) pavyzdys):

- (127) *Juodasis gandras yra gandrinių šeimos paukštis.*

- (128) *Ar esi kada nors matęs juodąjį gandrą?*

Tuo tarpu danų kalboje generinės reikšmės NP gali būti vartojamos žymimąja forma generiniuose pasakymuose ((129) pavyzdys), o neapibrėžtuose kontekstuose galima tik nežymimoji forma ((130) pavyzdys):

(129) *Den hvid-e stork er udbredt i det østlige Europa.* G

ART.DEF baltas-DEF gandras yra paplitęs Rytų Europoje
,Baltasis gandras yra paplitęs Rytų Europoje.'

(130) *På en gård lidt N for Vinderup i Ål havde der overnattet en hvid stork*

Sodyboje truputį į šiaurę nuo Vinderupo, Olio kaime, nakvojo ART.INDF. baltas gandras
på Jens Døsbjergs gård. G

Jenso Døsbjergo sodyboje

'Jenso Døsbjergo sodyboje, esančioje Olio kaime, šiek tiek į šiaurę nuo Vinderupo, apsinakvojo baltasis gandras.'

Plg. taip pat panašų pavyzdį iš mano medžiagos:

(131) *Aš, Šimekas, turėjau vyresnijį brolių Jeg, Shimek, havde en ældre bror, Benių.* LTA 13
Benny. DST 12
Aš, Šimekas, turėjau ART.INDEF
vyresnis brolis, Benių

Danų kalboje (131) pavyzdyje galima vartoti tik nežymimąjį artikkelį, nes daiktavardinė frazė yra neapibrėžta specifinė. Lietuvių kalboje vartojama apibrėžiamoji būdvardžio forma (ji, beje, šiuo atveju nėra privaloma, plg., *aš turėjau vyresnį brolių Benių*). Mano nuomone, apibrėžiamasis būdvardis (131) pavyzdyje žymi apibrėžtumą tipo (taksonominės) referencijos lygmenyje: *vyresnysis brolis* yra tam tikras brolio tipas.

Greitinamasis tyrimas parodė, kad lietuvių kalbos taksonominės NP danų kalboje dažniausiai atitinka dūriniai, pvz.:

(132) *De er kommet til Danmark efter at De Atsikêlête i Danijâ jau turêdama havde erhvervet hele det grønlandske grønlandų kalbos pagrindus, bet dar sproggrundlag, men inden De havde nepraradusi instinktyvaus vaiko mistet barnets instinktive talent for at gebėjimo puikiai išmokti svetimąją lære sig et fremmed-sprog perfekt. kalbą.* PSJ 127

FSS 143-144

Jūs atvažiavote į Daniją jau įgijusi
visus grenlandų kalbos pagrindus,

tačiau prieš prarasdama vaiko
instinktyvų gebėjimą išmokti
ART.INDEF svetima-kalba tobulai

Plg. taip pat: *nutekamasis vanduo* ~ *spildevand* (nutekėti-vanduo), *rašomasis stalias* ~ *et skrivebord* (ART.INDEF rašyti-stalias), *pučiamasis instrumentas* ~ *et blæseinstrument* (ART.INDEF pūsti-instrumentas), *sausieji dokai* ~ *tørdokker* (sausas-dokai), *mėlynasis banginis* ~ *en blåhval* (ART.INDEF mėlynas-banginis), *vyresnysis brolis* ~ *en storebror* (ART.INDEF didelis-brolis) ir pan.

Pažymėtina, kad kartais lietuviškas taksonomines NP atitinka daniški būdvardžio ir daiktavardžio junginiai be žymimojo artikelio:

- (133) *Midt iblandt dem står en kvinde der har børnenes hår- og hudfarve, men højde, skuldre og ryg til amerikansk fodbold.* FSS 60 *Vidury jų stovi moteris, tokios pat odos ir plaukų spalvos, bet savo ūgiu, nugara ir pečiais tarsi sutverta amerikietiškam futbolui.* PSJ 53
Vidury jų stovi moteris, kuri turi
baikų plaukų ir odos spalvą, tačiau
ūgį, pečius ir nugarą PREP
amerikietiškas futbolas
- (134) *Som mange gamle mennesker har hun udviklet selektiv hørelse.* FSS 125 *Kaip ir daugelis senų žmonių, ji išsiugdžiusi selektyvią klausą.* PSJ 111
Kaip daugelis senų žmonių ji yra
išsiugdžiusi selektyvi klausą
- (135) *Jeg tager <...> en pelshat fra Jane Eberlein. Den er i en slags grønlandsk stilart.* FSS 131 *užsidedu „Jane Eberlein“ parduotuvės kailinę skrybėlę, panašią į grenlandiškojo stiliaus.* PSJ 116
Aš užsidedu <...> kailinę skrybėlę iš
„Jane Eberlein“ [parduotuvės]. Ji yra
PREP tam tikros rūšies grenlandiškas
stilius

- (136) *Min lærer på universitetet i sin tid var Universitete kadaise man dèstè Lujis Louis Hjelmselev. Han var professor i Jelmslevas. Buvęs lyginamosios komparativ lingvistik. FSS 147 kalbotyros profesorius. PSJ 131*
- Mano dėstytojas universitete savo metu buvo Louis Hjelmselevas. Jis buvo profesorius PREP komparatyvi lingvistika

Apibendrinant galima teigti, kad lietuvių kalboje generiniuose kontekstuose NP su apibrėžiamaisiais būdvardžiais vartojamos tik tuo atveju, jei šios NP turi taksonominę reikšmę. Jei tai yra įprasti, nusistovėję terminologiniai junginiai, apibrėžiamosios formos vartojimas yra privalomas. Tačiau pasitaiko ir ribinių atvejų, kai vienas kalbos vartotojas junginį suvokia kaip žymintį tam tikrą kategoriją ir vartoja apibrėžiamąjį būdvardį, o kitas taksonominės reikšmės neįžvelgia ir vartoja neapibrėžiamąjį būdvardį, pvz., *vakarietiška / vakarietiškoji kultūra, grenlandiškas / grenlandiškasis stilius, amerikietiškas / amerikietiškasis futbolas, žalia / žalioji arbata, baltas / baltasis vynas* ir pan. Žinoma, tai priklauso ir nuo kalbos vartojimo situacijos: neformalioje šnekamojoje kalboje pastebima tendencija būdvardžio įvardinį elementą numesti net nusistovėjusiuose terminologiniuose junginiuose, galbūt dėl polinkio trumpinti žodžius. Dažnai galima išgirsti sakant *nešiojamas kompiuteris, mobilus telefonas* arba tiesiog *mobilus*. Be abejo, tokia vartosena yra nenorminė, tačiau ji rodo, kad neapibrėžiamoji forma, būdama nežymėta, gali išstumti apibrėžiamąją net terminologiniuose junginiuose.

Baigiant šį skyrių norisi pritarti vertingam Valeckienės pastebėjimui, kad santykiniai būdvardžiai su priesaga *-inis* savo funkcinėmis reikšmėmis yra artimi įvardžiuotiniams būdvardžiams (Valeckienė 1957: 259). Terminų daryba rodo, kad „rūšiai žymėti“ vienodai tinka tiek apibrėžiamieji būdvardžiai, tiek būdvardžiai su priesaga *-inis* (plg. t.p. tikrinius vardus *Aukštoji ir Žemoji Vilniaus pilys — Aukštutinė ir Žemutinė Vilniaus pilys*). Priesagos *-inis* vediniai artimi apibrėžiamiesiems būdvardžiams dar ir tuo, kad

yra linkę daiktavardėti (pvz., *druskinė, malkinė, metinės, milinė, pieninė, suktinis* ir kt.).

Įdomu tai, kad įvardžiuotinių formų neturi santykiniai būdvardžiai su mažybinėmis priesagomis, o kai kuriose tarmėse šie būdvardžiai vartojami taksonomine reikšme, pvz., *greitukas traukinys* vietoj *greitasis traukinys*. Taigi panašu, kad lietuvių kalboje apibrėžiamasis postfiksas nebuvo jungiamas prie tų būdvardžių, kurie ir be jo galėjo turėti taksonominę reikšmę. Slavų kalbose įvyko priešingai — apibrėžiamasis postfiksas tapo privalomas su santykiniais būdvardžiais, ir tik kokybiniai būdvardžiai galėjo būti vartojami tiek ilgąja, tiek trumpąja forma. Tai susiję su tuo, kad apibrėžiamieji būdvardžiai slavų kalbose tapo nežymėti ir palaipsniui visai išstūmė neapibrėžiamąsias formas.

4.1.4 Pabrėžiamieji (emfatiniai) įvardžiuotiniai būdvardžiai

Ar visada apibrėžiamosios būdvardžių formos žymi apibrėžtumą? *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* ir Valeckienės darbuose teigiama, kad įvardžiuotiniai būdvardžiai gali turėti ir „pabrėžiamąją“ (emfatinę) funkciją. Teigiama, kad tokie būdvardžiai „pabrėžia būdingą daikto ypatybę“, jie nėra produktyvūs ir yra virtę meniniais epitetais. Gausiausiai tokių būdvardžių vartojama liaudies dainose ir vaizdingoje grožinės literatūros kalboje (Valeckienė 1957: 196f, pavyzdžiai autorės), pvz.:

(137) *Tai aš atlankysiu **áukštąjį** kalnelį, tėvelio kapelį (dn.) Mrs.*

(138) *O ir atplaukė **dygusis** ešerėlis (dn.) Arch IV 594*

(139) *Kai sočiai įkaito ir pralinksėjo, kai vis dažniau į stiklus pylėsi **geltonasis** alutis, iš pradžių girginti, užkimusi daina ilgai visi drąsiau mėgino prasiveržti pro bendrą balsų alasą A. Vencl. R. II 11*

(140) *Ir atjoja bernelis per **lygųjį** laukuželį, ar leisi, ar duosi **jaunąją** dukrelę (dn.) Rs.*

Manychiau, kad pati formuluotė, jog gramatinė kategorija turi „pabrėžiamąją“ (emfatinę) funkciją yra ydinga. Kalbininkai yra linkę priskirti emfatinę funkciją toms kategorijoms, kurių reikšmė iki galo neiširta, neatskleista. Pavyzdžiui, *Lietuvių kalbos gramatikoje* teigiama, kad rodomasis

įvardis kai kuriais atvejais „nenurodo žinomo daikto, tik PABRĖŽIA jį, todėl nėra būtinas“ (Ulvydas, red., 1965: 680, išskirta mano — B. S.): *Silpo jam nariai, nebebuvo jokios energijos, nei tos kojos bežingsniavo savaime, nei rankos besitiesė ko paimti*. Vaižgantas RR I 89. Tuo tarpu Rosinas įrodė, kad tokie nekirčiuoti rodomieji įvardžiai ne šiaip „pabrėžia daiktus“, bet turi identifikacinę funkciją, kaip ir artikelinių kalbų žymimieji artikeliai (Rosinas 1972, 1976, 1996, 2009). Be to, pabrėžiama paprastai yra klausytojui nauja, reminė informacija, o „pabrėžiamieji būdvardžiai“ dažniausiai žymi „būdingą“, t.y. klausytojui žinomą, presuponuotą ypatybę. Toliau šiame skyriuje bandoma analizuoti ir naujai interpretuoti vadinamųjų pabrėžiamųjų įvardžiuotinių būdvardžių atliekamas funkcijas.

Tarp Valeckienės šiai kategorijai priskirtų pavyzdžių nemažai šauksmininkų. Kadangi literatūroje visuotinai pripažįstama, kad šauksmininkams būdingas savaiminis (ar deiktinis) apibrėžtumas (Lyons 1999; Larsen 2006; Holvoet, Tamulionienė 2006; Hansen 2004 ir kt.), galima teigti, kad su jais vartojami būdvardžiai yra apibrėžiamieji. Atkreiptinas dėmesys į reikšmingą faktą, kad giminingose latvių ir serbų kroatų kalbose, kur neapibrėžiamieji ir apibrėžiamieji būdvardžiai atlieka apibrėžtumo žymėjimo funkciją, su šauksmininkais yra privaloma apibrėžiamoji forma (Hansen 2004: 53; Holvoet, Tamulionienė 2006: 25). Taip pat ir skandinavų kalbose, kur būdvardžiai yra automatiškai „priderinami“ prie apibrėžtos ar neapibrėžtos NP, su šauksmininkais yra privaloma apibrėžiamoji forma, nors žymimasis artikelis ar kitas determinantas nevartojamas, pvz.: da. *Kære <*Kær> Peter / ven!* (Brangus-DEF <brangus.INDEF> Peteri / drauge!). Todėl manyčiau, kad ir lietuvių kalbos su šauksmininkais vartojamus įvardžiuotinius būdvardžius pagrįstai galima laikyti turinčiais apibrėžiamąją funkciją, nepaisant to, kad jie šiuose kontekstuose vartojami tik fakultatyviai (Valeckienė laikosi nuomonės, kad su kreipiniais vartojami įvardžiuotiniai būdvardžiai turi „pabrėžiamąją reikšmę“ (Valeckienė 1957: 205)). Pavyzdžiui:

(141) *Oi jūs rankelės **báltosios**, kam jūs pateksit, meiliosios? (dn.) Nj.*

(142) *Vai kanklužiai **garsiejai** — sveteliai mylimiejai, linksminkit' mus brolelius ir tuos visus namelius BsO 292*

- (143) **Geltonasis** karosėli, kas tave sugavo? (dn.) Nm.
- (144) Tu jaunyste **laimingoji**, kur taip greitai pradingai? J.Jan. Rinkt. 73.
- (145) Ai, žydėk, žydėk, **sausoji** lazdelė. Kaip aš žydėsiu, aš, sausa būdama? Jv 1.

Įvardžiuotinius būdvardžius, vartojamus su unikalius esinius reiškiančiais daiktavardžiais (tėvynė, žemė, saulė, dangus) taip pat būtų galima teigti turint ne pabrėžiamąją, o apibrėžiamąją reikšmę:

- (146) Oi neverk, matušėle, kad jaunas sūnus eis ginti **brangiosios** tėvynės! Mair. Rinkt.raš.I 69
- (147) Užderėkit lineliai, ant **juodosios** žemelės (dn.) Pv.
- (148) Ir prablaivėjo mums aptemęs **melsvasis** tėviškės dangus E. Miež. Pakil.žem. 127.
- (149) Motynėlė mano, širdužėlė mano, nuo šiauriojo vėjužėlio, nuo **kaitriosios** saulės JD 519.

Senuosiuose raštuose įvardžiuotiniai būdvardžiai, žymintys būdingą daikto ypatybę, anot Valeckienės, labai gausiai vartojami, jie čia dar nėra tapę pastoviais epitetais (Valeckienė 1957: 206–207). Manychiau, kad daugumoje autorės cituojamų pavyzdžių iš senųjų raštų⁵⁸ įvardžiuotinius būdvardžius taip pat galima interpretuoti kaip turinčius apibrėžiamąją funkciją, nes jie vartojami su semantiškai apibrėžtomis daiktavardinėmis frazėmis, pvz.:

- su šauksmininkais:
- (150) O **misernoji** kirmela, o kuo putiesi: O **biaurieii** pulei ir sklimstę, o kuo putiesi (kalbant apie žmones) DPI 501
- (151) Ir ik' kôlei **miserniéii** žmônes ieszkosite tos tuszczôs garbės DP 384
- su unikalius esinius reiškiančiais daiktavardžiais, tarp jų tikriniais vardais:
- (152) **Durnasis** swietas girdedams kalbama ape Welina, ir ape io piktus darbus, nieku tatau nuleidz BPI 293
- (153) Jag ischgelbeia mus nūgi [...] welna **kitroia** Mž 296

⁵⁸ Valeckienės medžiaga rinkta iš visų M. Mažvydo raštų, Bretkūno „Postilės“ I dalies ir Biblijos (Mozės penkiaknygės ir Jozuės knygu), M. Daukšos „Postilės“, K. Sirvydo „Dictionarium Trium Linguarum“ ir kt.

- (154) *pátis yra ir liektis' wissadós* **piktâie** *káimenę DP 38*
- (155) *Toksaig yra smârkumas wêłûkos* **piktoio** *DP 213*
- (156) *Kurio bija* **piktoghi** *pekla Mž. 326*
- (157) *Suriszę rąkás ir kóias ir inméskitę ij ing tamsibes* **tamsiáses** *DP 33*
- (158) *Ir iy Rubeszus [...] nueit ikki Atharoth Adar pas Kalnq, kursai nog Pietų gul pas Szemaghj Beth Horon* **BBJoz 18, 13**

Daiktavardžiai *pasaulis, velnias, pragaras* žymi (krikščioniškojo diskurso kontekste) unikalius referentus, todėl su jais vartojami apibrėžiamieji būdvardžiai. *Tamsiosios tamsybės* yra pragaro įvaizdis, todėl taip pat turi unikalų referentą, kaip ir tikrinis vardas *Beth Horon*.

- su daugiskaitos formos daiktavardinėmis frazėmis, kurioms gali būti taikoma inkliuzinė interpretacija (plg. Valeckienės skliaustuose įrašytą pastabą „kalbant apie visus“):
- (159) *kodrin* **grinūsius** *wêldamus sawūsius* (kalbant apie visus) *wêcze ant sawú prakeiktúiu wierú? DP 85*
- (160) *iisái paniékinęs* **ismintigūsius**. *Phariseuszus* (apie visus kalbant) *ir Daktarus Zidiszkus, ir* **lapiūsius** *Kapharnaitús, téikes aprinkt' nužémintus Apástalus ir múitinjkus DP 434*

(160) pavyzdyje apie „išmintinguosius fariziejus“ kalbama kaip apie apibrėžtą žmonių grupę (VISUS fariziejus, kurie buvo laikomi ar laikė save išmintingais). NP „lapieji (gudrieji) kafarnaitai“ referentas taip pat yra VISI šios deskripcijos turinį tenkinantys individai.

Kai kurių Valeckienės pateikiamų pavyzdžių galimai apibrėžiamajai interpretacijai reikalingas platesnis kontekstas. Vis dėlto, reikia pripažinti, kad dalis cituojamų daiktavardinių frazių tegali būti interpretuojamos kaip neapibrėžtos, ir dabartinėje lietuvių kalboje su jomis vartotume neapibrėžiamuosius būdvardžius, pvz.:

- (161) *idánt butumbim' wirais tobulais, ir ne butumbim' kaip'* **maziéii** *bernělei žwiłių DP 517*
- (162) *Bęť ioğ wissi žmônes [...] ne tiekái priáuğęiie bęť ir* **maziéii** *kudikêlei DP 417*

(163) *kaip swiesiii žwâke apziebs tawé DP 560*

Dabartinėje kalboje būtų įprasta sakyti „ir nebūtume kaip maži vaikai“, „ne tik suaugusieji, bet ir maži kūdikėliai“ ir „kaip šviesi žvakė apšvies tave“, t.y. šiuose kontekstuose vartoti neapibrėžiamuosius būdvardžius. Vis dėlto reikia pastebėti, kad daiktavadinės frazės *mažiėii bėrnėlėi* ir *mažiėii kudikėlei* galima interpretuoti kaip žyminčias apibrėžtą individų kategoriją, taigi turinčias taksonominę reikšmę. (162) pavyzdyje *mažiėii kudikėlei* yra priešinami kitai — suaugusiųjų — kategorijai.

Mano medžiagoje tarp pavyzdžių, kur į lietuvių kalbą verčiant pavartotas apibrėžiamasis būdvardis, nors danų kalboje buvo vartojamas nežymimasis artikelis, pasitaikė NP su tradiciškai vadinamu „pabrėžiamosios reikšmės“ būdvardžiu pavyzdys:

(164) *Fra december til februar, tre måneder hvor solen er borte. Man forestiller sig en evig nat. FSS 15* *Nuo gruodžio iki vasario, tris mėnesius be saulės. Žmonės vaizduojasi juos kaip amžinąją naktį. PSJ 11*
Nuo gruodžio iki vasario, trys mėnesiai, kai saulės nėra. Žmonės įsivaizduoja ART.INDEF amžina naktis

(164) pavyzdyje galimybė lietuvių kalboje šiame neapibrėžtame kontekste vartoti apibrėžiamąjį būdvardį rodo, kad NP *amžinoji naktis* yra tipo deskripcija, kuriai būdingas taksonominis apibrėžtumas.

Manychiau, kad esminio FUNKCINIO skirtumo tarp daiktavardinių frazių su taksonominiais (rūšiniais) būdvardžiais (*juodasis gandras*) ir vadinamaisiais pabrėžiamaisiais būdvardžiais (*dygusis ešerėlis*) nėra. Mano nuomone, tokios daiktavardinės frazės kaip *geroji motinėle, senasis tėvelis, eiklusis žirgelis, skaisčioji saulele, baisusis slibinas, juodoji bedugnė* reiškia savotiškus TIPUS, būdvardžiai jose paprastai neinformatyvūs, jie žymi ypatybę, išplaukiančią iš paties daiktavardžio reikšmės, taigi presuponuojamą (saulė visada skaisti, slibinas visada baisus ir pan.)⁵⁹. Todėl galima teigti, kad ir šiose NP

⁵⁹ Karin Larsen, tyrusi trumpųjų (neapibrėžiamųjų) ir ilgųjų (apibrėžiamųjų) būdvardžio formų distribuciją senojoje rusų kalboje, pastebi, kad tam tikrais atvejais junginiuose su ilgąja forma būdvardis yra perteklinis, pvz., junginyje *многоценное богатство* (ang. ‘a very valuable object of value’) būdvardžio *многоценное* reikšmė išplaukia iš daiktavardžio *богатство*, o junginyje

būdvardžiai atlieka ne pabrėžiamąją (emfatinę), o apibrėžiamąją (tipo deskripcijos konstruojamąją) funkciją, plg. Valeckienės pateikiamą pavyzdį:

(165) *Aukštas, žilas, saulės spinduliais apvainikuotas, jis panašus buvo dabar į kažkokį senąjį krivį* V.Krėv. Aps ir pad. 111.

Senasis krivis nereiškia „krivis, kuris yra senas“, o veikia „senojo krivio kategorijos atstovas“. Senumo požymis šiuo atveju yra ne teigiamas, o presuponuojamas, senumas yra neatsiejama „senojo krivio tipo“ ypatybė. Jei senumo požymis yra presuponuotas, t.y. klausytojui žinomas, tai turi būti žinomas (galimas identifikuoti) ir šio požymio turėtojas. Todėl būdvardžio *senasis* funkcija yra ne pabrėžiamoji, o apibrėžiamoji, jo vartojimas adresatui signalizuoja, kad kategorija „senasis krivis“ egzistuoja ir yra unikali ir kad adresatas turi gebėti ją identifikuoti. Žinoma, čia turimas omenyje apibrėžtumas ne individo referencijos lygmenyje (tą rodo ir galimybė prieš daiktavardinę frazę vartoti nežymimąjį įvardį), o aukštesniame — tipo (taksonominės) referencijos lygmenyje. Taigi apibrėžiamosios formos vartojimas (165) pavyzdyje rodo, kad *senasis krivis* yra sudėtinė sąvoka, būdvardis joje nėra savarankiškas, ir jei lietuvių kalbos struktūra leistų plačiau naudoti dūrinių darybą, galėtume sudaryti sąvoką *senkrivis*, plg. *senkapiai*.

Mikulskas taip pat neatmeta galimybės, kad ir tokius pastovias daiktavardines frazes kaip *senoji motulė* galima interpretuoti kaip apibrėžtas, tik jų apibrėžtumas esą suvokiamas tam tikrame sociokultūriniame, tarkime, etnografiniame kontekste ir primenąs literatūroje aptartą vaidmens apibrėžtumą (Mikulskas 2006: 54–55, išn. 16).

Apibendrinant galima teigti, kad visus tradiciškai pabrėžiamaisiais vadinamus įvardžiuotinius būdvardžius pagrįstai galima laikyti turinčiais apibrėžiamąją funkciją, t.y. žyminčiais apibrėžtumą individo referencijos arba tipo (taksonominės) referencijos lygmenyje.

волк хищный būdvardis *хищный* žymi ypatybę, kuri paprastai siejama su vilku (Larsen 2005: 338, žr. t. p. Larsen 2007: 37).

4.1.5 Predikatyviniai būdvardžiai

Literatūroje teigiama, kad predikatyvinės NP vartojamos be žymimojo artikelio, nes jos paprastai neatlieka referentinės funkcijos. Todėl tiriant apibrėžiamųjų būdvardžių distribuciją svarbu išsiaiškinti, ar jie gali būti vartojami su predikatyvinėmis NP.

Anot Valeckienės, predikatyviniai būdvardžiai gali būti įvardžiuotinės formos šiais atvejais (Valeckienė 1957: 236–237):

- kai dėl sakinio konstrukcijos pasikeitimo atributinis būdvardis virsta tarinio vardine dalimi, pvz.:
(166) *Tokia šaknėta karpa, ta bus **kiauroji** Gs.* (plg. *Tai bus **kiauroji** karpa*)
- kai vardinės tarinio dalies pažyminys dėl jo pažymimojo žodžio išleidimo tampa vardine tarinio dalimi:
(167) *Nepyk, Jurai, tu mūsų kaime **pažangusis** (žmogus), daugiau ir už mane moki, o mano galva kitaip rodo P.Cvir.RVIII 59.*
- kai būdvardis vartojamas su pažymimaisiais įvardžiais *pats, visų, kuo* ir savo reikšme yra artimas aukščiausiojo laipsnio būdvardžiams:
(168) a. *Šitas arklys bus **visų gerasis** J.Jabl.Gr. 28*
b. *Ta dičkė tai **pati drąsióji** Kr.*

Visais šiais atvejais, kai apibrėžiamieji būdvardžiai atsiduria predikatyvo pozicijoje, juos galima interpretuoti kaip eliptines daiktavardines frazes (plg. *Šis kelias tikrasis (kelias)*). Tuomet nagrinėtieji pavyzdžiai yra ekvatyvinės konstrukcijos, kuriose predikatyviniai būdvardžiai laikytini eliptinėmis referentinėmis daiktavardinėmis frazėmis.

Apibrėžiamųjų būdvardžių vartojimo predikatyvo pozicijoje atvejų pasitaiko ir dabartinėje lietuvių kalboje:

- (169) a. *Jis [Dievas] apsireiškė žmonijai, netylėjo, Jis yra **slėpiningasis**, tačiau yra žinomas. G*
<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2009-12-12-virginija-adomonyte-garbinimo-kalba/36879>
- b. *Nuo Senekos laikų sąžinė filosofijoje įgyja teorinį pripažinimą. „Ko reikia, kad būtum **gerasis**? Noro“, — moko Seneka KT*

c. universitetas yra kažkas daugiau negu paprasta **aukštoji** mokykla SKT

Manychiau, kad (169a–b) pavyzdžiuose būdvardžiai *slėpingasis* ir *gerasis* sudaro eliptines daiktavardines frazes, kurios gali būti interpretuojamos kaip apibrėžtos. (169b) pavyzdyje galima ir taksonominė interpretacija. Taigi abiem atvejais būdvardis yra ekvatyvinės konstrukcijos dalis. (169c) pavyzdys rodo, kad taksonominiai apibrėžiamieji būdvardžiai gali būti vartojami ir su nereferentinėmis predikatyvinėmis NP. Neturintis taksonominės reikšmės apibrėžiamasis būdvardis lietuvių kalboje predikatyvu eiti negali, plg.:

(170) a. *Oras buvo puikus* <*puikusis>.

b. *Ona yra garsi* <*garsioji> *pianistė*.

Taigi apibrėžiamieji būdvardžiai lietuvių kalboje gali būti vartojami su predikatyvinėmis NP tik tuo atveju, jei šios NP vartojamos ekvatyvinėse konstrukcijose ir sudaro eliptines apibrėžtas daiktavardines frazes arba jei tai yra taksonominiai būdvardžiai, kurie išlaiko apibrėžiamąją formą nepriklausomai nuo vartojimo konteksto.

4.1.6 Apibrėžiamųjų būdvardžių vartojimas *Sakytinės lietuvių kalbos tekstyne*

Kalbos pokyčiai visų pirma atsispindi sakytinėje kalboje, todėl nuspręsta ištirti apibrėžiamųjų būdvardžių vartojimo polinkius remiantis *Sakytinės lietuvių kalbos tekstyne* medžiaga. *Testyne*, kurį iš viso sudaro apie 200 000 žodžių, atlikus automatinę paiešką rasti 8248 neapibrėžiamieji ir 446 apibrėžiamieji būdvardžiai. Tyrimui išrinkti visi pavyzdžiai su apibrėžiamaisiais būdvardžiais, patikslintas jų skaičius (iš viso 458, tai sudaro apie 5 proc. visų tekstyne vartojamų būdvardžių).

Analizuojant rašytinę kalbą skiriami įvairūs funkciniai stiliai, o sakytinės kalbos tyrinėtojai (Marcinkevičienė 2004, Kamandulytė 2009 ir kt.) mato būtinybę išskirti skirtingus sakytinės kalbos **registrus**, kuriuos lemia bendravimo aplinka, bendravimo tikslas, pokalbio situacija, šnekos pobūdis, pašnekovų amžius bei socialiniai vaidmenys ir kt. veiksniai. Kamandulytė

sakytinės kalbos registrus skirsto į dvi pagrindines grupes: oficialiuosius ir familiariusius. *Sakytinės kalbos tekstyno* medžiagos analizė parodė, kad absoliuti dauguma (86 proc.) apibrėžiamųjų būdvardžių vartojami oficialiųjų registrų tekstuose: žiniasklaidoje (televizijos ir radijo žinių, diskusijų ir kt. laidose — 46 proc.), akademinėje komunikacijoje (pranešimų pristatymuose, diskusijose po pranešimo, disertacijos gynime ir pan. — 38 proc.) ir pusiau viešoje komunikacijoje (oficialiesniuose pokalbiuose tarp kolegų, klientų ir aptarnaujančio personalo pokalbiuose, pamoksle ir pan. — 2 proc.). Familiariesiems registrams priskiriamuose tekstuose (juos sudaro neformalūs pokalbiai tarp šeimos narių ar draugų) apibrėžiamųjų būdvardžių gerokai mažiau — tik 14 proc. Šie rezultatai pateikiami 5 lentelėje:

5 lentelė. *Apibrėžiamųjų būdvardžių vartojimas skirtinguose sakytinės kalbos registruose*

Oficialieji registrai			Familiarieji registrai	Iš viso
Žiniasklaida	Akademinis registras	Pusiau vieša komunikacija		
214 (46%)	172 (38%)	7 (2%)	65 (14%)	458 (100%)

Taigi apibrėžiamieji būdvardžiai žymiai gausiau vartojami tekstuose, kuriuos *Sakytinės kalbos tekstyno* sudarytojai priskiria „paruoštos kalbos“ kategorijai: žinių laidose, moksliniuose pranešimuose ir pan. Spontaninėje kalboje apibrėžiamieji būdvardžiai retesni. Tokį dažnumo skirtumą visų pirma galima paaiškinti tuo, kad oficialaus šnekos pobūdžio registruose, ypač akademiniam diskurse, apskritai vartojama daugiau būdvardžių nei familiariusiuose registruose (Kamandulytė 2009). Be to, Kamandulytės analizė parodė, kad familiaraus šnekos pobūdžio registruose dominuoja predikatyvinė būdvardžių funkcija: predikatyvo pozicijoje einantys būdvardžiai sudarė net 78 proc. visų būdvardžių (iš jų 22 proc. — negimininės formos būdvardžiai, kurie apskritai neturi apibrėžiamosios formos), o atributiniai būdvardžiai sudarė tik 22 proc. Oficialaus šnekos pobūdžio registruose atributinių būdvardžių gerokai daugiau — 55 proc., o predikatyvinių — 45 proc. Kadangi predikatyviniai būdvardžiai tik labai retais atvejais (jei jie yra taksonominiai arba vartojami ekvatyvinėse konstrukcijose) būna apibrėžiamosios formos, familiariajame

diskurse kontekstų, kuriuose potencialiai galėtų būti pavartoti apibrėžiamieji būdvardžiai, yra žymiai mažiau nei oficialiajame. Apibrėžiamieji būdvardžiai Kamandulytės tirtuose sakytinės kalbos tekstuose sudarė tik 1 proc. visų būdvardžių. Prisimintina, kad autorės tirti spontaniniai pokalbiai, tikėtina, kad nespontaninėje kalboje šis procentas būtų didesnis. Be to, neatmestina galimybė, kad apibrėžiamieji būdvardžiai familiaraus šnekos pobūdžio registruose vartojami rečiau dar ir dėl to, kad spontaninėje neformalioje sakytinėje kalboje referencijos koordinavimo funkciją atlieka artroidai, vartojami su neapibrėžiamaisiais būdvardžiais. Šią prielaidą reikėtų patikrinti atliekant išsamią *Sakytinės kalbos tekstyno* medžiagos analizę.

Išnagrinėjus surinktuosius pavyzdžius pagal apibrėžiamųjų būdvardžių vartosenos tipus paaiškėjo, kad daugiau kaip pusė (58 proc.) tekстыne vartojamų apibrėžiamųjų būdvardžių yra taksonominiai. Netaksonominės vartosenos būdvardžiai sudarė apie 40 proc. visų pavyzdžių, o 2 proc. pavyzdžių intrepretuoti nepavyko (žr. 7 lentelę).

6 lentelė. *Apibrėžiamieji būdvardžiai „Sakytinės kalbos tekstyne“ pagal vartosenos tipus*

Taksonom. vartoseną	Netaksonominė vartoseną						Iš viso
	Anafor.	Deikt.	Situac.	Šauksm.	Tikriniai vardai	Iš viso	
269 (58%)	18 (4%)	20 (4,4%)	128 (28%)	10 (2,1%)	5 (1%)	181 (40%)	450 (98%)

Taksonominiai, klasifikacinio pobūdžio apibrėžiamieji būdvardžiai vartojami su įvairiais terminais, pvz.: *aukštosios / aukštesniosios mokyklos, aukštasis mokslas, gerosios bakterijos, plonasis / storasis žarnynas, putliosios ląstelės, būtinoji medicinos pagalba, viešieji pirkimai, viešosios paslaugos, viešieji ryšiai, viešoji biblioteka, viešoji įstaiga, trumposios žinutės, baltosios meškos, bendrosios praktikos gydytojai, maistingosios medžiagos, uždaroji akcinė bendrovė, jaunoji / senoji karta, geidžiamoji / tariamoji nuosaka, mažosios raidės, gimtoji tarmė, gyvoji kalba, minkštieji priebalsiai, gryniesi vardadžodžiai, senoji / rimtoji muzika, lengvoji mašina, laikinieji failai, žmogiškieji ištekliai, didieji ir mažieji laivai ir kt. Prie taksonominės vartosenos priskirtos ir kai kurios*

nominalizacijos, nes panašu, kad nemažą dalį nominalizacijų galima interpretuoti kaip eliptines taksonomines NP, pvz. *baltieji žmonės* → *baltieji*, *aukštoji mokykla* → *aukštoji*, *greitoji pagalba* → *greitoji*, *vyresnysis brolis* → *vyresnysis*, *sveikieji žmonės* → *sveikieji* ir pan., plg. tekstyno pavyzdžius:

(171) a. *PRO: *ir savitas gyventojų jautrumas, kitoks negu mūsų +...*

*PRO: **baltųjų** . SKT

b. *KI1: *man jau čiut ne greičiau kviečia* . SKT

c. *PA2: *xxx tiesiog tada xxx aukštųjų dėstytojai* . SKT

d. *KUN: *kaip Jėzus sako, aš čia atėjau gydyti ne sveikųjų, o ligonių* . SKT

Reikia pripažinti, kad riba tarp identifikacinių taksonominių ir identifikacinių netaksonominių būdvardžių kai kuriais atvejais yra neryški. Pavyzdžiui, (172a) pavyzdį priskyriau taksonominei vartosenai, nes čia periodinė spauda klasifikuojama į dabartinę ir senesniąją, o (172b) pavyzdį intuityviai priskyriau netaksonominei vartosenai ir interpretavau kaip situacinio apibrėžtumo atvejį, nes čia nurodoma į visus senuosius išėjimus priešinant juos naujesiems, tačiau galima ir taksonominė šio pavyzdžio interpretacija — kad šiomis daiktavardinėmis frazėmis nurodoma į dvi skirtingas išėjimų kategorijas, plg.:

(172) a. *MOT: *nagi, eėė, lietuvių išėjimos, matyt, periodinės spaudos ir dabartinės,*

ir senesniosios, ir knygų išėjimos masyvas +... SKT

b. *MOT: *yra gi daug publikacijų, kurios nagrinėjo +...*

*MOT: *santykius tarp senųjų išėjimų ir naujųjų* + SKT

Taigi, tokius atvejus kaip (172b) pavyzdys priskyrus taksonominei vartosenai, taksonominių būdvardžių procentas būtų dar didesnis.

Tarp netaksonominės vartosenos pavyzdžių išskirta nedidelė dalis anaforinio apibrėžtumo atvejų (apie 4 proc. visų apibrėžiamųjų būdvardžių).

Tai visų pirma pavyzdžiai su būdvardžiu *pastarasis*:

(173) *ZU7: *tuo metu Rambyno ir Kalnupės gatvių sankryžoje susidūrė Roveris ir*

bėmėvė [: BMW] .

*ZU7: **pastarasis** *važiavo pagrindine gatve* . SKT

Pastebėta, kad spontaniniuose familiariųjų registrų pokalbiuose anaforinę funkciją neretai atlieka (rekognicinis?) įvardis *tas* ir apibrėžiamasis būdvardis (be daiktavardžio), pvz.:

(174) a. *DUK: *o ta Karčiauskienė, tai baliuj@st [: baliuje] yra šį savaitgalį . Vidrienės aštuoniasdešimtmetis .*

*MAM: ***tos senosios*** ? SKT

(174b) pavyzdyje pokalbis vyksta kavinėje, kur kalbėtojas savo draugams pasakoja, kaip jis sykį vienoje ledainėje Kuboje valgęs brangių ledų — po penkis pesus, tačiau jam labiau patikę pigūs ledai iš ledų automatų — po vieną pesą. Pašnekovė perklausia, kiek kainavę minėtieji brangūs ledai:

(174) b. *VY1: *tai tas kainuodavo vieną pesą .*

*VY1: *dešimt centų .*

*VY1: *bet būdavo man tie skanesni +...*

*MO2: *o **tie brangieji** kiek kainavo ?*

*VY1: *penki pesai penkiasdešimt centų . SKT*

Deiktinei vartosenai priskirtos NP su būdvardžiu *pastarasis*, žyminčios laiko deiksę (prisimintina, kad šis būdvardis rašytinės kalbos tekstyne vartojamas tik apibrėžiamąja forma). Tai daugiausia sustabarėjusios frazės, pvz., *pastaraisiais metais*, *pastaruoju metu* / *laikotarpiu*.

Rasta keletas pavyzdžių, kuriuose apibrėžiamoji forma vartojama su šauksmininkais (juos galima būtų priskirti asmens deiksei, nes šiomis NP įvadijamas pašnekovas), pvz.:

(175) a. *VY4: *ei, **mažoji**, o kodėl tu ? SKT*

b. *MAM: *aš nenoriu, **vaikeliai mažieji, gerieji** . SKT*

c. MAN: *šiandien, **mano brangiosios žiūrovės**, paruošėme jums reportažą apie papuošalus . SKT*

Keletas apibrėžiamųjų būdvardžių vartojami kaip tikrinių vardų (asmenvardžių, vietovardžių) epitetai. Visi jie žymi presuponuotus unikalių esinių požymius, pvz.: *šventasis Tarcizijus, žilasis Vilnius, gražioji kalvotoji Žemaitija, garsieji Trakai*.

Likę pavyzdžiai, sudarantys apie 28 proc. visų tekstyne vartojamų apibrėžiamųjų būdvardžių, priskirti situacinio apibrėžtumo atvejams, kai referentas identifikuojamas pasitelkiant bendrąjį žinių fondą, pvz.:

- (176) a. *VED: *šiandien atidarytas naujasis Palangos oro uosto keleivių terminalas* . SKT
- b. *ŽPR6: *per didžiąsias metų šventes laiškų skaičius išauga kelis kartus* . SKT
- c. *MOT: *ir tada prasidėjo didysis tas lietuviškos spaudos grįžimas į Lietuvą* +... SKT
- d. *ŽNP2: *šis tigras vienas iš garsiųjų tigriukų trejeto, kurie gimė Kaune* . SKT

Kai kuriais atvejais situacinės daiktavardinės frazės referentas nustatomas remiantis bendra pašnekovų patirtimi. Pvz., (177a) pavyzdyje pašnekovai kalbasi apie knygą, kurią abu yra skaitę, (177b) pavyzdyje kalbama apie pagyvenusią moterį, kurią visi pokalbio dalyviai pažįsta:

- (177) a. *MOT2: *klausyk, tas tai dar nieko, bet kai aš +...*
- *MOT2: *bet kai paskaičiau paukštį tą mėlyną, žydrijį +...*
- *MOT2: *aš suvokiau nu, žinai, jau per per +...* SKT
- b. *SŪN: *da@st [: dar] senajai siurblio reikia* . SKT

Taigi sakytinės kalbos tekstyne dominuoja taksonominės vartosenos būdvardžiai. Netaksonominiai būdvardžiai daugiausia vartojami situaciniam apibrėžtumui reikšti, anaforinė ir deiktinė vartosena žymiai retesnė (nemažai šiai vartosenai priskirtų pavyzdžių yra su būdvardžiu *pastarasis*).

4.1.7 Apibendrinimas

Apibendrinant tyrimo rezultatus, galima konstatuoti, kad apibrėžiamieji būdvardžiai lietuvių kalboje, kaip ir artikelinių kalbų žymimieji artikeliai, yra vartojami **individo apibrėžtumui** žymėti. Rastume pavyzdžių su keturiais pagrindiniais apibrėžtumo tipais, sudarančiais apibrėžtumo kategorijos branduolį:

1. anaforinis (*jauna našlė ... **jaunoji našlė***)
2. deiktinis (*paduok man **didį puodą***)
3. situacinis (*Prie **didžiųjų vartų** visuomet stovi sargybiniai*)
4. inferentinis (*Nuplaukite avokados sėklą. Panardinkite ją **bukuoju galu** žemyn į vandens pripildytą stiklinę.*)

Prie situacinio apibrėžtumo galima priskirti ir su restriktyviniais būdvardžiais sudarytus tikrinius vardus: *Juodasis kelias, Didžioji gatvė, Jaunųjų grenlandų taryba, Karališkasis teatras*. Visoms daiktavardinėms frazėms su apibrėžiamaisiais būdvardžiais būdinga tai, kad būdvardžiai pateikia presuponuotą informaciją – žinomą ar numanomą iš konteksto, situacijos ar bendrojo žinių fondo. Neapibrėžiamoji būdvardžio forma, būdama nežymėta (nespecifikuojanti NP apibrėžtumo ar neapibrėžtumo), gali pakeisti apibrėžiamąją visuose keturiuose minėtuose kontekstuose, išskyrus tikrinius vardus su restriktyviniais būdvardžiais, kur jos vartoseną yra privaloma. Laiko deiksę ar anaforinį ryšį žymintį būdvardį *pastaras* taip pat linkstama vartoti tik apibrėžiamąja forma.

Išnagrinėtoji medžiaga leidžia manyti, kad iš anaforinės vartosenos (*toks šviesus vaikiną ... tas šviesus vaikiną*) ir deiktinės vartosenos (*paduok man tą didelį puodą*) apibrėžiamuosius būdvardžius stumia gramatėjantys rodomieji įvardžiai (artroidai) (žr. plačiau 4.2 skyrių).

Viena aišku, kad individo apibrėžtumo žymėjimas nėra pagrindinė lietuvių kalbos apibrėžiamųjų būdvardžių funkcija. Apibrėžiamųjų būdvardžių vartojimo *Sąlytinės lietuvių kalbos tekstyne* tyrimas parodė, kad daugiau kaip pusė (58 proc.) tekstyne vartojamų apibrėžiamųjų būdvardžių yra

taksonominiai, t.y. žymintys ne individo, o individų tipo ar kategorijos apibrėžtumą. Todėl galima teigti, kad pagrindinė apibrėžiamųjų būdvardžių funkcija, kuriai reikšti jie gausiai ir produktyviai vartojami, yra TAKSONOMINIO (arba TIPO) apibrėžtumo žymėjimas. Apibrėžiamieji būdvardžiai pasitelkiami tikrovės esinių kategorizavimui. Daiktavardinė frazė su apibrėžiamuoju taksonominiu būdvardžiu žymi, kad tam tikra esinių kategorija (ar tipas) egzistuoja ir yra unikali tarp kitų panašių kategorijų (ar tipų). Taksonominės NP vartojimas suponuoja kategorijos žinomumą, nes kategorijų egzistavimas yra kalbinės bendruomenės bendrojo žinių fondo dalis. TAKSONOMINIO (arba TIPO) apibrėžtumo žymėjimas apibrėžiamaisiais būdvardžiais nepriklauso nuo vartojimo konteksto, jis išlaikomas, net jei kalbama apie atskirą šio tipo egzempliorių, kuris individo referencijos lygmeniu yra neapibrėžtas.

Apibrėžiamųjų ir neapibrėžiamųjų būdvardžių distribuciją lietuvių kalboje galima atvaizduoti tokia schema:

5 schema. *Apibrėžiamųjų ir neapibrėžiamųjų būdvardžio formų distribucija*

Apibrėžtumas		Neapibrėžtumas
Apibrėžiami eji būdvardžiai	Neapibrėžiamieji būdvardžiai	

5 schema iliustruoja, kad neapibrėžiamųjų būdvardžių distribucija yra žymiai platesnė už apibrėžiamųjų, nes neapibrėžiamieji būdvardžiai gali būti vartojami tiek su semantiškai neapibrėžtomis, tiek su apibrėžtomis daiktavardinėmis frazėmis. Būdamos nežymėtos, neapibrėžiamosios formos daugelyje kontekstų gali pakeisti apibrėžiamąsias, tačiau ne atvirkščiai, taigi jų tarpusavio santykiui būdinga **participacija**.

4.2 Įvardžiais žymimas apibrėžtumas

Viena iš referencijos koordinavimo priemonių lietuvių kalboje yra įvairūs įvardžiai. Išsamiai lietuvių kalbos įvardžių inventorių ir jų funkcijas yra aprašęs Albertas Rosinas (Rosinas 1996, 2009). Anot Rosino, požymį ‘identifikuojamasis’ turi asmeniniai įvardžiai (*aš, mes, tu, jūs, jis, ji* ir kt.), savybiniai įvardžiai (*savas, manas, tavas* ir kt.) ir, be abejo, rodomieji įvardžiai, arba demonstratyvai, (*šis, šitas, šitai, anas, tas* ir kt.). Pastarieji yra „pagrindinė anaforinių ryšių įforminimo ir deiktinio rodymo priemonė“ (Rosinas 2009: 72). Lietuvių bendrinėje kalboje artumo požymį turi įvardžiai *šis* ir *šitas*, o tolimo – *anas*. Įvardis *tas* vartojamas ir kaip įvardžių *šis, šitas*, ir kaip įvardžio *anas* sinonimas. Taigi įvardis *tas* yra indiferentiškas distancijai, jis turi požymį ‘nedistancinis’, o *šis, šitas* ir *anas* turi požymį ‘distancinis’ (Rosinas 1996: 74).

Neapibrėžtumo rodiklių funkciją lietuvių kalboje atlieka įvairūs egzistavimo reikšmės įvardžiai, pvz., *vienas, kažkoks, kažin koks* ir rodomasis įvardis *toks* (Rosinas 1996: 69; plg. taip pat Girdenienė 1971: 45; Holvoet, Tamulionienė 2006: 18, Mikulskas 2006: 33).

4.2.1 Artroidai *tas, ta*

Rosinas teigia, kad bendrinės lietuvių kalbos (ir tarmių) įvardis *tas* (ir kai kuriais atvejais *šis, šitas*) atlieka panašias funkcijas, kaip artikelinių kalbų žymimieji artikeliai (Rosinas 1972: 83t; 1976: 150; 1996: 72). Tokius išblukusios deiktinės reikšmės įvardžius autorius vadina „artroidais“. Anot Rosino, įvardis laikytinas artroidu tada, kai pozicijoje prieš daiktavardį jis negali būti pakeistas artimuoju arba tolimuoju įvardžiu, t.y., įvyksta opozicijos artumas / tolimumas neutralizacija (Rosinas 1996: 67). Autoriaus pateikiamame pavyzdyje *Bėdos vargai vis tai mergai*, įvardį *tai* pakeitus įvardžiu *šiai / šitai* ar *anai*, pasakymas prarastų apibendrinamąją (generinę) reikšmę. Kitas požymis, siejantis artroidą su artikeliu, yra kirčio neturėjimas. Anot Rosino,

demonstratyvas visada yra kirčiuotas (ir / arba) lydimas gesto, o artroidas — nekirčiuotas ir be gesto. Apibrėžtumui žymėti gali būti vartojamas ir demonstratyvas, ir artroidas, tačiau „demonstratyvo pagrindinė funkcija yra identifikacija ir tiksli lokalizacija, o artroidui, kaip ir artikeliui, identifikacija yra antrinė. Jis tarsi patvirtina identifikaciją, kylančią iš konteksto ir situacijos“ (ibid., 68).

Nuo tikro artikelio rytų baltų kalbų (ir tarmių) artroidas skiriasi savo **fakultatyvumu**. Anot Rosino, jis yra privalomas tik pakartojimuose su afektyviaisiais daiktavardžiais, kur yra vartojamas ekspresyvumui reikšti (ibid., 71–72), plg.:

(178) *Paskolinau žiemą Cironkai ir lig šiol tas kiaulė negrąžina. KT*

Daiktavardinė frazė *tas kiaulė* yra koreferentiška su *Cironkai*. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad artroidas *tas* nėra suderintas gimine su daiktavardžiu *kiaulė*.

Panašių „artroidų“ formavimasis randamas ir kitose neartikelinėse kalbose, pavyzdžiui, suomių kalboje. Chestermano teigimu, apibrėžiamųjų determinantų funkciją suomių kalboje atlieka įvardis *se* (angl. *it*) (Chesterman 1991: 102, Laury 1997, žr. tačiau Juvonen 2000). Jis ypač dažnai vartojamas neformalioje šnekamojoje kalboje. *Se* daugeliu atvejų yra perteklinis, t.y., jis tik sustiprina apibrėžiamąją interpretaciją, kuri ir taip aiški iš konteksto. Tačiau kartais, pavartotas su galinėje (reminio veiksnio) pozicijoje einančia daiktavardine fraze, šis artroidas eliminuoja neapibrėžiamąją interpretaciją ir panaikina daiktavardinės frazės dviprasmiškumą. Galiausiai, esama atvejų, kai *se* vartojimas yra būtinas, jį išleidus sakinyje tampa negramatiškas (žr. plačiau Chesterman 1991, 103–104).

Rosinas pripažįsta, kad kartais gali būti sunku atskirti demonstratyvą nuo artroido (Rosinas 1976: 150). Be jau minėto atoniškumo kriterijaus (demonstratyvas visada kirčiuotas, o artroidas — ne), autorius siūlo vadovautis fakultatyvumo kriterijumi: jei išleidus įvardį nesuyra teksto koreferentiniai ryšiai, tas įvardis laikytinas artroidu, nes „parodomoji jo reikšmė yra išblukusi, ir bendrinės kalbos požiūriu jis nėra būtinas“, plg. Rosino cituojamą

Naujamiesčio šnektos tekstą (179a) ir jo perteikimą bendrine kalba (179b) (Rosinas 1976: 151):

(179) a. [...] iš draugo burnos išlindo [...] peliukē [...]. Ta peliukē pribėgo upeliuką [...] keliauninkas padėjo kardą ir per tą kardą ta peliukē perbėgo į kitą pusę upelio (BsV 64)

b. Iš draugo burnos išlindo peliukė. Peliukė pribėgo upeliuką. Keliauninkas padėjo kardą, ir per kardą peliukė perbėgo į kitą pusę upelio.

Iš baltų kalbų būtinumo požymį artroidas turi tik prūsų kalbos tekstuose. Taigi daugeliu atvejų teksto koreferentiškumui užtikrinti bendrinėje lietuvių kalboje pakanka konteksto, ir artroidas čia yra perteklinis.

Šiaurinėse lietuvių kalbos tarmėse (šiaurės žemaičių, šiaurės panevėžiškių), kur dėl žodžio galo raidos ypatybių yra atsiradę po kelis sinkretinius linksnius, artroidas atlieka linksnių formų (ir tuo pačiu gramatinių funkcijų) skyrimo funkciją (žr. plačiau Tumėnas 1988: 92–93, Rosinas 1976: 152). Atlikti tyrimai rodo, kad artroidas ryškiausiai formuojasi tose tarmėse, kuriose labiausiai redukuojamos galūnės (Tumėnas 1988: 96).

Tumėno išvada, kad šiaurinėse tarmėse demonstratyvas *tas, ta* atlieka artikelio funkciją, nekelia abejonių, tačiau autoriaus pateikiamus statistinius duomenis, iliustruojančius rodomyjų įvardžių vartojimą demonstratyvo ir artroido funkcija bendrinėje kalboje ir tarmėse (ibid. 95–96), manyčiau, reikia vertinti atsargiai. Juk tarminiai tekstai yra užrašyti pokalbiai, pasakojimai, taigi, sakinės kalbos pavyzdžiai, o bendrinės kalbos duomenys rinkti iš grožinės literatūros — rašytinės kalbos tekstų. Tikėtina, kad sakininei kalbai apskritai būdingas gausėnis, perteklinis demonstratyvų vartojimas, kuris rašytinei (literatūrinei) kalbai nebūdingas.

Be to, nėra lengva suformuluoti aiškius kriterijus, pagal kuriuos būtų galima atskirti „artroido funkcija“ vartojamus įvardžius nuo demonstratyvų. Juk artikelinėse kalbose (pvz., anglų, danų) anaforine ir deiktine („išskiriamąja“) funkcija gali būti vartojami tiek artikeliai, tiek demonstratyvai. Demonstratyvų skyrimą nuo artroidų apsunkina tai, kad demonstratyvai, priešingai nei teigia Rosinas, **gali** būti ir nekirčiuoti. Partee

(2006) atkreipia dėmesį į vieną anglų kalbos demonstratyvų *that* / *those* vartosenos tipą, kurią ji vadina *familiar that / those*. Pasak autorės, minėtais atvejais demonstratyvai yra nekirčiuoti, nelydimi gesto, jie taip pat nėra anaforiniai, t.y. nenurodo į eksplicitiškai paminėtą antecedentą lingvistiniame kontekste, plg. Partee (2006) pateikiamus pavyzdžius:

(180) a. *Those three books of yours are still in my office.*

b. *I really didn't like that one argument of his, and I told him so.*

Anot Partee, tokia demonstratyvų vartoseną suponuoja nurodomų referentų žinomumą — adresantas yra tikras, kad adresatas atpažins norimą referentą, nes šis pastarajam turėtų būti žinomas iš ankstesnių pokalbių ar bendros patirties. Todėl šias daiktavardines frazes, autorės teigimu, galima būtų išplėsti šalutiniais pažyminio sakiniais [*those three books of yours*] *that I told you about* '[tos tavo trys knygos] apie kurias esu tau sakęs', [*that one argument of his*] *that we were talking about earlier* '[tas jo argumentas] apie kurią esame kalbėję anksčiau'.

Šie demonstratyvų vartosenos atvejai nėra plačiai aprašyti literatūroje. Lyonsas, cituodamas savo ankstesnę publikaciją (Lyons 1995) užsimena, kad daugiskaitos nežymimąja forma išreikšti generiniai daiktavardžiai (*bare plurals*) anglų kalboje „gali būti vartojami su demonstratyvais, kurie yra interpretuojami kaip nerestriktyvniai ir žymi emocinį nuotolį⁶⁰“ (Lyons 1999: 284, pavyzdys Lyonso):

(181) *I'm all in favour of people cycling more, but **those mountain bikes** are a nuisance in the country.*

Partee pastebi, kad taip vartojami demonstratyvai nebūtinai žymi „emocinį nuotolį“. Sekdama Robin Lakoff (Lakoff 1974), autorė yra linkusi juos priskirti EMOCINĖS DEIKSĖS atvejams, kai demonstratyvai žymi komunikantų „emocinį solidarumą“, kuriam būdinga referento žinomumo abiem komunikantams presupozicija. Šis emocinės deiksės bruožas išnaudojamas reklamoje, lėšų rinkimo akcijose ir pan., kurių tikslas — įtikinti adresatą priimti tam tikrą sprendimą, plg. Partee (2006) pateikiamą pavyzdį:

⁶⁰ *generics of this kind [bare plurals] <...> may contain a demonstrative, interpreted as non-restrictive and expressing emotional distance* (Lyons 1999: 284).

(182) *Don't put it off any longer -- make that phone call right now.*

Partee pabrėžia, kad demonstratyvas (182) pavyzdyje nežymi emocinio nuotolio ar atsiribojimo, bet veikiau tam tikrą intymumą, kuris šiuo atveju gali būti nederamas. Mat NP *that phone call* implikuoja *the phone call you and I know you've been thinking of making*, taigi adresatui primetamos tam tikros prielaidos, kurios galbūt neatitinka tikrovės („pseudo žinomumas“), todėl toks diskursas dažnai kelia adresato pasipiktinimą. Kita vertus, emocinės deiksės atvejai gali būti visiškai priderami, pvz., stomatologas gali pasakyti pacientui (pavyzdys Partee 2006):

(183) *Well, how's that tooth been doing?*

Partee pastebi, kad kai kurie *familiar that / those* vartojimo atvejai (plg. (180ab) pavyzdžius) yra emociškai neutralūs, todėl vargu ar būtų tikslinga juos vadinti „emocine deikse“. Manychiau, kad aptartasis demonstratyvų vartosenos tipas priskirtinas REKOGNICINEI VARTOSENAI (žr. Himmelmann 1996 ir 1998), nes svarbiausias šio tipo bruožas yra ne (teigiamas ar neigiamas) emocinis krūvis, o referento žinomumo prezumpcija (plg. Partee savoką *presupposed familiarity*), kurią galima eksplikuoti šalutiniais pažyminio sakiniais, pvz., *that I told you about*. Taip pat manau, kad afektyvioji vartoseną būdinga ne tik rekogniciniam demonstratyvams, bet ir visiems kitiems demonstratyvų vartosenos tipams: deiktinei, anaforinei ir diskurso deiksės vartosenai⁶¹. Juk visi demonstratyvai prireikus gali perteikti vienokį ar kitokį emocinį krūvį, pvz.:

- DEIKTINĖ VARTOSENA

(184) *Tuo metu išgirstu svetimą balsą.*

— *Iš kur čia dabar atsirado tas jaunas Šolom Aleichemas? — klausia balsas.*

LTA 13

Paryškintoji NP turi pašiepiantį, ironišką atspalvį, ji nurodo į romano pagrindinį veikėją Izaoką, šešiolikmetį jaunuolį, įsijautusį į žydų rašytojo

⁶¹ Šie keturi demonstratyvų vartosenos tipai — anaforinė, deiktinė, diskurso deiksės ir rekognicinė vartoseną — buvo išskirti Himmelmanno, atlikus demonstratyvų funkcijų penkiose genetiškai nesusijusiose kalbose tyrimą (Himmelmann 1996), ir, autoriaus nuomone, pagrįstai gali būti laikomi universaliais.

Šolom-Aleichemo knygą *Giesmių giesmė* ir tapatinantį save ir savo merginą su jos veikėjais.

- ANAFORINĖ VARTOSENĄ

(185) *Paskolinau žiemą Cironkai ir lig šiol **tas kiaulė** negražina.* KT

- DISKURSO DEIKSĖ

(186) *Ten buvo parašyta, kad jei gauto laiško neišsiuntinėsiu dovidešimčiai savo draugų, užsitrauksiu nelaimę, bet aš netikiu **tom nesqmonėm.***

- REKOGNICINĖ VARTOSENĄ

(187) — *Ar nematėt vakar doiejų mašinų su žmonėmis?*

— ***Tų mašinų** tiek daug, vaikeliai, tiek daug.* LTA 88–89

Kita vertus, reikia pripažinti, kad deiktinės, anaforinės ir diskurso deiksės atvejais paryškintosios NP turi vertinamąją atspalvį dėl pačios pasirinktos deskripcijos (*jaunas Šolom Aleichemas, kiaulė, nesqmonės*) ir tik rekognicinės vartosenos atvejais afektyviąją funkciją atlieka pats demonstratyvas, pasirinktoji deskripcija gali neturėti jokios vertinamosios reikšmės (plg. *those mountain bikes* (181) pavyzdyje arba *tų mašinų* (187) pavyzdyje).

4.2.2 Lietuvių kalbos artroidų vartojimo kontekstai

Literatūroje nurodoma, kad demonstratyvus nuo artikelių gali padėti atskirti tai, kad demonstratyvai negali būti vartojami situaciniuose (**that sun*) ir inferentiniuose (*a car ... *that engine*) kontekstuose (Himmelman 1996: 210–211). Todėl norint nustatyti rodomojo įvardžio sugramatinimo laipsnį reikia iširti, ar jis yra prasiskverbęs į šiuos tik artikeliams būdingus kontekstus.

Rosinas teigia, kad artroidai baltų tarmėse vartojami „vieninteliam daiktui nurodyti“ (Rosinas 1976: 151). Tai reiškia, kad artroidai vartojami su diskurso erdvėje unikalius esinius žyminčiais daiktavardžiais (vadinamaisiais *Unica*), taip pat su tikriniais vardais, pvz.:

(188) *vìsì i tu žē mi sugi lúsma* (Kuršėnai)

(189) *kuō tas maceīkis nuorėje?* (Šaukėnai)

(188) pavyzdį galėtume priskirti situaciniam apibrėžtumui, nes daiktavardžio *žemė* referentas identifikuojamas remiantis visai kalbinei bendromenei

bendromis žiniomis (plg. Skytte & Korzen sąvoką „globalinis žinomumas“), tačiau tikrinių vardų vartojimas su įvardžiais, mano nuomone, taip pat galėtų būti interpretuojamas kaip rekognicinės demonstratyvų vartosenos atvejis, nes šiuo atveju referentas identifikuojamas remiantis pašnekovų bendra patirtimi (specifinėmis žiniomis). Mano medžiagoje, rinktoje iš grožinės literatūros tekstų⁶², rodomųjų įvardžių vartojimo situaciniuose kontekstuose atvejų nepasitaikė. Įvardžių vartojimo su tikriniais vardais pavyzdžių rasta, tačiau juos būčiau linkusi priskirti rekognicinei / afektyviajai vartosenai ir interpretuoti kaip demonstratyvus, o ne artroidus:

- (190) a. *Karlas Marksas pasakė: ką mes galime prarasti, išskyrus savo pančius? Taip, kai nieko daugiau neturi, nieko daugiau neprarasi. Aš jį galėčiau papildyti, **ta spinozą Karlą Marksą**, sakydamas: gyvybę gali prarasti. LTA 76*
- b. *Aš laukiau, kad ateis Mirskis. Aš labai mėgstu jį prajuokinti, **ta jūsų Mirskį**. LTA 129*
- c. *Argi aš kaltas, kad tu šiandien atėjai pas mane, o ne **tas juokdarys Mirskis**? LTA 130*

Taigi norint ką nors tvirčiau teigti dėl įvardžių *tas, ta* vartojimo situaciniuose kontekstuose, reikėtų atlikti išsamesnį tyrimą, naudojantis sakininės kalbos medžiaga, pavyzdžiui, *Sakininės lietuvių kalbos tekstynu*.

Kitas svarbus įvardžio gramatėjimo rodiklis galėtų būti jo prasiskverbimas į inferentinius kontekstus. Tai gana patikimas rodiklis, nes inferentinė vartoseną demonstratyvams nebūdinga (žr. tačiau Therkelsen 2002), be to, inferentinių kontekstų identifikavimas paprastai nekelia abejonių (skirtingai nuo situacinės vartosenos, kurią kai kuriais atvejais gali būti sunku atskirti nuo rekognicinių demonstratyvų). Rosinas nevartoja „inferentinio konteksto“ sąvokos, tačiau vieną iš jo cituojamų pavyzdžių, mano nuomone, galima priskirti inferentiniam apibrėžtumui (Rosinas 1976: 150, citata sutrumpinta):

- (191) *nò, tē tié beñnó'ke túos ruñks pasepāšēna* (Puodžiai)

Daiktavardinė frazė *túos ruñks* inferentiškai siejasi su *tié beñnó'ke*, todėl įvardis

⁶² Iš I. Mero romano *Lygiosios trunka akimirka* išrinkti visi rodomųjų įvardžių *tas, ta* pavartojimo atvejai (viso 121) ir jų vertimas į danų kalbą. Iš P. Høeg'o romano *Froken Smillas fornemmelse for sne* vertimo į lietuvių kalbą pirmųjų 130 puslapių išrinkti visi įvardžių *tas, šis ir šitas* pavartojimo atvejai (viso 40) ir jų atitikmenys danų kalboje.

túos čia atlieka žymimojo artikelio, o ne demonstratyvo funkciją. Mano medžiagoje pasitaikė pora panašių pavyzdžių:

(192) a. *Ji nuleido akis, žiūrėjo sau po kojomis ir matė grindinio akmenis, nelygius, kampuotus, paviršiuje vos apzulintus.*

*„Jie seniai taip guli vienas prie kito, kieti kaip jie, kaip jie patys, kaip akmenys. Ir ilgai ilgai taip gulės, dešimtmečius, o gal ir šimtus metų. Jų gyvenimas ilgas kaip laikas, kaip pats gyvenimas. Jais vaikščioja, juos arkliai daužo kanopomis. O jie guli, prigludę vienas prie kito, nepajudinami, kieti kaip patys akmenys. Ir tik žmogus — akmenskaldys, tik žmogus su geležiniais raumenimis ir didžiuliu kūju gali juos įskelti, gali perskelti, bet irgi — ne sutrupinti, tik suskaldyti, o **tos naujos pusės**, jau perskeltos, vėl gali gulėti, prigludusios viena prie kitos, ir būti kietos kaip akmenys.“* LTA 57

Daiktavardinė frazė *tos naujos pusės* tekste minima pirmą kartą, jos referentas identifikuojamas dėl sąsajos su daiktavardine fraze *grindinio akmenys*, su kuria ja sieja meroniminis santykis. Taigi įvardis *tos* šiuo atveju taip pat atlieka artikelio funkciją. Verčiant į anglų kalbą pavartotas demonstratyvas *those*, tačiau yra pagrindo manyti, kad vertėjas, būdamas negimtakalbis, leidosi paveikiamas originalo kalbos, ir šios citatos vertimas nėra labai vykęs⁶³:

(193) b. *And only a man, a stone cracker [...] could crack them, split them, but never crumble them, just crack them, and **those new halves**, already split [...]* S 60

Vertime į danų kalbą vartojamas ne demonstratyvas, o žymimasis artikkelis:

(194) c. *Og kun en mand, en stenhugger [...] kunne få dem til at revne, splitte dem fra hinanden, men aldrig smuldre dem, kun knække dem, og **de ny-e halvdele** som var blevet splittet af [...]*

... ir ART.DEF **naujos**-DEF **pusės**

Kitas inferentinio apibrėžtumo pavyzdys yra šis:

(195) a. *Jis atsargiai palietė geltoną žvaigždutę — papuošalą ir norėjo jį nuplėšti, kad galėtų **toje vietoje** prisegti savo dovaną, kurios neturėjo.* LTA 62

Daiktavardinė frazė *toje vietoje* neturi aiškaus antecedento, be to, verčiant į artikelines kalbas ši daiktavardinė frazė išversta ne NP su demonstratyvu ar žymimuoju artikeliu, o su savybiniu įvardžiu, plg.:

(196) b. *[he] wanted to rip it off, so in **its place** he could pin the gift he did not have* S

⁶³ Axel Holvoet, asmen. pokalb.

[jis] norėjo ją nuplėšti, kad **jos vietoje** jis galėtų prisegti dovaną, kurios neturėjo

c. [han] *ønskede at rive den af, så han i dens sted kunne fæstne den gave han ikke havde* DST 66

[jis] norėjo ją nuplėšti, kad jis **jos vietoje** galėtų prisegti ART.DEF dovaną, kurios neturėjo

Be abejo, turint vos keletą pavyzdžių, negalima daryti pagrįstų išvadų apie galimą įvardžių *tas, ta* prasiskverbimą į inferentinius kontekstus, todėl reikalingas išsamesnis tyrimas. Šiame kontekste svarbus Therkelsen teiginys, kad danų kalbos rekognicinis demonstratyvas *den der /her* GALI būti vartojamas inferentiniuose kontekstuose (Therkelsen 2002, žr. t.p. šio darbo 3 skyrių). Ar tai reiškia, kad šis demonstratyvas laikytinas sakininės kalbos apibrėžtumo rodikliu (savotišku „artroidu“), ar kai kuriems demonstratyvams būdingas platesnis funkcijų spektras nei buvo manyta iki šiol (plg. Himmelmann 1996), sunku spręsti.

Rosinas teigia, kad baltų kalbų artroidas gali būti vartojamas klasei žymėti, t.y. su generinės reikšmės daiktavardžiais (žr. t.p. Linkevičienė 1993). Jei taip yra, tuomet jis tikrai atlieka artikelio funkciją, nes demonstratyvams generinė vartosena nebūdinga (plg. **That lion is a mammal*). Rosinas pateikia tokius pavyzdžius:

(197) a. *reikia to lito verkiant*

b. *bėdos vargai vis tai mergai*

Manyčiau, kad (197a–b) pavyzdžiuose įvardžiai *tas, ta* atlieka ne artikelio, o afektyviojo rekognicinio demonstratyvo funkciją, plg. jau cituotą Lyonso pavyzdį, kur nerestriktyvinis (nekirčiuotas) demonstratyvas vartojamas su generine daiktavardine fraze (Lyons 1999: 284):

(181) *I'm all in favour of people cycling more, but those mountain bikes are a nuisance in the country.*

(197a–b) pavyzdžiuose įvardžių *tas, ta* negalima pakeisti artimojo ar tolimojo rodymo demonstratyvais (*šis / šitas* ar *anas*), nes lietuvių kalboje afektyvioji rekognicinė vartosena būdinga tik neutralaus rodymo demonstratyvui *tas*.

Mano medžiagoje pasitaikė keletas pavyzdžių, kur įvardis *tas, ta* vartojamas su generinės reikšmės NP:

(198) — *Ar nematėt vakar dovejų mašinų su žmonėmis?*

— **Tų mašinų** tiek daug, vaikeliai, tiek daug. LTA 88–89

(199) *Jis per daug sotus ir galvoja, kad bizūnas labai didelis dalykas.*

Netiesa!

*Kas gi **tas bizūnas**? Odos pynė ir plieninis virbalas vidury.* LTA 48

(198) pavyzdyje daiktavardinė frazė *tų mašinų* nurodo ne minėtas dvi mašinas su žmonėmis, o mašinas apskritai, t.y. mašinų klasę, taip pat ir (199) pavyzdyje kalbama apie ne apie konkretų bizūną, o apie bizūną kaip tokį (tipo reikšmė). Įvardis *tas* šiuo atveju turi menkinamąjį atspalvį, todėl gali būti laikomas afektyviuoju. Reikia pastebėti, kad žymimasis artikelis (ypač generinės vartosenos atvejais) neturi jokio emocinio krūvio (plg. da. *Mennesket er dødeligt* ‘Žmogus yra mirtingas’). Todėl manyčiau, kad afektyviuosius įvardžius generiniuose pasakymuose reikėtų laikyti demonstratyvais, nes jiems būdinga emocinė deiksė.

Kita vertus, reikia pripažinti, kad daiktavardinė frazė su žymimuoju artikeliu gali turėti emocinį krūvį, tačiau jį perteikia ne artikelis, o pasirinkta deskripcija. Pavyzdžiui, P. Høeg’o romane pristatant vieną personažą (policininką) pasakoma, kad jis *kiek panašus į jaugusį nagą: kietas, plokščias, nekantrus ir labai suirzęs* PSJ 11. Toliau tekste nurodant į tą patį referentą danų kalboje vartojama NP su žymimuoju artikeliu *negl-en* *nagas-ART.DEF*, vertime į lietuvių kalbą pasirinktas tikrinis vardas: *Nagas, tas Nagas*:

(200) — *Kun afdødes spor, siger **neglen**. — Tik mirusiojo pėdos, — sako*
<...> **Nagas.** <...>

Imorges har jeg ringet til Politigården, Vakar ryte skambinau į Vyriausiąją
som har stillet mig om til Afdeling A, policijos valdybą, mane nusiuntė į
*som har givet mig **neglen** i røret. FSS skyrių A, o ten sujungė su **tu Nagu**.*
16, 23 PSJ 12, 18

Daiktavardine frazė *negl-en* *nagas-ART.DEF*, vartojama kalbant apie žmogų, turi aiškiai menkinamąjį atspalvį, tačiau afektyviąją funkciją šiuo atveju atlieka ne žymimasis artikelis, o pasirinktoji deskripcija.

Beje, tipologų darbuose (pvz., Dryer 2005) teigiama, kad lietuvių kalboje nėra nei žymimojo, nei nežymimojo artikelio, o latvių kalboje žymimojo artikelio funkciją atliekąs demonstratyvas. Dryeris teigia konkrečios kalbos demonstratyvui priskyres artikelio funkcijas, jei demonstratyvas minėtoje kalboje vartojamas daug plačiau nei anglų *this / that* ir jei jis vartojamas tuose kontekstuose, kur artikelinėse kalbose (pvz., anglų k.) būtų vartojamas žymimasis artikkelis. Gretinamasis grožinės literatūros vertimų tyrimas parodė, kad 40 proc. P. Høeg'o romano vertime pavartotų įvardžių *tas, ta* danų kalboje atitinka žymimieji artikkeliai, ir 31 proc. I. Mero romane pavartotų įvardžių *tas, ta* vertime į danų kalbą atitinka žymimieji artikkeliai. Tai leidžia teigti, kad ir lietuvių kalboje įvardis *tas* vartojamas tuose kontekstuose, kur artikelinėse kalbose vartojamas artikkelis. Ar tikrai kuris nors latvių kalbos demonstratyvas yra labiau sugramatėjęs ir artimesnis žymimajam artikkeliiui, nei lietuvių, sunku spręsti, galbūt tiesiog trūksta anglų kalba paskelbtų šios srities tyrimų, kurie būtų prieinami tipologams.

4.2.3 Apibendrinimas

Apibendrinant tai, kas pasakyta apie demonstratyvų gramatėjimą lietuvių kalboje, galima teigti, kad šis procesas yra prasidėjęs ir, be abejo, sparčiau vyksta sakytinėje kalboje, ypač tarmėse, kur atsiradus sinkretiniams linksniams įvardžiai *tas, ta* atlieka ne tik referencijos koordinavimo funkciją, bet ir stiprina linksnių opozicijas. „Susilpnėję“ nekirčiuoti demonstratyvai dažniausiai atlieka anaforinę funkciją. Galima daryti prielaidą, kad iš šios funkcijos jie stumia apibrėžiamuosius būdvardžius (plg. *toks šviesus vaikinas ... tas šviesus vaikinas* (LTA 91), o ne *šviesusis vaikinas*), tačiau šią prielaidą reikėtų patikrinti, remiantis gausesne empirine medžiaga (pvz., *Sakytinės lietuvių kalbos tekstynu*). Demonstratyvų virtimą artikkeliais liudija jų išplitimas situaciniuose ir inferentiniuose kontekstuose. Aptikti keli pavyzdžiai leidžia manyti, kad įvardžiai *tas, ta* yra pradėję skverbtis į šiuos kontekstus, tačiau šio reiškinio mastą dar reikia iširti remiantis sakytinės kalbos medžiaga, nes sakytinėje kalboje raidos pokyčiai pasireiškia pirmiausia. Generiniam

apibrėžtumui reikšti įvardžiai *tas, ta* nevartojami. Tais atvejais, kai minėti įvardžiai eina su generinėmis daiktavardinėmis frazėmis, jie laikytini afektyviaisiais rekogniciniais demonstratyvais.

4.3 Ryšys tarp referento pragmatinio iškilumo ir apibrėžtumo žymėjimo

Skytte ir Korzen, tyrę apibrėžtumo raišką italų ir danų kalbose, pastebėjo, kad esama ryšio tarp esinio pragmatinio bei kognityvinio iškilumo arba reikšmingumo tekste ir polinkio tą esinį žyminčią NP vartoti su apibrėžtumo rodikliais (Skytte & Korzen 2000: 211). Autoriai formuluoja 5 hierarchijas, lemiančias konstituento pragmatinį iškilumą ir tuo pačiu temiškumą (angl. *topicworthiness*) bei koreliuojančias su apibrėžtumo / neapibrėžtumo žymėjimu (ibid., 216):

a identifikuojamumas

[+ identifikuojamas] > [– identifikuojamas]

b referentiškumas

deiktinis > specifinis > generinis > nespecifinis > intensionalus konstituentas⁶⁴

c semantinė individualizacija

vienaskaitos formos skaičiuojamasis pirmo rango konstituentas⁶⁵ > neskaičiuojamasis konstituentas > daugiskaitos formos konstituentas > antro ar trečio rango konstituentas

d gramatinė funkcija /semantinis vaidmuo

veiksny / agentas > datyvas / eksperimentas > objektas / patientas > kita

e žmogus ar nežmogus

[+ žmogus] > [– žmogus]

⁶⁴ Skytte & Korzen čia turi omenyje konstituentus, įeinančius į inkorporavimo struktūras, daugiausia analitinio /sintaksinio inkorporavimo atvejus, kai daiktavardis sudaro junginį su veiksmožodžiu, pvz., it. *berre caffè*, da. *drikke kaffe* 'gerti kavą', it. *vendere frutta*, da. *sælge frugt* 'prekiauti vaisiais' ir pan. (Skytte & Korzen 2000: 310–311). Kiti autoriai (pvz., Hansen & Heltoft (spausdinama), Nedergaard Thomsen & Herslund 2002) laikosi nuomonės, kad toks inkorporuotas daiktavardis apskritai nesudaro daiktavardinio junginio ir neina papildiniu — kartu su veiksmožodžiu jis sudaro sudėtinį tarinį ir atlieka predikatyvo funkciją.

⁶⁵ Pirmo rango konstituentai (angl. *first-order nominals*) žymi esinius, kurie gali būti stebimi ir lokalizuojami erdvėje (pvz., *boy, cat, table, bread*), antro rango konstituentai (angl. *second-order nominals*) žymi esinius, kurie gali būti stebimi ir lokalizuojami laike (pvz., *event, process, state*), o trečio rango konstituentai (angl. *third-order nominals*) žymi esinius, kurių negalima stebėti ar lokalizuoti nei erdvėje nei laike (pvz., *reason, proposition, theorem*) (Skytte & Korzen 2000: 164, Lyons 1977: 442–447).

Skytte ir Korzen pažymi, kad tiek italų, tiek danų kalboje labiau būdinga eksplicitiškai nepažymėti požymio [–identifikuojamas] nei [+identifikuojamas] (ibid., 218), tai patvirtina (a) hierarchiją. Be to, abiejose kalbose paprastai visada pažymimas deiktinių daiktavardinių frazių apibrėžtumas (tokios NP užima aukščiausią poziciją tiek (a), tiek (b) hierarchijose), tuo tarpu intensionalūs konstituentai visada vartojami be apibrėžtumo rodiklių, kad ir kokią padėtį jie užimtų likusiose hierarchijose (c–e).

Pasak autorių, minėtos hierarchijos turi didelę reikšmę daiktavardinių frazių apibrėžtumo žymėjimui. Kuo aukštesnė konstituento padėtis hierarchijose, tuo didesnis polinkis arba poreikis vartoti apibrėžtumo / neapibrėžtumo rodiklius. Kuo didesnis esinio pragmatinis ar kognityvinis iškilumas, t.y. kuo svarbesnį vaidmenį jis atlieka tam tikrame diskurse, tuo labiau būtina pažymėti jo santykį su adresantu ir adresatu ir jo egzistencijos sąlygas: ar jis yra identifikuojamas, ar jo egzistencija yra presuponuota ar teigiama (ibid., 216–217).

Į šį dėsningumą yra atkreipę dėmesį ir kiti autoriai. Pavyzdžiui, Greenbergas pastebi, kad apibrėžtumo žymėjimas yra susijęs su linksnių hierarchija: nominatyvo, genityvo ir akuzatyvo linksnio formos daiktavardžiai yra daug labiau linkę gauti apibrėžtumo rodiklius nei periferinių — instrumentalio ir lokatyvo linksnių formos daiktavardžiai (Greenberg 1978: 73). Periferinių linksnių formos daiktavardžiai yra gramatinių funkcijų hierarchijos apačioje, tuo paaiškinamas jų retesnis vartojimas su apibrėžtumo rodikliais. Vokiečių kalbininkas Bjørnas Hansenas taip pat teigia, kad egzistuoja ryšys tarp apibrėžtumo žymėjimo ir daiktavardinė frazės sintaksinės pozicijos. Daugelio kalbų duomenys rodo, kad apibrėžtumas žymimas nuosekliausiai tose pozicijose, kurios padeda sukurti diskurso teminį tęstinumą (*topic continuity of the discourse*). Pagrindinis funkcinis krūvis tenka tiesioginiam objektui ir subjektui, nes objektas dažniausiai įveda naujus referentus į diskursą, o subjektas sukuria diskurso teminį tęstinumą. Tai paaiškina faktą, kad artikeliai (tiek žymimieji, tiek nežymimieji) reguliariai

vartojami subjekto ir tiesioginio objekto pozicijose, tačiau ne taip reguliariai kitose pozicijose. Pavyzdžiui, rumunų kalboje artikkelis nevartojamas prielinksninėse konstrukcijose, išskyrus tuos atvejus, kai daiktavardinė frazė išplečiama būdvardiniu pažyminiu. (Hansen 2004: 54). Hansenas taip pat įrodė, kad vokiečių kalboje artikkeliai prielinksninėse konstrukcijose pradėti vartoti žymiai vėliau nei veiksnio ir tiesioginio papildinio pozicijose.

Atlikę gretinamąjį italų ir danų kalbų apibrėžtumo raiškos tyrimą, Skytte ir Korzen konstatavo, kad ryšys tarp konstituento padėties hierarchijose ir apibrėžtumo žymėjimo (daugiau ar mažiau) pastebimas abiejose kalbose, tačiau išryškėja keletas skirtumų, susijusių su faktine determinantų distribucija minėtose kalbose. Autoriai teigia, kad apibrėžtumo raiška yra labiau apibendrinta (nuoseklesnė) italų kalboje negu danų, t.y. determinantai dažniau vartojami itališkuose tekstuose nei daniškuose. Einant iš kairės į dešinę minėtose hierarchijose (a–e) danų kalba labiau nei italų yra linkusi nepažymėti apibrėžtumo ir tuo pačiu eksplicitiškai nepažymėti požymio [±identifikuojamas]. Gavėjas paliekamas interpretuoti šį požymį pagal lingvistinį ar ekstralingvistinį kontekstą (ibid., 217).

Šiame darbe siekta nustatyti, ar lietuvių kalbos apibrėžtumo rodiklių — apibrėžiamųjų būdvardžių ir rodomųjų įvardžių (artroidų) — vartojimas tekstuose koreliuoja su daiktavardine fraze žymimo esinio pragmatiniu iškilumu. Tuo tikslu pasirinktos dvi — gyvumo ir gramatinių funkcijų — hierarchijos⁶⁶:

i) žmogus ar ne žmogus

[+ žmogus] > [– žmogus]

ii) gramatinė funkcija

subjektas > netiesioginis (beneficientinis datyvinis) objektas > tiesioginis objektas > kita⁶⁷

⁶⁶ Pagal kitas Skytte & Korzeno pateiktas hierarchijas tirti neatrodė tikslinga, nes lietuvių kalboje tėra iš dalies sugramatinta apibrėžtumo raiška, o sugramatintų neapibrėžtumo rodiklių nėra, todėl identifikuojamumo hierarchiją reikia atmesti. Referentiškumo ir semantinės individualizacijos hierarchijų atsakyma turint per mažai duomenų.

⁶⁷ Paprastai tiesioginis objektas užima aukštesnę poziciją už netiesioginį (žr. Keenan & Comrie suformuluotą vardažodžių prieinamumo hierarchiją (Holvoet, Semėnienė 2005: 51–52)). Tačiau datyviniai beneficentiniai netiesioginiai objektai šiuo atveju sudaro išimtį, hierarchijoje iškildami aukščiau už tiesioginius (plg. Skytte & Korzen gramatinių funkcijų hierarchiją, kur „datyvas /

Paaikškėjo, kad I. Mero romane „Lygiosios trunka akimirka“ iš 216 atrinktų NP su atributiniais būdvardžiais 49 NP turi požymį [+žmogus]. Iš jų net 40 (t.y. apie 82 proc.) NP apibrėžtumas yra eksplicitiškai pažymimas vartojant apibrėžiamąjį būdvardį (28 NP) ar rodomąjį įvardį *tas* (12 NP). Likusiosios 9 NP su neapibrėžiamaisiais būdvardžiais tesudaro apie 18 proc. NP, žyminčių ne žmones, yra 167. Iš jų absoliuti dauguma (140, t.y. apie 84 proc.) neturi eksplicitinio apibrėžtumo rodiklio, o likusiosios 27 (apie 16 proc.) vartojamos arba su apibrėžiamuoju būdvardžiu (22 NP) arba su neapibrėžiamuoju būdvardžiu ir įvardžiu *tas* (5 NP), žr. 7 lentelę:

7 lentelė. Apibrėžtumo žymėjimo ir gyvumo hierarchijos koreliacija remiantis I. Mero romano medžiaga

Apibrėžtumo žymėjimas / NP referentas	[+ žmogus]	[- žmogus]	Viso
NP su apibrėžtumo rodikliu (ADEF arba DEM ⁶⁸)	40 (82%)	27 (16 %)	67 (31%)
NP be apibrėžtumo rodiklio (sudaryti iš ANONDEF, (POS) ir N)	9 (18%)	140 (84%)	149 (69%)
Iš viso	49 (100%)	167 (100%)	216 (100%)

Gautieji rezultatai rodo, kad yra ryškus polinkis eksplicitiškai pažymėti tų daiktavardinių frazių, kurių referentai turi požymį [+žmogus], apibrėžtumą. Gyvumo hierarchiją sudėjus su gramatinių funkcijų hierarchija diskurso svarbos (*discourse prominence*) ir apibrėžtumo žymėjimo koreliacija matyti dar aiškiau. Abiejų hierarchijų viršuje yra subjektas, žymintis gyvą (žmogišką) būtybę. Tokių subjektų I. Mero romano medžiagoje yra 28. Iš jų absoliuti dauguma — net 26 NP (apie 93 proc.) vartojami su apibrėžtumo rodikliais (21 su apibrėžiamaisiais būdvardžiais, 5 su rodomuoju įvardžiu *tas* ir neapibrėžiamuoju būdvardžiu). Likusios dvi NP apibrėžtumo rodiklių neturi:

eksperientas“ eina iškart po subjekto). Tai atspindi ir žodžių tvarka: *Petras padovanojo Onai gėlių; Jis papasakojo man tą istoriją*. Kategorijai „Kita“ priskirti netiesioginiai objektai ir aplinkybės. Daiktavardžiai, neatliekantys gramatinės funkcijos (šauksmininkai, pažyminiai, predikatyvai) į tyrimą neįtraukti. Semantinių vaidmenų hierarchijos atsisakyta.

⁶⁸ Lentelėje vartojamos santrumpos reiškia: ADEF — apibrėžiamasis būdvardis, ANONDEF — neapibrėžiamasis būdvardis, DEM — demonstratyvas (arba artoidas), POS — posesyvas (savybinis įvardis arba daiktavardžio kilmininkas).

- (201) a. *Tą slėptuvę iškasė du broliai. Jie čia paslėpė savo paralyžiuotą motiną <...>. Senosios moters kojos buvo paralyžiuotos, bet rankos galėjo dirbti bet kokį darbą. <...> Į šią slėptuvę atvedė vakar Lizą. Ji turėjo gyventi čia su senąja moterimi <...>. – Ateik arčiau, – tarė senoji moteris, – ir duok rankšluostį <...>. – Eikš, aš tau padėsiu, – tarė senoji moteris. <...> Senoji moteris nutilo. <...> Senoji moteris lingavo galva, bet nieko nesakė. <...> Ir jie visi nuėjo į geriausią ir saugiausią geto slėptuvę, ten, kur gulėjo **paralyžiuota sena moteris**, kur radijas perdavinėjo informacijos biurų pranešimus ir kur kankinosi Liza, matydama vienodą lemputės žybsėjimą ir girdėdama vienodą ventiliatoriaus ūžimą. LTA 111–116*

Daiktavardinė frazė *paralyžiuota sena moteris* (201) pavyzdyje nurodo į gerai diskurse įtvirtintą referentą, kuris anksčiau buvo minėtas 7 kartus. Nepaisant anaforinio ryšio su antecedentu, referento požymio [+žmogus] ir subjekto statuso ši daiktavardinė frazė vartojama be apibrėžiamojo būdvardžio ar rodomojo įvardžio. Manychiau, tai lemia reminis daiktavardinės frazės statusas, kurio, beje, nepavyko išlaikyti verčiant į artikelines kalbas, plg.:

- (201) b. *Og de gik alle fire til det bedste og sikreste beskyttelsesrum i ghettoen, hvor **den gaml-e, lamm-e kvinde** lå <...> DST 125*

Ir jie visi keturi nuėjo į geriausią ir saugiausią slėptuvę gete, kur ART.DEF sena-DEF, paralyžiuota-DEF moteris gulėjo <...>

- c. *And all four of them went to the best and most secure shelter in the ghetto, where **the old paralyzed woman** lay <...> S 132*

Ir jie visi keturi nuėjo į geriausią ir saugiausią slėptuvę gete, kur ART.DEF sena paralyžiuota moteris gulėjo <...>

NP *paralyžiuota sena moteris* nukėlimas į remos poziciją ir neapibrėžiamųjų būdvardžių vartojimas sudaro išpūdį, kad kalbama apie naują (neapibrėžtą) diskurso referentą. Tai gali būti naracinė priemonė, kai iš konteksto žinomas referentas pateikiamas tarsi klausytojui nežinomas, kadangi priešpaskutinį ir paskutinį referento paminėjimą skiria nemaža teksto atkarpa (apie 3 psl.), ir

klausytojas galėjo būti minėtąjį referentą „pamiršęs“. Nepaisant to, artikelinėse kalbose šiuo atveju nuosekliai vartojama žymimoji forma.

Antrasis pavyzdys yra toks:

(202) *Gerai, kad lengvas vėjas tvankų vasaros vidudienį užbėga į palatą, išsklaido eterio kvapą ir gaivina moterį, kuri prieš penkias dienas pagimdė sūnų. Kūdikis buvo besotis. Jis <...> Vaikas <...> **Gyvas raudonas gniužuliukas** užsimerkęs, kietai surištas vystyklusose, skaudžiai karpė krūtį nedidelėm atšipusiom replėm. LTA 35–36*

(202) pavyzdyje NP *gyvas raudonas gniužuliukas* eina subjektu, turi temos statusą, žymi žmogišką referentą, yra gerai įtvirtintas diskurse dėl netrumpos anaforų sekos (*sūnų ... kūdikis ... jis ... vaikas*), tačiau vis dėlto neturi apibrėžtumo rodiklių. Šiuo atveju referencijos koordinavimo funkciją atlieka kontekstas. Kita vertus, toks pavyzdys tėra vienas — bendras polinkis teminius subjektus, turinčius požymį [+žmogus], žymėti apibrėžtumo rodikliais yra akivaizdus. Abiejų hierarchijų sąsają su apibrėžtumo žymėjimu iliustruoja 8 lentelė:

8 lentelė. *Apibrėžtumo žymėjimo ir gyvumo bei gramatinių funkcijų hierarchijų koreliacija remiantis I. Mero romano medžiaga*

Apibrėžtumo žymėjimas / NP gramatinė funkcija ir referentas	Subjektas [+ žmogus]	Subjektas [- žmogus]	Iš viso
NP su apibrėžtumo rodikliu (ADEF arba DEM)	26 (93%)	3 (8%)	29 (44%)
NP be apibrėžtumo rodiklio (sudaryti iš AINDEF, (POS) ir N)	2 (7%)	35 (92%)	37 (56%)
Iš viso	28 (100%)	38 (100%)	66 (100%)

9 lentelėje apibendrinti duomenys, rodantys ryšį tarp gramatinių funkcijų hierarchijos ir apibrėžtumo žymėjimo:

9 lentelė. Apibrėžtumo žymėjimo ir gramatinių funkcijų hierarchijos koreliacija remiantis I. Mero romano medžiaga

Apibrėžtumo žymėjimas /NP gramatinė funkcija	Subjektas	Netiesioginis (datyvinis beneficentinis) objektas	Tiesioginis objektas	Kiti	Iš viso
NP su apibrėžtumo rodikliu (ADEF / DEM)	29 (44%)	1 (100%)	16 (27%)	16 (28%)	62 (34%)
NP be apibrėžtumo rodiklio	37 (56%)	0	44 (73%)	42 (72%)	123 (66%)
Iš viso	66 (100%)	1 (100%)	60 (100%)	58 (100%)	185 (100%)

Nors medžiagos apimtis nėra didelė, vis dėlto galima konstatuoti polinkį apibrėžtumo rodikliais dažniau pažymėti subjekto funkciją atliekančias NP, nei kitas gramatines funkcijas. NP be apibrėžtumo rodiklio dominuoja netiesioginio objekto ir kitų žemesnę padėtį hierarchijoje užimančių gramatinių funkcijų raiškoje (datyvinio beneficentinio objekto pasitaikė tik vienas pavyzdys).

Analogiškas tyrimas atliktas remiantis P. Høeg'o romano vertimo į lietuvių kalbą („Panelės Smilos sniego jausmas“) medžiaga. Atmetus taksonominės reikšmės NP (su jomis apibrėžiamosios formos vartojimas yra privalomas, todėl kalbos vartotojas neturi pasirinkimo), liko 216 pavyzdžių. Požymį [+žmogus] turi 22 NP, iš jų 15 (68 %) vartojamos su eksplicitiniais apibrėžtumo rodikliais, 7 (32%) — eksplicitiškai nedeterminuotos. Tarp požymį [-žmogus] turinčių NP dominuoja NP be eksplicitinių apibrėžtumo rodiklių, žr. 10 lentelę:

10 lentelė. Apibrėžtumo žymėjimo ir gyvumo hierarchijos koreliacija remiantis P. Høeg'o romano medžiaga

Apibrėžtumo žymėjimas / NP referentas	[+ žmogus]	[- žmogus]	Viso
NP su apibrėžtumo rodikliu (ADEF arba DEM)	15 (68 %)	78 (40 %)	93 (43 %)
NP be apibrėžtumo rodiklio (sudarytos iš AINDEF, (POS) ir N)	7 (32%)	116 (60%)	123 (57%)
Iš viso	22 (100%)	194 (100%)	216 (100%)

Sudėjus abi hierarchijas, matyti panaši tendencija, kaip ir I. Mero medžiagoje, tačiau mažas pavyzdžių skaičius (tik 8 subjektai, žymintys žmogiškus referentus) neleidžia daryti pagrįstų išvadų:

11 lentelė. *Apibrėžtumo žymėjimo ir gyvumo bei gramatinių funkcijų hierarchijų koreliacija remiantis P. Hoeg'o romano medžiaga*

Apibrėžtumo žymėjimas / NP gramatinė funkcija ir referentas	Subjektas [+ žmogus]	Subjektas [- žmogus]	Iš viso
NP su apibrėžtumo rodikliu (ADEF arba DEM)	6 (75 %)	21 (45 %)	27 (49 %)
NP be apibrėžtumo rodiklio (sudarytos iš AINDEF, (POS) ir N)	2 (25 %)	26 (55 %)	28 (51 %)
Iš viso	8 (100 %)	47 (100 %)	55 (100 %)

12 lentelėje apibendrinti duomenys, rodantys ryšį tarp gramatinių funkcijų hierarchijos ir apibrėžtumo žymėjimo, remiantis verstinio romano medžiaga. Galima pastebėti, kad kylant gramatinių funkcijų hierarchija, eksplicitiškai determinuotų NP procentas nežymiai didėja, o nedeterminuotų — nežymiai mažėja (išskyrus netiesioginius (datyvinius beneficentinius) objektus, kurių pasitaikė tik du pavyzdžiai):

12 lentelė. *Apibrėžtumo žymėjimo ir gramatinių funkcijų hierarchijos koreliacija remiantis P. Hoeg'o romano medžiaga*

Apibrėžtumo žymėjimas /NP gramatinė funkcija	Subjektas	Netiesiog. objektas	Tiesiog. objektas	Kiti	Iš viso
NP su apibrėžtumo rodikliu (ADEF / DEM)	27 (49%)	2 (100%)	18 (45%)	33 (38%)	80 (44%)
NP be apibrėžtumo rodiklio	28 (51%)	0 (0%)	22 (55%)	53 (62%)	103 (56%)
Iš viso	55 (100%)	2 (100%)	40 (100%)	86 (100%)	183 (100%)

Apibendrinant tai, kas pasakyta, galima teigti, kad ir lietuvių kalboje esama koreliacijos tarp referento pragmatinio iškilumo bei reikšmingumo tekste ir polinkio pažymėti tą referentą nurodančią NP apibrėžtumo rodikliais — apibrėžiamaisiais būdvardžiais ir rodomaisiais įvardžiais. Šis polinkis aiškiau matyti I. Mero tekste nei iš danų kalbos verstame P. Hoeg'o tekste, todėl galbūt priklauso nuo teksto pobūdžio. Prisimintina, kad į tyrimą nebuvo

įtrauktos NP su taksonominiais būdvardžiais, nes apibrėžiamosios formos vartojimas šiose NP yra privalomas ir nėra sąlygojamas diskurso veiksmių. Reikia pripažinti, kad per maža tiriamosios medžiagos apimtis neleidžia daryti galutinių išvadų, todėl pastebėtas tendencijas reikia tirti toliau remiantis gausesne empirine medžiaga.

5. Semantiniai žemėlapiai

5.1 Semantinio žemėlapių metodas

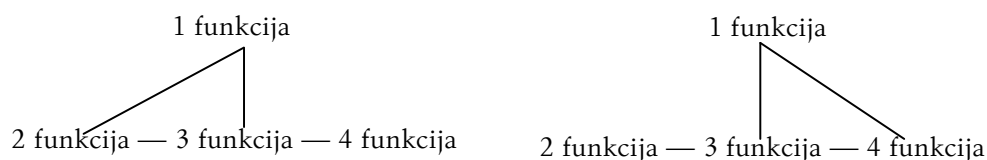
Šiame darbe išryškinant apibrėžtumo raiškos įvairiose kalbose panašumus bei skirtumus naudojama semantinio žemėlapių metodas, kurį sukūrė Haspelmathas (Haspelmath 1997, 2003). Šis metodas yra labai parankus gramatinių morfemų daugiafunkciškumo dėsningumams aprašyti ir iliustruoti, o apibrėžtumo rodikliai, kaip jau buvo minėta, yra daugiafunkciai. Semantinis žemėlapis yra grafinis tam tikros grammos funkcijų išsidėstymo „konceptualiojoje / semantinėje erdvėje“ vaizdas, kur šios funkcijos yra susietos tarpusavyje ryšiais ir sudaro „tinklą“. Žemėlapyje pavaizduota funkcijų konfigūracija yra laikoma universalia (Haspelmath 2003: 213). Pavyzdžiui, jei turint paprasčiausią vienmatį (angl. *one-dimensional*) semantinį žemėlapi: „1 funkcija — 2 funkcija — 3 funkcija“ nustatoma, kad kuri nors kalba turi pirmąją ir trečiąją funkcijas, tada ji būtinai turi turėti ir antrąją funkciją, kitaip žemėlapis falsifikuojamas ir turi būti koreguojamas arba atmestas.

Semantinio žemėlapių metodas pranašesnis už „sąrašo metodą“, plačiai naudojamą deskriptyvinėse gramatikose, kai tiesiog išvardijamos ir iliustruojamos pavyzdžiais skirtingos morfologinių kategorijų reikšmės, duodant joms pavadinimus (pvz. *genitivus subjektivus*, *genitivus materialae*, *genitivus possessivus* ir pan.). Semantinio žemėlapių metodo privalumas yra tas, kad jame tam tikros grammos funkcijų visuma laikoma ne atsitiktiniu sąrašu, o tarpusavyje susieto universalaus tinklo dalimi.

Kitas gramatinės reikšmės analizės metodas yra klasikinis struktūralistų taikomas bendrosios reikšmės metodas (angl. *general-meaning method*), kurį

išplėtojo Jakobsonas. Remiantis šiuo metodu gramatinės reikšmės yra nustatomos pagal tai, kaip jos kontrastuoja su opoziciniais sistemos elementais, ir tada bandomos suformuluoti labai abstrakčios reikšmės, kurios apimtų visas individualias funkcijas. Tokia bendrosios reikšmės analizė yra netinkama norint nustatyti, kuo kalbos skiriasi viena nuo kitos. Haspelmathas pabrėžia, kad semantinio žemėlapių metodas ypač parankus atliekant gretinamuosius kalbų tyrimus (ibid., 214). Semantinio žemėlapių metodas buvo pritaikytas įvairiuose tipologiniuose ir semantiniuose tyrimuose, pvz., yra sudarytas nežymimųjų įvardžių semantinis žemėlapis (Haspelmath 1997), modalumo semantinis žemėlapis (Van der Auwera & Plungian 1998), norvegų kalbos modalinių veiksmažodžių semantinis žemėlapis (Mikučionis 2007) ir kt.

Pagrindinė semantinio žemėlapių metodo idėja yra ta, kad gramemų daugiafunkciškumas pasireiškia tik tada, kai gramemų funkcijos yra panašios viena į kitą. Panašios funkcijos yra arti viena kitos grafinėje schemoje, jos taip pat sujungiamos atkarpomis. 6 schemoje pateikti du skirtingi dvimačiai semantiniai žemėlapiai:

6 schema. *Du skirtingi semantiniai žemėlapiai* [Haspelmath 2003: 216]

Idealiu atveju reikiamos pasaulio kalbų funkcijos ir jų vieta semantiniame žemėlapyje turėtų būti nustatoma dedukcijos būdu remiantis išbaigta gramatinės reikšmės teorija, tačiau tai, žinoma, yra utopija, todėl tenka griebtis indukcijos metodo. Gretinamieji kalbų tyrimai turi lemiamą reikšmę tiek atsirenkant relevantiškas funkcijas, tiek išdėstant jas semantiniame žemėlapyje.

Pagrindinis funkcijų atrankos principas yra šis: funkcija įrašoma žemėlapyje, jei yra bent dvi kalbos, kuriose ši funkcija reiškiamą skirtingai (ibid., 217). Taigi funkcijų atranka ir išdėstymas semantiniame žemėlapyje

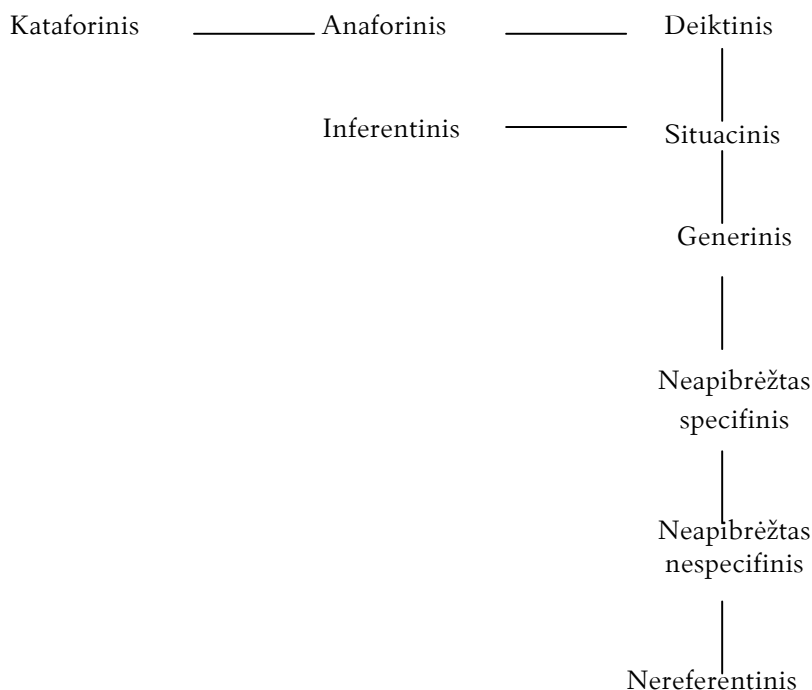
atliekamas patikrinus daugelio (pageidautina, genetiškai nesusijusių) kalbų duomenis.

Haspelmathas pažymi, kad semantiniai žemėlapiai ne tik apibendrina skirtingų gramatinių reikšmių sinchroninius ryšius, bet ir gali pasitarnauti diachroniniams, ypač gramatikalizacijos, tyrimams (ibid., 233). Kitaip tariant, semantinis žemėlapis gali padėti prognozuoti diachroninius pokyčius, nes jis parodo, kad vieni pokyčiai suponuoja kitus. Tarkime, jei semantinis žemėlapis sudarytas iš trijų funkcijų: „1 funkcija — 2 funkcija — 3 funkcija“, negali būti taip, kad kurios nors kalbos gramema, turėdama pirmąją funkciją, iš karto įgytų trečiąją, „peršokdama“ antrąją, nes gramatinė reikšmė plečiasi laipsniškai, apimdama vis daugiau tarpusavyje susijusių funkcijų.

5.2 Apibrėžtumo semantinės erdvės metmenys

Disertacijoje pabandyta nubraižyti apibrėžtumo semantinės erdvės metmenis (nubraižyti išbaigtą apibrėžtumo semantinį žemėlapi nepakako duomenų). Nors konstruojant apibrėžtumo semantinę erdvę nebuvo remtasi išsamiais genetiškai ir tipologiškai skirtingų kalbų duomenimis, tačiau šis trūkumas buvo iš dalies kompensuotas naudojantis diachroninės apibrėžtumo rodiklių raidos tyrimais, darant prielaidą, kad diachroninė raida atspindi universalias tendencijas (žr. aukščiau). Pasiūlytoji apibrėžtumo rodiklio funkcijų konfigūracija nepretenduoja į išsamų ir išbaigtą minėtos gramemos gramatinės reikšmės aprašą /vaizdą, ji gali būti koreguojama, paaiškėjus naujiems duomenims, tačiau vis dėlto ji gali padėti išryškinti įvairių kalbų apibrėžtumo raiškos panašumus ir skirtumus.

7 schema. Apibrėžtumo semantinės erdvės metmenys

Apibrėžtumo rodiklis, kaip jau buvo minėta, paprastai išsirutulioja iš **deiktinio** elemento — demonstratyvo, kuris arba turi **anaforinę** funkciją, arba ją palaipsniui įgyja. Diskurso deiksė žemėlapyje atskirai neišskirta, ji laikoma atskiru deiktinės vartosenos atveju. **Kataforinė** vartosena yra susijusi su anaforine, nes referento identifikacijai reikalingą informaciją abiem atvejais teikia lingvistinis kontekstas. Deiktinė vartosena artima **situacinei**, pastaroji Skytte ir Korzen vadinama „antro rango deikse“. Situacinę ir **inferentinę** vartoseną sieja tai, kad abiem atvejais referento nėra komunikacinėje situacijoje, jis turi būti identifikuotas pasitelkus bendrąjį žinių fondą. **Generinė** vartosena panaši yra situacinę, tik čia jau ne atskiri individai, o individų rūšys, klasės ar tipai identifikuojami pasitelkiant bendrąsias žinias. Įdomu, kad šios pirmos šešios apibrėžtumo rodiklio funkcijos, išskirtos remiantis indoeuropiečių kalbų duomenimis, būdingos ir šiuolaikinei hebrajų kalbai, pvz.:

- DEIKTINIS
(203) *Ha'aver li et hasukar bevakasha* (DEF sugar) (anketa)
'Pass me **the sugar**, please!'
- ANAFORINIS
(204) *Kaniti ava'tiakh vekama tapukhim. Haavatiakh haya ta'im, aval hatapukhim lo hayu bshelim.* (DEF watermelon, DEF apples) (anketa)
'I have bought a water melon and some apples. **The water mellon** was tasty, but **the apples** were not ripe.'
- KATAFORINIS
(205) *Mazati et hasefer alav sha'alta.* (DEF book) (anketa)
'I have found **the book** that you were asking for.'
- SITUACINIS
(206) *Akharey hamilkhama hamemshala ziota al haukhlusia hagermanit lehitpanot.* (DEF war, DEF government, DEF population, DEF German) (anketa)
'After **the war the government** ordered **the German population** to leave.'
- INFERENTINIS
(207) *Any tzarikh limkor et hamekhonit sheli; Hamano'a kimaat gamur.* (DEF car, DEF engine) (anketa)
'I ought to sell my car; **the engine** is almost shot.'
- GENERINIS
(208) *Ha'arye hu yonek.* (DEF lion) (anketa)
'**The lion** is **a mammal**.'

Tiek hebrajų, tiek danų ir anglų kalbose generinės reikšmės NP gali būti ir be apibrėžtumo rodiklio:

- (209) *Arye hu yonek.* (no DEF) (anketa)
'**A lion** is **a mammal**.'

Tikėtina, kad apibrėžtumo rodiklis visų pirma imamas vartoti su generinėmis vienaskaitos formos NP, o generinių masės ir daugiskaitos formos NP vartojimas apibrėžiamąja forma yra tolesnės apibrėžtumo rodiklio raidos reiškinys. Pavyzdžiui, anglų (taip pat ir šiuolaikinėje hebrajų) kalboje generinės masės ir daugiskaitos formos NP apibrėžiamąja forma beveik nevartojamos, o prancūzų kalboje apibrėžtumo rodiklių vartojimas su

generinės reikšmės NP yra apibendrintas (plg. *Les Français aiment la gloire*. ‘The French love glory’ (pavyzdys iš Croft 1990: 5)). Generinių masės daiktavardžių vartojimas apibrėžiamąja forma⁶⁹ labai paplitęs Östeno Dahlio tirtuose švedų kalbos dialektuose, ši vartosena yra nebūdinga bendrinei švedų kalbai, pvz.:

Älvdalen (Os)

- (210) **Guldið** ir dyrt.
 Gold.DEF be.PRS.SG expensive.N
 ‘**Gold** is expensive.’ (questionnaire) (Dahl 2007: 42)

Nuo generinės apibrėžiamosios formos vartosenos pereinama prie neapibrėžtos specifinės vartosenos, kai nurodoma į atskirą (žinomos rūšies ar tipo) individą ir teigiama jo egzistencija, tačiau ne identifikuojamumas. Kai taip atsitinka, žymimasis artikelis virsta **specifiniu artikeliu** (be jau minėtų bantų kalbų toks yra polineziečių kalbų — pvz., tonganų (Tongan) ir maorių (Maori) — artikelis (Hawkins 2004: 85)). Bendrinei švedų kalbai nebūdinga neapibrėžta specifinė apibrėžiamosios formos vartosena pasitaiko ir švedų dialektuose, tiesa, rečiau, nei generinė vartosena:

Älvdalen (Os)

- (211) E wa swaindjin å weem.
 It be.PST bend.DEF on road.DEF.DAT
 ‘There was a bend in the road.’ ([S12]) (Dahl 2007: 79)

Iš generinės apibrėžtų masės daiktavardžių vartosenos gali išsirutulioti neapibrėžta specifinė partityvinė vartosena, kai apibrėžiamoji forma žymi neapibrėžtą kiekį. Tokių pavyzdžių gausiai aptinkama švedų kalbos dialektuose. Dahlis šiam reiškiniui nusakyti vengia termino „partityvinis“ ir

⁶⁹ Reikia paminėti, kad ir šiaurės fryzų kalbos feringų tarmėje masės ir abstraktieji daiktavardžiai vartojami su silpnuoju artikeliu, pvz., *at socker* ‘cukrus’, *at weeder* ‘vanduo’, *a fräihaaid* ‘laisvė’, *leewent* ‘gyvenimas’, *a sünjhaaid* ‘sveikata’ (Ebert 1971: 71). Deja, autorė nepateikia tokių daiktavardžių vartojimo pavyzdžių, todėl lieka neaišku, ar su šiais daiktavardžiais artikeliai privalomi visuose ar tik generiniuose kontekstuose. Kita vertus, Ebert teigia, kad prielinksninėse konstrukcijose su abstrakčiais ir masės daiktavardžiais visada vartojamas silpnasis artikelis, pvz.: *Wi san uun a eerdaapler*. ‘Wir sind “in den Kartoffeln”’ (Ebert 1971: 110).

vietoj jo vartoja sąvoką *non-delimited uses of definite forms*. Nerandant geresnio lietuviško atitikmens šiame darbe apsisotą prie termino „partityvinis“. Štai keletas tokios vartosenos pavyzdžių:

„North Swedish“ (location unspecified)

- (212) Hä finns **vattne** däri hinken.
 it exist.PRS **water.DEF** there_in bucket.DEF
 ‘There is water in the bucket.’ (Dahl 2007: 47)

Orsa (Os)

- (213) Ja, bara i a fendji in widn
 yes only I have.PRS get.SUP in firewood.DEF
 så skari wärm **mjötje** a num.
 so shall_I warm.INF **milk.DEF** for him
 ‘As soon as I have got the wood bundle into the house, I’ll warm some milk for him.’ (Cat Corpus) (Dahl 2007: 54)

Anot Dahlio, tipologinių tokios vartosenos paralelių galima rasti kitose kalbose. Pvz., sakinėje Maroko arabų kalboje apibrėžiamoji forma vartojama neapibrėžtam kiekiui žymėti, panašiai kaip švedų dialektuose (Dahl 2007: 64):

Moroccan Arabic

- (214) Kāin əl-ħobz.
 there-is DEF-bread
 ‘There is bread.’ Caubet (1983: 235)

Tipologiškai artimas tokiai vartosenai yra ir prancūzų kalboje su masės daiktavardžiais vartojamas partityvinis artikelis, kuris istoriškai yra atsiradęs iš prelinksnio ir žymimojo artikelio: *du* < *de le*, pvz.:

- (215) *Jai bu **du vin**.*
 ‘I drank wine.’ (pavyzdys iš Croft 1990:5)

Švedų kalbos tarmėse pasitaiko atvejų, kai apibrėžiamoji forma turi neapibrėžtą nespecifinę interpretaciją, pvz., prielinksninėse konstrukcijose, kur bendrinėje kalboje būtų vartojamas daiktavardis be artikelio (plg. šv. *Han äter soppa med <?en> skedd* Jis valgo sriubą su <ART.INDEF> šaukštu ‘Jis valgo sriubą su šaukštu’):

Älvdalen (Os)

- (216) An jät suppu min **stjiedn.**
he eat.PRS soup.DEF.ACC with spoon.DEF.DAT

‘He eats soup with **a spoon.**’ (questionnaire) (Dahl 2007: 85)

Feringų tarmėje silpnasis artikelis yra privalomas, kai daiktavardinė frazė neįymi specifinio objekto (Ebert 1971: 81–110, pavyzdžiai autorės):

- generiniuose pasakymuose, patarlėse, pvz.:

- (217) *Me a deensken san wi leewen frinjer weesen.*

‘Mit den Dänen sind wir immer gut Freund gewesen.’

- (218) *A aapel fäält äi widj faan a buum.*

‘Der Apfel fällt nicht weit vom Stamm.’

- prielinksninėse konstrukcijose, pvz.:

- (219) *Hi kam me a tsuch.*

‘Er kam mit dem Zug.’

- (220) *Det haa ik me a maskin säid.*

‘Das habe ich mit der Maschine genäht.’

Prielinksninėse konstrukcijose vartojamos NP turi neapibrėžtą nspecifinę interpretaciją (‘mit irgendeinem Zug’, ‘mit irgendeiner Nähmaschine’). Taigi feringų tarmės žymimasis artikelis *a* yra prasiskverbęs į neapibrėžtus nspecifinius kontekstus.

Švedų kalbos tarmėse apibrėžiamoji forma taip pat vartojama vadinamuosiuose „mažo referentiškumo“ kontekstuose (*low referentiality uses*), pvz.:

Älvdalen (Os)

- (221) Am est-n.
have.1PL horse-DEF
‘We have a horse, i.e. we are horse-owners.’
(questionnaire)
(Dahl 2007: 87)

Pasak Dahlio, elvdaleno tarmėje forma *be* artikelio šiame kontekste būtų negramatiška, o bendrinėse skandinavų kalbose tokiam kontekste negramatiška būtų žymimoji forma, tokiose konstrukcijose galima tik forma

be artikelio⁷⁰, plg. danų *Vi har hest* < *hest-en >. Mes turime arklys <arklys-ART.DEF> ‘Mes turime arklių.’ Danų kalbotyroje tokia vartosena apskritai laikoma nereferentine. Daiktavardis *hest* šiuo atveju nesudaro daiktavardinės frazės, jis yra inkorporuotas į tarinį ir atlieka predikatyvo funkciją (žr. plačiau 3 skyrių).

Dahlis daro prielaidą, kad neapibrėžta specifinė, taip pat nespecifinė bei nereferentinė (*low referentiality*) apibrėžiamosios formos vartosena švedų dialektuose galėjo išsirutulioti iš generinės vartosenos: *generic uses must be regarded as a highly probable diachronic source for the extended uses of definite forms* (Dahl 2007: 111). Todėl šie vartosenos tipai sujungti linijomis apibrėžtumo semantinėje erdvėje.

Lieka neaišku, ar apibrėžtumo semantinėje erdvėje turėtų figūruoti rekognicinė vartosena, ir jei taip, kur jos vieta. Manoma, kad rekognicinė vartosena būdinga demonstratyvams, o ne artikeliams. Galimas daiktas, kad iš jos išsirutulioja kataforinė (ir galbūt situacinė) artikelių vartosena. Tačiau kadangi ne visus kataforiškai vartojamus artikius galima pakeisti demonstratyvais (*the* < *that > *man to go and see is my friend Bill Smith*) ir ne visus rekognicinius demonstratyvus gali pavaduoti žymimieji artiki, nes pastariesiems nebūdinga emocinė deiksė (*I'm all in favour of people cycling more, but those* < *the > *mountain bikes are a nuisance in the country*), kataforinės ir rekognicinės vartosenos tipų negalima tapatinti. Jų santykį reikalinga plačiau ištirti.

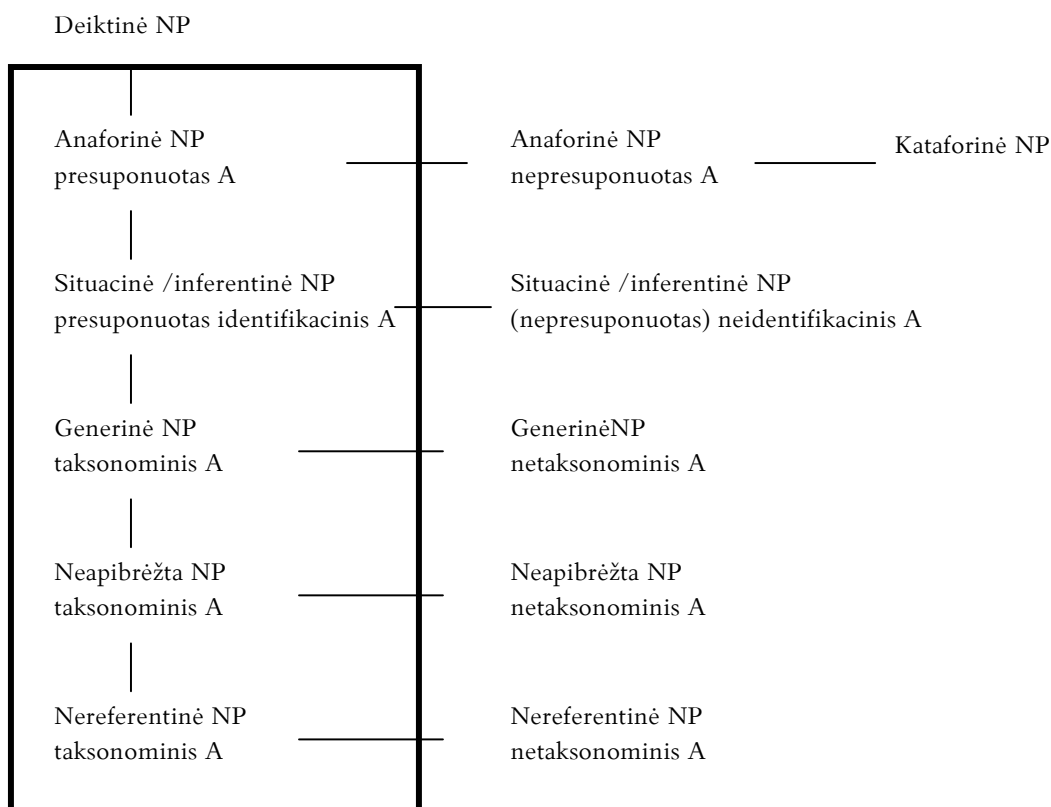
Apibendrinant galima pasakyti, kad 7 schemoje pavaizduoti apibrėžtumo semantinės erdvės metmenys parodo laipsnišką apibrėžtumo rodiklio gramatinės reikšmės plėtimąsi nuo prototipinio ir periferinio apibrėžtumo prie neapibrėžtumo žymėjimo ir nereferentinės vartosenos, kur buvęs apibrėžtumo rodiklis visiškai praranda ryšį su apibrėžtumu.

⁷⁰ Forma su nežymimuoju artikiu *Vi har en hest* ‘Mes turime (vieną) arklių’ yra, žinoma, gramatiška, tik čia jau būtų neapibrėžta specifinė vartosena, kuri neturėtų reikšmės ‘we are horse owners’.

5.3 Lietuvių kalbos apibrėžiamųjų būdvardžių semantinis žemėlapis

Šioje disertacijoje atliktas kontrastyvinis tyrimas leidžia manyti, kad su būdvardžiu suaugusio apibrėžtumo rodiklio raida yra savita ir tam tikrais aspektais besiskirianti nuo žymimojo artikelio, kuris yra atskiras frazės žodis arba daiktavardžio afiksas, raidos. Todėl mažai stebėtina, kad nebuvo galima tiesiog pažymėti, kurie apibrėžtumo semantinės erdvės taškai būdingi lietuvių kalbos apibrėžiamiesiems būdvardžiams, buvo reikalinga funkcijų konfigūraciją tikslinti, nustatant lietuvių kalbos apibrėžiamiesiems būdvardžių būdingus vartosenos tipus. Išskirtos funkcijos ir jų konfigūracija pateikiama 8 schemeje.

8 schema. *Lietuvių kalbos apibrėžiamųjų būdvardžių semantinis žemėlapis*⁷¹

⁷¹ Schemeje vartojamų santrumpų paaiškinimai: NP — daiktavardinė frazė, A — būdvardis.

Kaip matyti iš 8 schemos, apibrėžiamieji būdvardžiai su deiktinėmis ir kataforinėmis NP nevartojami, šiuose kontekstuose įprasta vartoti demonstratyvus (artroidus) su neapibrėžiamaisiais būdvardžiais, pvz.:

(222) *Paduok man **tą storą knygą!***

(223) *Dabar jam atėjo mintis, kad reikėtų paklausti Rivo, ar ji spėjo pasakyti Gitei apie **tą naują vokišką kulkosvaidį, kurį jie užkasė upės krante*** LTA 98

Apibrėžiamieji būdvardžiai vartojami su anaforinėmis NP, jei jie žymi presuponuotą požymį, pvz.:

(224) *Jis mums paliko malūną, porą arkliukų, jauną našlę ir kūdikį. <...> **jaunoji našlė** ištekėjo ir išvažiavo kažkur toli, o kūdikį atidavė mums.* LTA 8

Tas pats pasakytina ir apie anaforiškai vartojamus tikrinius vardus, pvz.:

(225) *Šiandien man trukdo Rudis. Jo vardas kitoks, bet visi jį vadina Rudžiu. Jis iš tikrųjų visas raudonas. Plaukai kaip ugnis, veidas kaip žarija <...>. **Badau raudonąjį Rudį** piktomis akimis.* LTA 72

Jei būdvardis žymi nepresuponuotą požymį, jis su anaforine daiktavardine fraze apibrėžiamąja forma nevartojamas, pvz.:

(226) *Jis stovi ir ruošiasi šauti šampaną. <...> Atsisėda ir žiūri į **šaltą** <?šaltąjį> **butelį**.* PSJ 141

Panašiai esti ir su anaforiškai vartojamais tikriniais vardais:

(227) *Aš einu neatsigręždamas, kad nematyčiau rąsto ir **vienišos Esteros**.* LTA 135

Reikia paminėti, kad apibrėžiamieji būdvardžiai su anaforinėmis NP vartojami tik fakultatyviai, iš šios funkcijos juos stumia artroidai, o mažo pragmatinio iškilumo esinius žymintys anaforinės NP dažnai apskritai lieka nedeterminuotos, plg. jau cituotus pavyzdžius:

(228) *Toks šviesus vaikiną iššoko iš mašinos <...> Jums brolis gal **tas šviesus vaikiną**, ar ką?* LTA 91

(229) *Ir sustojęs spardo **akmenuką**. Tas akmenukas apvalus, nuzulintas. Mes tikrai galėtume įsivaizduoti, kad tai kamuolys, ir pažaisiti futbolą. <...> Mes einame toliau. Janekas ir aš. **Apvalaus akmenuko** nebėra. Ir gerai. Jis visai ne kamuolys, o mes ne futbolininkai.* LTA 27–30

Kiti du analizuojant artikelines kalbas išskirti apibrėžtumo tipai — situacinis ir inferentinis apibrėžtumas — lietuvių kalboje **gali** būti reiškiami

apibrėžiamaisiais būdvardžiais, tačiau tik tais atvejais, kai būdvardžiu žymimas presuponuotas identifikacinis požymis, padedantis identifikuoti NP referentą, plg. jau cituotus pavyzdžius:

(230) *Prie **didžiųjų vartų** visuomet stovi du sargybiniai.* LTA 15

(231) *Nuplaukite avokados sėklą. Panardinkite ją **bukuoju galu** žemyn į vandens pripildytą stiklinę.* <http://gyvenimas.delfi.lt/archive/article.php?id=6446869>

Jei būdvardis nežymi identifikacinio požymio ir yra daugiau deskriptyvinis, apibrėžiamieji būdvardžiai su situacinėmis ir inferentinėmis daiktavardinėmis frazėmis nevartojami, plg.:

(232) *Aš žiūriu į **mėlyną dangų** <...>.* LTA 104

(233) *Pasižiūriu aukštyn, moteris tuo pat metu pakelia galvą ir atmeta ją taip, kad **ilgi** <?ilgieji> **plaukai** švysteli tamsoje* PSJ 84

Reikia pripažinti, kad situacinio apibrėžtumo atvejais vietoj neapibrėžiamosios daugeliu atveju galima būtų vartoti apibrėžiamąją būdvardžio formą (plg.: *Aš žiūriu į **mėlyną dangų***), tačiau inferentinio apibrėžtumo atvejais neidentifikacinio būdvardžio neapibrėžiamosios formos, regis, negalima pakeisti apibrėžiamąja (žr. (226) pavyzdį). Gali būti, kad šį ribojimą lemia tai, kad su situacinėmis NP vartojami būdvardžiai, kurie nors ir nėra identifikaciniai, vis dėlto gali būti interpretuojami kaip presuponuoti, plg. šiuos autentiškus pavyzdžius, paimtus iš Valeckienės (Valeckienė 1957):

(234) *Oi neverk, matušėle, kad jaunas sūnus eis ginti **brangiosios** tėvynės! Mair. Rinkt.raš.I 69*

(235) *Ir prablaivėjo mums aptemęs **melsvasis** tėviškės dangus* E. Miež. Pakil.žem. 127.

Manychiau, kad požymius *brangi* ir *melsvas* yra taip įprasta sieti su unikalius esinius žyminčiais daiktavardžiais (atitinkamai *tėvynė* ir *dangus*), kad jie gali būti laikomi presuponuotais. Tai paaiškina galimybę vartoti apibrėžiamąją būdvardžio formą. (226) pavyzdyje daiktavardžio *plaukai* požymio *ilgi* negalima interpretuoti kaip presuponuoto (t.y. negalima įsivaizduoti, kad adresatas iš anksto žino, kad minėta moteris turi ilgus plaukus), todėl apibrėžiamoji forma šiame kontekste būtų negramatiška.

Situacinės NP su identifikaciniais būdvardžiais yra artimos iš bendrinio daiktavardžio ir identifikacinio būdvardžio sudarytiems tikriniams vardams, pvz., *Didžioji gatvė, Juodasis kelias, Baltieji rūmai* ir kt., kur apibrėžiamieji būdvardžiai yra privalomi.

Apibrėžiamųjų būdvardžių vartojimas tikrinių vardų daryboje sietinas su šių formų išplitimu vadinamosiose taksonominėse daiktavardinėse frazėse. Taksonominiai būdvardžiai iš esmės yra identifikaciniai, tik jie padeda identifikuoti ne unikalų esinį, o tam tikrą unikalią esinių rūšį, tipą ar kategoriją. Generinis apibrėžtumas lietuvių kalboje gali būti reiškiamas apibrėžiamaisiais būdvardžiais, tačiau tik tuo atveju, jei šie būdvardžiai su daiktavardžiais sudaro taksonominės NP (pvz.: *baltasis gandras yra paplitęs Rytų Europoje; aitrusis baravykas yra nevalgomas*). Jei būdvardis taksonominės reikšmės neturi, su generinės reikšmės NP vartojami neapibrėžiamieji būdvardžiai, pvz.:

(236) ***Lėtiems žmonėms reikia duoti be galo daug laiko.*** PSJ 82

Taksonominei vartosenai yra artimi sudaiktavardėję apibrėžiamieji būdvardžiai (*pėstysis, neįgalusis, išrinktieji, kurtieji* ir pan.). Manychiau, kad kai kurias nominalizacijas galima laikyti eliptinėmis taksonominėmis NP, plg. *išrinktieji žmonės* → *išrinktieji*. Ne vienas tyrėjas yra atkreipęs dėmesį į apibrėžtumo rodiklio nominalizuojamąją funkciją (plg. Bauer 2007, Mikulskas 2006a: 59–61), tad apibrėžiamųjų būdvardžių polinkis virsti nominalizacijomis įrodo, kad būdvardžio apibrėžiamasis postfiksas pagrįstai laikytinas apibrėžtumo rodikliu. Pažymėtina, kad lietuvių kalboje, skirtingai nei latvių, nominalizuojami gali būti ir neapibrėžiamieji būdvardžiai (pvz., *sotus alkano neužjaučia; Ar gali aklas vesti aklą?* Lk 6, 39).

Taksonominis būdvardis išlaiko savo apibrėžiamąją formą, net jei yra vartojamas su neapibrėžta (specifine ar nespecificine) daiktavardine fraze, pvz.: *Ant mūsų daržinės stogo šiomet susisuko lizdą baltasis gandras*. Tai yra svarbus skirtumas palyginti su daugeliu artikelinių kalbų, kuriose rūšies apibrėžtumas nėra „užkonservuotas“: kai generiniame pasakyme nurodoma į rūšį, vartojama apibrėžiamoji forma, o nurodant į konkretų ar bet kurį rūšies atstovą

negeneriniame pasakyme, vartojama neapibrėžiamoji forma, plg. jau cituotus danų ir analogiškus hebrajų kalbos pavyzdžius:

(237) *Den hvid-e stork er udbredt i det østlige Europa. G*

ART.DEF baltas-DEF gandras yra paplitęs Rytų Europoje

„Baltasis gandras yra paplitęs Rytų Europoje.“

(238) *På en gård lidt N for Vinderup i Ål havde der overnattet en hvid stork*

Sodyboje truputį į šiaurę nuo Vinderupo, Olio kaime, nakvojo ART.INDF. baltas gandras

på Jens Dåsbjergs gård. G

Jenso Dosbjergo sodyboje

„Jenso Dosbjergo sodyboje, esančioje Olio kaime, šiek tiek į šiaurę nuo Vinderupo, apsinakvojo baltasis gandras.“

(239) *Hakhasida hashkora nedira yoter me'hakhsida halevana. (anketa)*

(DEF stork, DEF black, DEF stork, DEF white)

‘**The black stork** is more rare than **the white stork.**’

(240) *Ha'im ra'ita ey pa'am khasida shkhora? (anketa)*

(no DEF)

‘Have you ever seen **a black stork?**’

Tačiau netaksonominiai būdvardžiai su neapibrėžtomis daiktavardinėmis frazėmis lietuvių kalboje vartojami tik neapibrėžiamąja forma:

(241) *Pro šalį pravažiavo kažkoks žalias <*žaliasis> fordas.*

Įdomu, kad serbų kroatų kalboje, turinčioje apibrėžiamuosius būdvardžius, pastarieji **gali** būti vartojami panašiam kontekste, plg. Hanseno pateikiamą pavyzdį (Hansen 2004: 68):

(242) *Jedan stari zeleni 'ford' prođe pored Sosa i on osjeti miris benzina. (HNK)*

‘An old green Ford passes Sos and he can smell the petrol.’

Būdvardžiai *stari* ir *zeleni* (242) pavyzdyje yra apibrėžiamosios formos, nors jie nėra taksonominiai ir modifikuoja neapibrėžtą specifinę daiktavardinę frazę (NP neapibrėžtumą rodo įvardis *jedan* ‘vienas, kažkoks’). Hansenas teigia, kad šiuolaikinėje serbų kroatų kalboje pastebimas polinkis neapibrėžiamąją būdvardžio formą vartoti tik su nespecifinės referencijos ir nereferentiniais daiktavardžiais. Specifinės referencijos daiktavardžiai, ypač turintys eksPLICITINIUS „išorinius“ apibrėžtumo rodiklius (įvardžius), gali būti vartojami tiek su apibrėžiamąja, tiek su neapibrėžiamąja būdvardžio forma

nepriklausomai nuo jų apibrėžtumo ar neapibrėžtumo statuso. Tai liudija, kad neapibrėžiamoji forma serbų kroatų kalboje nyksta, užleisdama pozicijas nežymėtajai apibrėžiamajai formai. Lietuvių kalbos apibrėžiamieji būdvardžiai šio raidos etapo dar nepasiekė, be to, jie tebėra žymėti neapibrėžiamųjų atžvilgiu.

Predikatyviniai būdvardžiai lietuvių kalboje apibrėžiamąja forma nevartojami, nebent predikatyvinė NP yra ekvatyvinės konstrukcijos dalis, tokiu atveju ji vartojama referentiškai, plg. jau cituotus pavyzdžius:

(243) a. *Oras buvo puikus* <*puikusis>.

b. *Ona yra garsi* <*garsioji> *pianistė*.

(244) *Šis kelias tikrasis*.

Taksonominiai būdvardžiai išlaiko apibrėžiamąją formą visuose kontekstuose, taip pat ir su nereferentinėmis predikatyvinėmis NP, pvz.:

(245) *universitetas yra kažkas daugiau negu paprasta aukštoji mokykla* SKT

Apibendrinant galima pasakyti, kad lietuvių kalbos su būdvardžiu suaugęs apibrėžtumo rodiklis yra nuėjęs ilgą raidos kelią ir jau traukiasi iš raidos ciklo pradžios — deiktinių, anaforinių ir kataforinių — kontekstų, užleisdamas vietą besiformuojančiam apibrėžtumo rodikliui — artroidui. Taigi lietuvių kalbos apibrėžiamųjų būdvardžių atliekama funkcija daugiau susijusi ne su deiktiniu ar kontekstiniu **rodymu**, bet su **įvardijimu**⁷². Pagrindinė apibrėžiamųjų būdvardžių vartosenos sfera yra su identifikaciniais būdvardžiais sudaryti tikriniai vardai, nominalizacijos ir taksonominės NP, kurias galima laikyti apibrėžtų kategorijų „vardais“. Apibrėžtumo rodikliui tapus taksonominės vartosenos rodikliu, apibrėžiamieji būdvardžiai prasiskverbia į neapibrėžtumo sferą. Tačiau taksonominės reikšmės neturintys būdvardžiai lietuvių kalboje su neapibrėžtomis daiktavardinėmis frazėmis

⁷² Sąvokos „rodymas“ (*pointing*) ir „įvardijimas“ (*naming*) paimtos iš Harderio (Harder 2008). Harderis skiria dvi pagrindines referencijos kodavimo strategijas: situacinę deiktinę strategiją (*situational-deictic strategy*), primenančią rodymą (pvz., *that; you!*) ir įvardijimo strategiją (*naming strategy*) (pvz., *I christen thee Jane Smith*). Rodymo strategiją koduojantiems elementams būdinga tai, kad jų referentas kinta priklausomai nuo komunikacinės situacijos, o įvardijimo strategijai būdinga tai, kad duotas vardas yra tarsi individui „prilipdoma“ etiketė, kuri seka įvardintą esinį visur, kur jis bebūtų. Manychiau, kad pastarasis bruožas būdingas lietuvių kalbos taksonominiams būdvardžiams.

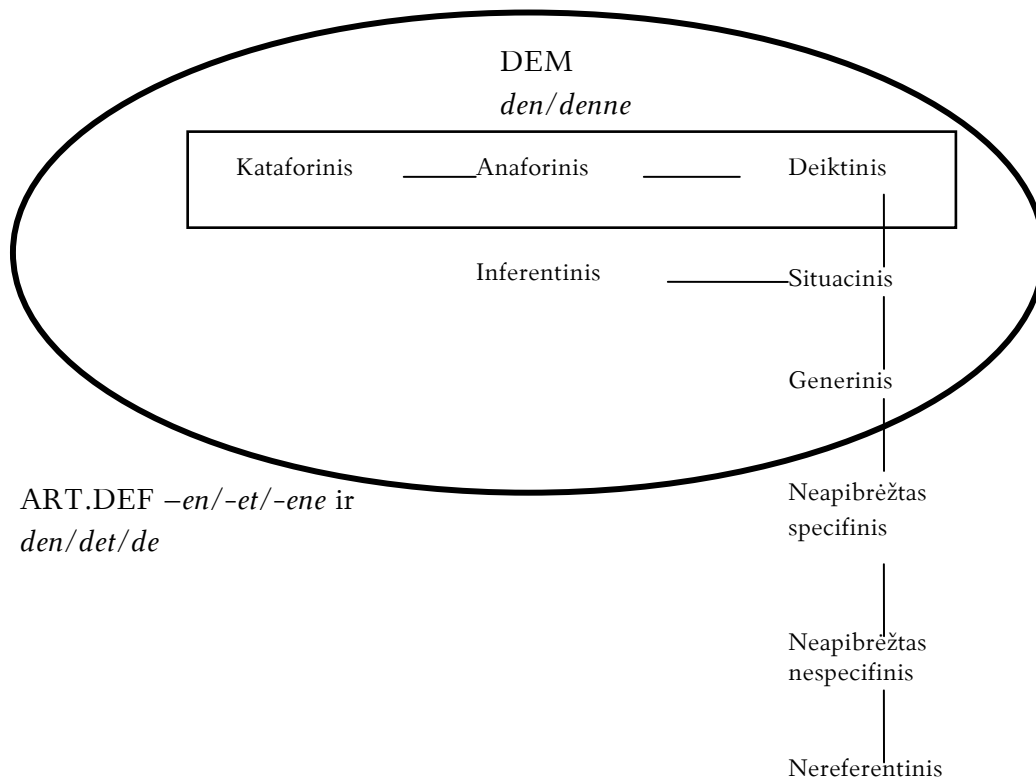
apibrėžiamąja forma nevartojami. Atliktoji analizė leidžia daryti prielaidą, kad apibrėžiamieji būdvardžiai lietuvių kalboje traukiasi iš individo apibrėžtumo žymėjimo funkcijos, pagrindinė jų funkcija yra tipo (taksonominio) apibrėžtumo žymėjimas, esantis apibrėžtumo kategorijos periferijoje. Nors taksonomines NP ir su identifikaciniais apibrėžiamaisiais būdvardžiais sudarytus tikrinius vardus galima laikyti sustabarėjusiomis frazėmis (*fixed expressions*), tačiau tiek tikrinių vardų, tiek sąvokų daryba su apibrėžiamaisiais būdvardžiais lietuvių kalboje yra gana produktyvi, todėl galima teigti, kad įvardijimo funkcijos raiškoje apibrėžiamieji būdvardžiai savo pozicijų neužleidžia.

Apibrėžtumo žymėjimas apibrėžiamaisiais būdvardžiais lietuvių kalboje priklauso ne tik nuo daiktavardinės frazės apibrėžiamosios interpretacijos, bet ir nuo to, ar atributinis būdvardis žymi presuponuotą ar identifikacinį požymį, priešingu atveju su semantiškai apibrėžtomis NP vartojami neapibrėžiamieji būdvardžiai. Taksonominių būdvardžių vartojimas apibrėžiamąja forma apskritai nepriklauso nuo diskurso veiksmių: jie vartojami ir su neapibrėžtomis, ir su nereferentinėmis NP. Artikelinėse kalbose atributiniu būdvardžiu žymimas požymis apibrėžtumo rodiklių vartojimui įtakos neturi.

5.4 Danų kalbos apibrėžtumo rodiklių semantiniai žemėlapiai

Danų kalbos apibrėžtumo rodiklių žemėlapis pateikiamas 9 schemeje.

9 schema. Danų kalbos apibrėžtumo rodiklių semantinis žemėlapis

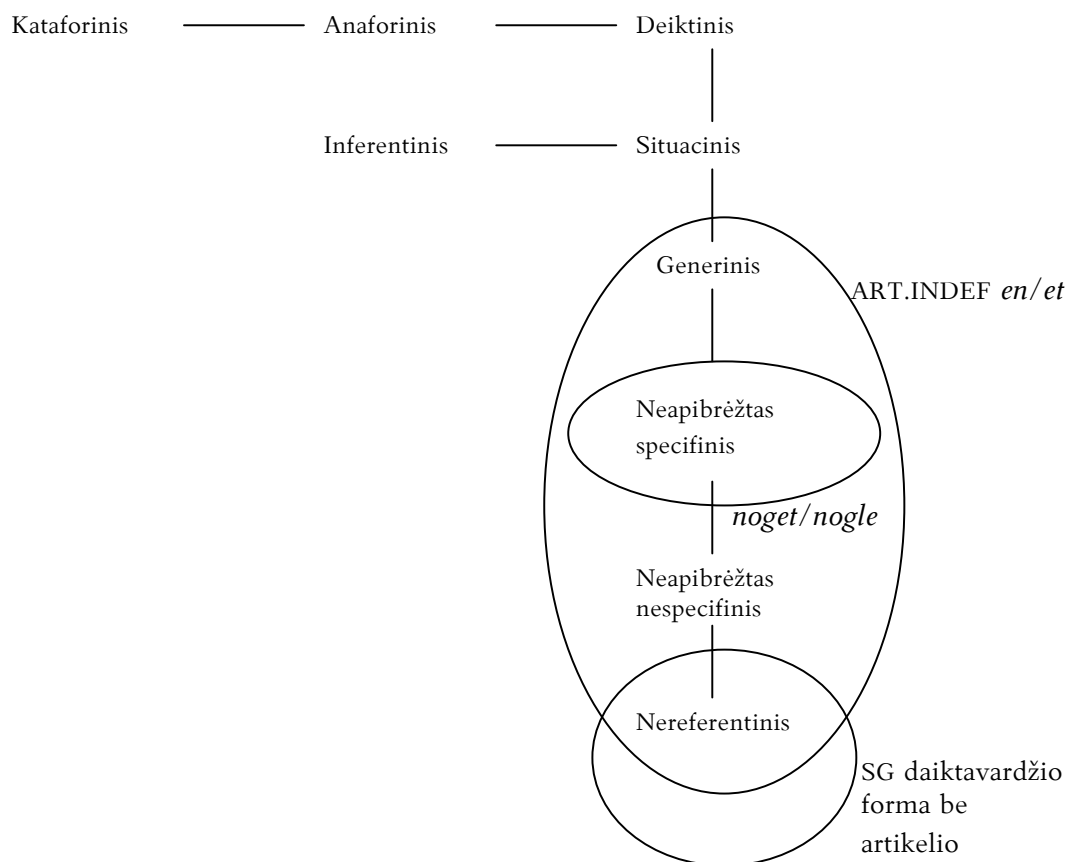

9 schemeje matyti, kad danų kalbos demonstratyvų *den* ir *denne* vartoseną apima žymimojo artikelio raidos ciklo pradžios kontekstus — deiktinę, anaforinę ir kataforinę vartoseną. Reikia pripažinti, kad semantiniame žemėlapyje neaiški rekognicinių afektyviųjų demonstratyvų vieta. Therkelsen teigia, kad rekognicinio sakytinės kalbos demonstratyvo *den der / her* vartosenos laukas platesnis — jie esą vartojami ir su inferentinėmis, ir su situacinėmis NP (su pastarosiomis tik tais atvejais, kai referencijos nustatymo pagrindas yra specialiosios, o ne bendrosios žinios, pvz., *de der nøgler til bilen* ‘DEM raktai nuo mašinos’, tačiau ne **den der dronning* ‘DEM karalienė’). Therkelsen teigimu, iš visų danų kalbos demonstratyvų tik demonstratyvas *den der/her* gali žymėti naują diskurso referentą. Taigi rekognicinę afektyviąją demonstratyvų vartoseną yra reikalinga plačiau ištirti ir nustatyti jos santykį su kitais vartosenos tipais.

Iš 9 schemos matyti, kad danų kalbos žymimieji artikkeliai be demonstratyvams būdingų kontekstų vartojami su situacinėmis (*den gul-e måne* ART.DEF geltonas-DEF mėnulis), inferentinėmis (*kvinde-n ... det lang-e hår* moteris-ART.DEF ... ART.DEF ilgi-DEF plaukai) ir generinėmis NP (*love-ner et rovdyr* liūtas-ART.DEF yra ART.INDEF plėšrūnas). Taigi žymimųjų artikelių vartosenos laukas apima apibrėžtumo kategorijos branduolį ir periferiją (generinio apibrėžtumo atveju), tačiau neižengia į neapibrėžtumo sritį, t.y. su neapibrėžtomis (taip pat ir nereferentinėmis) NP danų kalbos žymimieji artikkeliai niekada nevartojami. Gali būti, kad apibrėžtumo rodiklių plitimą į neapibrėžtus kontekstus riboja tai, kad danų kalboje yra išsirutulioję sugramatinti neapibrėžtumo rodikliai (plg. Himmelmann 1998). Kadangi danų kalbos žymimieji artikkeliai nėra suaugę su būdvardžiais, daiktavardinės frazės apibrėžtumo žymėjimui neturi įtakos tai, ar jį modifikuojantis būdvardis yra identifikacinis (presuponuotas), ar ne, kaip yra lietuvių kalboje. Būdvardis danų kalboje tiesiog priderinamas prie semantiškai apibrėžtos daiktavardinės frazės – vartojamas apibrėžiamąja forma su galūne *-e*.

Danų kalbos neapibrėžtumo rodiklių semantinis žemėlapis pateikiamas 10 schemeje.

10 schema. *Danų kalbos neapibrėžtumo rodiklių semantinis žemėlapis*

10 schemoje matyti, kad nežymimasis artikkelis *en/et* turi plačiausią distribuciją: jis vartojamas su neapibrėžtais specifiniais (*jeg så en ræv i går* Aš vakar mačiau ART.INDEF lapė ‘vakar mačiau lapę’), neapibrėžtais nespecifiniais (*man kan møde en ræv i vores skov* žmogus gali sutikti ART.INDEF lapė mūsų miške ‘mūsų miške gali sutikti lapę’) ir nereferentinėmis predikatyvinėmis NP (*Peter er en dygtig studerende* Peteris yra ART.INDEF gabus studentas ‘Peteris yra gabus studentas’). Nežymimasis artikkelis *en/et* taip pat vartojamas su neapibrėžtomis nespecifinėmis NP generiniuose kontekstuose. Tokiuose pasakymuose teigiama, kad duotas apibūdinimas tinka bet kuriam minėtos rūšies atstovui, pvz.: *en ræv spiser ikke gulerødder* ART.INDEF lapė neėda morka.PL ‘lapė neėda morkų’.

Nekirčiuoti įvardžiai *noget* ir *nogle*, atliekantys atitinkamai masės ir daugiskaitos formos daiktavardžių neapibrėžtumo rodiklio funkciją, gali būti vartojami tik su neapibrėžtomis specifinėmis partityvinėmis NP, pvz.: *jeg har købt noget brød* aš nupirkau NOGET duona ‘nupirkau duonos’; *der kom også nogle danskere* ten atėjo taip pat NOGLE danas.PL ‘atėjo taip pat ir (keletas) danų’. Daiktavardžio vienaskaitos forma be artikelio turi tik nereferentinę predikatyvinę funkciją, pvz.: *hun er læge* ‘ji yra gydytoja’, *han læser avis* ‘ji skaito laikraštį’ (žr. plačiau 3 skyrių). Nedeterminuotų daugiskaitos formos ir masės daiktavardžių vieta šioje schemeje nėra visiškai aiški: jie, be abejo, eina nereferentiniais predikatyvais, inkorporuotais į tarinį (*de har gæster* ‘jie turi svečių’; *jeg laver mad* ‘aš gaminu valgi’), tačiau taip pat gali sudaryti neapibrėžtas nespecificines daiktavardines frazes, kurios gali būti vartojamos ir generiniuose kontekstuose (*bøger er dyrt* ‘knygos yra brangios’; *is flyder på vand* ‘ledas plūduriuoja ant vandens’).

Apibendrinant galima pasakyti, kad danų kalbos nežymieji artikeliai *en/et* vartojami su vienaskaitos formos daiktavardžiais, kurie sudaro tiek neapibrėžtas specifines, tiek nespecificines ar generines daiktavardines frazes. Nežymimuoju artikeliu pažymėta daiktavardinė frazė taip pat gali būti vartojama nereferentiškai, jei ji eina predikatyvu. Daugiskaitos ir masės daiktavardžių neapibrėžtumo rodikliai *noget* ir *nogle* vartojami tik su specifinės referencijos partityvinėmis daiktavardinėmis frazėmis. Vienaskaitos formos daiktavardžiai be artikelio turi tik nereferentinę vartoseną.

6. Išvados

- 1.1 Lietuvių kalboje, turinčioje su būdvardžiu suaugusį apibrėžtumo rodiklį, apibrėžtumas formaliai gali būti pažymimas tik daiktavardinėse frazėse su atributiniais būdvardžiais, **galinčiais** prisijungti apibrėžiamąjį postfiksą.
- 1.2 Lietuvių kalbos apibrėžiamieji būdvardžiai nuo artikelinių kalbų žymimųjų artikelių skiriasi visų pirma tuo, kad lietuvių kalboje

atributinis būdvardis vartojamas apibrėžiamąja forma, jei jis žymi presuponuotą ar identifikacinį požymį, arba turi taksonominę reikšmę. Jei ši sąlyga nėra patenkinama, apibrėžiamuosius būdvardžius lietuvių kalboje vartoti vengiama arba jie apskritai būtų negramatiški, nors ir jų modifikuojama daiktavardinė frazė esti semantiškai apibrėžta. Artikelinėse kalbose (pvz., danų, anglų) būdvardžiu žymimas požymis apibrėžtumo žymėjimui įtakos neturi.

- 1.3 Žiūrint į lietuvių kalbos apibrėžiamųjų būdvardžių semantinį žemėlapi, matyti tam tikra progresija: su anaforinėmis daiktavardinėmis frazėmis vartojamas apibrėžiamasis būdvardis privalo būti presuponuotas, su situacinėmis bei inferentinėmis NP — presuponuotas ir / arba identifikacinis, o su generinėmis, neapibrėžtomis ar nereferentinėmis NP — presuponuotas identifikacinis taksonominis.
- 1.4 Kitas apibrėžiamųjų būdvardžių ir žymimųjų artikelių skirtumas yra tas, kad kalbose, turinčiose apibrėžiamuosius būdvardžius, su būdvardžiu suaugęs apibrėžtumo rodiklis tampa taksonominės klasifikacinės būdvardžio funkcijos rodikliu. Taksonominiai apibrėžiamieji būdvardžiai taip pat yra presuponuoti identifikaciniai, tik jie padeda identifikuoti ne unikalų esinį, o unikalią apibrėžtą esinių kategoriją ar tipą. Taksonominių būdvardžių vartojimas apibrėžiamąja forma nepriklauso nuo diskurso veiksmių — jis išlaikomas net ir tada, kai taksonominė daiktavardinė frazė yra neapibrėžta ar nereferentinė. Tipologinę šio reiškinių paralelę galima išvelgti švedų kalbos tarmėms būdingoje neapibrėžtoje specifinėje partityvinėje vartosenoje, kai apibrėžiamoji masės daiktavardžio forma vartojama nurodant neapibrėžtą masės kiekį, taip pat kalbose su vadinamuoju specifiniu žymimuoju artikeliu, kuris vartojamas ne tik su apibrėžtomis, bet ir su neapibrėžtos specifinės referencijos daiktavardinėmis frazėmis.
- 1.5 Vadinamieji „pabrėžiamieji“ įvardžiuotiniai būdvardžiai pagrįstai gali būti priskiriami apibrėžiamųjų taksonominių būdvardžių kategorijai, nes tokiais būdvardžiais modifikuojamos daiktavardinės frazės žymi tam

tikrame (tarkime, sociokultūriniame) kontekste apibrėžtus esinių tipus.

- 2.1 Apibrėžiamųjų būdvardžių vartosenai lietuvių kalboje turi įtakos tai, kad apibrėžiamųjų ir neapibrėžiamųjų formų opozicija yra asimetriška: apibrėžiamoji forma, turinti reikšmę [+apibrėžtas], yra žymėta neapibrėžiamosios atžvilgiu. Pastaroji, būdama nežymėta, turi reikšmę [±apibrėžtas]. Tai reiškia, kad neapibrėžiamoji forma yra neutrali apibrėžtumo žymėjimo atžvilgiu: ji nerodo nei daiktavardinės frazės apibrėžtumo, nei neapibrėžtumo. Taigi lietuvių kalbos būdvardžių formų, kaip ir kiekvienos asimetrinės opozicijos narių, santykiui būdinga participacija: neapibrėžiamoji forma daugeliu atveju gali pakeisti apibrėžiamąją, tačiau ne atvirkščiai.
- 2.2 Analizuojant apibrėžiamųjų būdvardžių distribuciją pastebėta tendencija, kad iš anaforinių kontekstų juos stumia gramatėjantys demonstratyvai (artroidai).
- 2.3 Apibrėžiamieji būdvardžiai yra privalomi su identifikaciniais apibrėžiamaisiais būdvardžiais sudarytuose tikriniuose varduose ir vadinamosiose taksonominėse daiktavardinėse frazėse. Iš dviejų pagrindinių referencijos kodavimo strategijų apibrėžiamiesiems būdvardžiams labiau būdingas ne deiktinis ar kontekstinis rodymas, o **įvardijimas**, t.y. unikalaus esinio ar esinių kategorijos **pavadinimas**. Todėl mažai stebėtina, kad apibrėžiamieji būdvardžiai yra beveik nevartojami arba traukiasi iš žymimojo artikelio raidos ciklo pradžios — deiktinių, anaforinių ir kataforinių — kontekstų.
- 2.4 *Sakytinės kalbos tekstyno* medžiagos analizė parodė, kad net 58 proc. tekстыne pavartotų apibrėžiamųjų būdvardžių turi taksonominę reikšmę, t.y. žymi ne individo, o individų tipo ar kategorijos apibrėžtumą. Todėl galima teigti, kad pagrindinė apibrėžiamųjų būdvardžių funkcija, kuriai reikšti jie gausiai ir produktyviai vartojami, yra TAKSONOMINIO (arba TIPO) apibrėžtumo žymėjimas.
- 2.5 Apibendrinant disertacijoje atliktų tyrimų rezultatus galima teigti, kad

apibrėžiamieji būdvardžiai lietuvių kalboje **visada** rodo daiktavardinės frazės apibrėžtumą, tik šis apibrėžtumas gali būti tiek individo referencijos, tiek tipo (arba taksonominės) referencijos lygmenis.

3. Yra pagrindo manyti, kad lietuvių kalboje iš demonstratyvo *tas, ta* formuojasi naujas apibrėžtumo rodiklis (artroidas). Šis procesas sparčiau vyksta sakytinėje kalboje, ypač tarmėse, kur atsiradus sinkretiniams linksniams įvardžiai *tas, ta* atlieka ne tik referencijos koordinavimo funkciją, bet ir stiprina linksnių opozicijas. Tačiau norint ką nors tvirčiau teigti apie vadinamųjų artroidų funkcijas ir sugramatinimo laipsnį, reikalinga atlikti išsamų tyrimą, remiantis sakytinės kalbos medžiaga. Taip pat būtina išspręsti teorinę problemą: suformuluoti validžius kriterijus, padėsiančius atskirti artroidus nuo rekognicinių demonstratyvų, nes tiek vieni, tiek kiti yra nekirčiuoti ir neturi deiktinės reikšmės.
4. Disertacijoje atliktų tyrimų rezultatai leidžia manyti, kad lietuvių kalboje esama koreliacijos tarp referento pragmatinio iškilumo bei reikšmingumo tekste ir polinkio pažymėti tą referentą žyminčią daiktavardinę frazę apibrėžtumo rodikliais — apibrėžiamaisiais būdvardžiais ir rodomaisiais įvardžiais. Tačiau per maža tiriamosios medžiagos apimtis neleidžia daryti galutinių išvadų, todėl pastebėtas tendencijas reikia toliau tirti remiantis gausesne empirine medžiaga.

7. Literatūra

ŠALTINIAI

DST — Ischokas Meras, *Det sidste træk*. Oversat fra engelsk efter *Stalemate* af Kirsten Vagn Jensen⁷³. København: Vindrose, 1981.

HK — Herkus Kunčius, *Pilnaties linksmybės: eseistinė proza*. Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 1999.

⁷³ Į danų k. iš anglų k. pagal *Stalemate* išvertė Kirsten Vagn Jensen.

KT — Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas, <http://donelaitis.vdu.lt/>

LTA — Ischokas Meras, *Trys romanai. Lygiosios trunka akimirka*, romanas; *Ant ko laikosi pasaulis*, romanas-baladė; *Ties gatvės žibintu*, vaikiškas romanas. 3-asis papild. leidimas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998.

S — Ischokas Meras, *Stalemate*. Translated by Jonas Zdanys. Revised edition. New York: Other Press LLC.

SKT — Sakytinės kalbos tekstynas, <http://donelaitis.vdu.lt/~andrius/SKT5/5SKT-paiesk.php> [žiūrėta 2010 07 10–12, 2010 08 ir 2010 10].

LITERATŪRA

Abbot, B. 2003: Definiteness and Indefiniteness. In: L. R. Horn & G. Ward, eds., *Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell.

Allan, R., et al. 1995: *Danish. A Comprehensive Grammar*. London, New-York: Routledge Grammars.

Ambrazas, V., red., 1997: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Ambrazas, V., 2006: *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Andersen, H. 2001a: Introduction. In: H. Andersen, ed., *Actualization. Linguistic change in progress*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamin Publishing Company, 1–20.

Andersen, H. 2001b: Markedness and the theory of linguistic change. In: H. Andersen, ed., *Actualization. Linguistic change in progress*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamin Publishing Company, 21–57.

Barker, C. 2000: Definite possessives and discourse novelty. *Theoretical linguistics* 26, 211–227.

Bauer, B. L. M. 2007: The definite article in Indo-European: Emergence of a new grammatical category? In: E. Stark, E. Leiss, W. Abraham,

eds., *Nominal determination: typology, context constraints, and historical emergence*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 103–141.

Chafe, W. L. 1976: Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics, and point of view. In: C. N. Li, ed., *Subject and Topic*. New York: Academic Press, 25–55.

Chesterman A. 1991: *On Definiteness: a Study with Special Reference to English and Finnish*. Cambridge: Press Syndicate of the University of Cambridge.

Christophersen, P. 1939: *The Articles: A Study of Their Theory and Use in English*. Oxford University Press.

Croft, W. 1990: *Typology and Universals*. Cambridge University Press.

Crystal, D. 2003: *A Dictionary of Linguistics & Phonetics*. Blackwell Publishing.

Dahl, Ö. 2007: *Grammaticalization in the North: Noun Phrase Morphosyntax in Scandinavian Vernaculars*, intern. publ., http://www.ling.su.se/staff/oesten/downloads/Gram_north.pdf

Declerck, R. 1986: Two notes on the theory of definiteness. *Journal of Linguistics* 22, 25–39.

De Mulder, W. & A. Carlier, 2010: Definite articles. <http://www.lattice.cnrs.fr/IMG/pdf/Handbook.grammar.2010.pdf>

Dryer, M. S. 1989: Article-Noun Order. In: *Papers from the 25th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, 83–97, <http://linguistics.buffalo.edu/people/faculty/dryer/dryer/DryerArticleNounOrder.PDF>.

Dryer, M. S. 2005: Definite articles. In: M. Haspelmath et al., eds., *The World Atlas of Language Structures*. Oxford University Press, http://wals.info/static/descriptions/37/wals_feature_37.pdf.

Ebert, K. 1971: *Referenz, Sprechsituation und die Bestimmten Artikel in einem Nordfriesischen Dialekt (Fering)*. Bräist / Bredstedt.

- Fillmore, J. C. 1981 [1979]: Pragmatics and the Description of Discourse. In: P. Cole, ed., *Radical Pragmatics*. New York / London: Academic Press, Inc.
- Frajzyngier, Z. 1996: On Sources of Demonstratives and Anaphors. In: Barbara Fox (ed.), *Studies in Anaphora*. John Benjamins Publishing Company: Amsterdam/Philadelphia, 169–205.
- Fraurud, K. 1990. Definiteness and the processing of noun phrases in natural discourse. *Journal of Semantics* 7: 395–433.
- Girdenienė, D. 1971: Aktualioji skaida ir jos vaidmuo bei reiškimo būdai lietuvių kalboje. *Kalbotyra* 22.1, 35–47.
- Girdenis, A. 2003: *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Givón, T. 1995: *Functionalism and Grammar*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Glinert, L., 1989: *The Grammar of Modern Hebrew*. Cambridge University Press.
- Greenberg, J. 1966: *Language Universals*. The Hague–Paris: Mouton & Co.
- Greenberg, J. 1978: How Does a Language Acquire Gender Markers? In: J. Greenberg, ed., *Universals of human language*, vol.3, 47–82. Stanford.
- Gundel, J. K., Hedberg, N., Zacharsky, R. 1993: Cognitive status and the form of referring expressions in discourse. *Language* 69.2, 274–307.
- Gundel, J. 1996: Relevance theory meets the givenness hierarchy: An account of inferrables. In: T. Fretheim, J. K. Gundel, eds., *Reference and referent accessibility*, 141–153. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Hansen, B. 2004: The Life Cycle of a Definiteness Marker: The Long and Short Form of the Adjective in Old Church Slavonic, Russian, Serbian and Croatian. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*

68: 51-73, <http://scindeks-clanci.nb.rs/data/pdf/0352-5724/2004/0352-57240402051H.pdf>

Hansen, E., Heltoft, L. 1994: Kentaurnominaler i dansk. Irène Baron (ed.): *Nordlex-Projektet. Sammensatte substantiver i dansk. LAMBDA 20*. Institut for Datalogistik, Handelshøjskolen i København, p. 57-67.

Hansen, E., Heltoft, L.: *Grammatik over det Danske Sprog* (spausdinama).

Hansen, E. 2001a [1984]: Overbestemt og ubestemt proprium. In: H. G. Jacobsen, H. Jørgensen, ed., *Glæden ved Grammatik. Udvalgte artikler og afhandlinger*. København: Hans Reitzels Forlag, 199-205.

Hansen, E. 2001b [1994]: Generisk substantiv. In: H. G. Jacobsen, H. Jørgensen, ed., *Glæden ved Grammatik. Udvalgte artikler og afhandlinger*. København: Hans Reitzels Forlag, 274-282.

Hansen, E. 2001c [1995]: Kvalificeret bestemthed. In: H. G. Jacobsen, H. Jørgensen, ed., *Glæden ved Grammatik. Udvalgte artikler og afhandlinger*. København: Hans Reitzels Forlag, 283-291.

Harder, P. 2008: Determiners and definiteness: Functional semantics and structural differentiation. In: H. Høeg Müller, A. Klinge, eds., *Essays on Nominal Determination. From Morphology to Discourse Management*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1-27.

Haspelmath, M. 1997: *Indefinite pronouns*. Oxford: Clarendon Press.

Haspelmath, M. 1999: Explaining article-possessor complementarity: economic motivation in noun phrase syntax. *Language*, vol. 75.2, 227-243.

Haspelmath, M. 2003: The Geometry of Grammatical Meaning: Semantic Maps and Cross-Linguistic Comparison. In: M. Tomasello, ed., *The New Psychology of Language*, vol. 2. Mahwah, NJ: Erlbaum, 211-242.

Haspelmath, M. 2006: Against markedness (and what to replace it with). *Journal of Linguistics* 42, 25-70.

Hawkins, J. A. 1978: *Definiteness and Indefiniteness: A Study in Reference and Grammaticality Prediction*. London: Croom Helm.

- Hawkins, J. A. 1991: On (in)definite articles: implicatures and (un)grammaticality prediction. *Journal of Linguistics* 27, 405–442.
- Hawkins, J. A. 2004: *Efficiency and Complexity in Grammars*. Oxford: Oxford University Press.
- Himmelman, N. P. 1996: Demonstratives in Narrative Discourse: A Taxonomy of Universal Uses. In: B. Fox, ed., *Studies in Anaphora*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 205–255.
- Himmelman, N. P. 1998: Regularity in irregularity: Article use in adpositional phrases. *Linguistic Typology* 2, 315–353.
- Hjelmslev, L. 1972 [1934]: *Sprogstruktur og sprogforandring*. Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague, vol. XV. Copenhague: Nordisk Sprog- og Kulturforlag.
- Holvoet, A. & V. Čížik-Prokaševa, 2005: Papildiniai ir aplinkybės. In: Holvoet & Mikulskas, red., 2005, 65–92.
- Holvoet, A. & A. Judžentis, 2005: Sintaksinės priklausomybės tipai: papildymai ir patikslinimai. In: Holvoet & Mikulskas, red., 2005, 11–34.
- Holvoet, A. & R. Mikulskas, red., 2005: *Gramatinių funkcijų tyrimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Holvoet, A. & A. Tamulionienė, 2006: Apibrėžtumo kategorija. In: Holvoet & Mikulskas, red., 2006, 11–32.
- Holvoet, A. & R. Mikulskas, red., 2006: *Daiktavardinio junginio tyrimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Høeg Müller, H., Klinge, A., eds. 2008, *Essays on Nominal Determination. From Morphology to Discourse Management*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Jakobson, R., 1984 [1931]: Structure of the Russian verb. In: *Russian and Slavic grammar. Studies 1931–1981*. (Janua linguarum. Series maior; 106), Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1–14.

- Jensen, E. S. 2006a: Far thæn man kunu ær børn hafwer — on the use of demonstratives, nouns and articles in the Scanic Law of Old Danish. *Amsterdamer Beiträge zur ältere Germanistik* 62, 123–149.
- Jensen, E. S. 2006b: Hvis børn er det egentlig? Om relativsætninger, bestemthed mm. i Skånske Lov i ældre middeldansk. In: P. Durst-Andersen et al., eds., *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation 13*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 97–114.
- Jensen, E. S. 2007a: Om udviklingen af den ubestemte artikel i dansk. In: M. Birkelund, S. Fernández, A. Kratschmer & H. Nölke, eds., *Ny forskning i Grammatik. Fællespublikation 14*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 145–162.
- Jensen, E. S. 2007b: Der var en gang en mand — om markeret og umarkeret artikelbrug i moderne dansk og gammeldansk. In: H. Jørgensen, P. Widell, eds., *Det bedre argument. Festskrift til Ole Togeby 7. marts 2007*. Århus: Wessel og Huitfeldt, 299–320.
- Juvonen, P. 2000: *Grammaticalizing the definite article. A study of definite adnominal determiners in a genre of spoken Finnish*. Doctoral dissertation. Department of Linguistics, Stockholm University, <http://www.ling.su.se/staff/juvonen/Thesis.pdf>
- Kamandulytė L., Tuškevičiūtė M. 2009: Būdvardžio vartojimo skirtumai sakinėse kalbos registruose. *Darbai ir dienos* 50, 91–108.
- Karttunen, L. 1976: Discourse Referents. In: J. McCawley (ed.), *Syntax and Semantics* (Volume 7). New York: Academic Press.
- Labutis, V. 1998: Lietuvių kalbos sintaksė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Langacker, R. W. 1991: *Foundations of Cognitive Grammar*, vol. 2: *Descriptive Application*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Larsen, K. 2005: *The Evolution of the System of Long and Short Adjectives in Old Russian*. München: Verlag Otto Sagner.
- Larsen, K. 2006: The distribution of long and short forms of adjectives in Old Russian (as represented by four chronicle texts). *Russian Linguistics*, 30.3, 359–400.
- Larsen, K. 2007: The loss of the attributive short form in Old Russian as a process of grammaticalization. *Scando-Slavica* 53, 33–57.

- Laury, R. 1997: *Demonstratives in Interaction. The Emergence of a Definite Article in Finnish*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Lehmann, C. 1995: *Thoughts on Grammaticalization*. LINCOM EUROPA: München/Newcastle.
- Leiss, E. 2007: Covert patterns of definiteness/indefiniteness and aspectuality in Old Icelandic, Gothic, and Old High German. In: E. Stark, E. Leiss, W. Abraham, eds., *Nominal determination: typology, context constraints, and historical emergence*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 73–103.
- Linkevičienė, N. 1993: *Šiaurės žemaičių morfologijos statistinė struktūra ir jos santykis su intonacija*. Humanitarinių mokslų daktaro laipsnio disertacija. Vilniaus universitetas.
- Lyons, C. 1999: *Definiteness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, J. 1977: *Semantics*. Vol. 1–2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marcinkevičienė R. 2004. Kalbos ir teksto atmainas įvardijančių terminų problemos. *Terminologija* 11, 7–31.
- Matthews, P. H. 2005: *Oxford Concise Dictionary of Linguistics*. Oxford University Press.
- Mickūnaitė Griškevičienė, A. 2004: *Aktualioji skaida lietuvių ir norvegų kalbose*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas.
- Mikulskas, R. 2006a: Apibrėžiamųjų būdvardžių aprašo perspektyva. In: Holvoet & Mikulskas, red., 2006, 33–66.
- Mikulskas, R. 2006b: Pastabos dėl sintaksinio dviprasmiškumo sąvokos ir kiti susiję dalykai. *Acta Linguistica Lithuanica* 55, 1–53.
- Mikulskas, R. 2009: Jungties konstrukcijos ir jų gramatinis kontekstas. *Acta Linguistica Lithuanica* 61, 113–156.
- Mikučionis, U. 2007: Norvegų kalbos modalinių veiksmažodžių semantika. *Kalbotyra* 57 (3), 186–195.
- Nedergaard Thomsen, O. & M. Herslund, 2002: Complex Predicates and Incorporation — An introduction. In: O. Nedergaard Thomsen & M. Herslund, eds., *Complex Predicates and Incorporation. A Functional Perspective*. Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague 32. Copenhagen: C.A. Reitzel.

- Partee, B. H. 2006: A Note on Mandarin Possessives, Demonstratives, and Definiteness. In: B. J. Birner & G. Ward, eds., *Drawing the Boundaries of Meaning*. Neo-Gricean studies in pragmatics and semantics in honor of Laurence R. Horn. John Benjamins Publishing Company.
- Paulauskienė, A. 1994: *Lietuvių kalbos morfologija: paskaitos lituanistams*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Raskin, V., 1980: Determination with and without articles. In: J. van der Auwera, ed., *The semantics of determiners*. London: Croom Helm, 124–134.
- Rijkhoff, J. 2002: *The Noun Phrase*. New York: Oxford University Press Inc.
- Rosinas, A. 1972: Žymimasis artikelis lietuvių kalbos tarmėse ir senuosiuose raštuose. *Kalbotyra* 24.1, 83–89.
- Rosinas, A. 1976: Baltų kalbų parodomųjų įvardžių funkcijų ir reikšmių klausimu. *Baltistica* 12.2, 150–155.
- Rosinas, A. 1980: Lingvistinės pastabos. Dar kelios mintys dėl baltų kalbų artikelio arba artroido. *Kalbotyra* 31.1, 96–98.
- Rosinas, A. 1996: *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Rosinas, A. 2009: *Baltų kalbų įvardžių semantinė ir morfologinė struktūra. Sinchronija ir diachronija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Skytte, G. & I. Korzen 2000: *Italiensk-dansk sprogbrug i komparativt perspektiv. Reference, konnexion og diskursmarkering*. Vol. 2, *Reference og andre sproglige relationer*. København: Samfundslitteratur.
- Spraunienė, B. 2008: Apibrėžtumo kategorija ir jos tyrimai lietuvių kalbotyroje. *Lietuvių kalba* 2, 1–12, <http://www.lietuviukalba.lt/index.php?id=102>.
- Spraunienė, B. 2008: Paprastųjų ir įvardžiuotinių būdvardžių opozicija lietuvių kalboje kaip apibrėžtumo sistema. *Acta Linguistica Lithuanica* 59, 109–139.

- Therkelsen, R. 2002: Talesprogets og skriftsprogets bestemthedsparadigmer. In C. Bache, M. Birkelund & N. Nørgaard (eds.), *Ny forskning i grammatik, Fællespublikation 10*. Syddansk universitetsforlag: Odense.
- Tumėnas, S. 1988: Artroido (įvardinio artikelio) reiškiniai šiaurinėse lietuvių kalbos tarmėse. *Kalbotyra* 39.1, 90–97.
- Ulvydas, K. red., 1965: *Lietuvių kalbos gramatika 1. Fonetika ir morfologija*. Vilnius: Mintis.
- Valeckienė, A. 1957: Dabartinės lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių vartojimas. *Literatūra ir kalba* 2, 161–328.
- Valeckienė, A. 1986: Apibrėžtumo / neapibrėžtumo kategorija ir pirminė įvardžiuotinių būdvardžių reikšmė. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 25, 168–189.
- Valeckienė, A. 1998: *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- van der Auwera, J., Plungian, V. A. 1998: Modality's semantic map. *Linguistic Typology* 2, 79–124.
- Van Langendonck, W. 1979: Definiteness as an unmarked category. *Linguistische Berichte* 63, 33–55.
- Van Langendonck, W. 2007: *Theory and Typology of Proper Names*, Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Vendler, Z. 1968: *Adjectives and Nominalization*. The Hague.
- Vykypėl, B. 2005: *Hjelmslevo glosematika ir baltų kalbų fonologija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, Bibliotheca Salensis 1.
- Yule, G. 1998: *Pragmatics*. Oxford University Press.

8. Priedai

1 priedas. Hebrajų kalbos gimtakalbio anketa

Questionnaire

I am a PhD student investigating definiteness marking in different languages, and I would like to include Modern Hebrew data into my sample. So I would be very grateful if you could translate the sentences below into Hebrew using the Latin alphabet. Also, I would like to ask you to specify in brackets whether the nouns and adjectives in the translation that correspond to the English nouns and adjectives in bold face (if of course, there is such correspondence) receive a definiteness marker (the definite article). (There is no indefiniteness marker in Hebrew, as far as I know). I will give an example from French to make it clear what I am asking for:

Hallo guys!

Salut **les copains!** (DEF guys)

Thank you!

Name: Roeë Canaan

Native language: Hebrew

Date of birth: 18.11.70

Place of birth: Jerusalem

Occupation: projects operator

Dear guests!

Orkhim yekarim (no DEF)

Hallo guys!

Shalom bakhurim (no DEF)

Hello my dear!

Shalom yakiri (no DEF)

Hello dear!

Shalom yakar (no DEF)

*Pass me **the sugar**, please!*

(the sugar has not been mentioned before but it is present in the communication situation and therefore identifiable)

Ha'aver li et **hasukar** bevakasha (DEF sugar)

See *the bird!*

(there was no previous mention of the bird, the speaker is directing the hearers attention to a particular bird which they both can see)

Ree et **hazipor** (DEF bird)

Could you give me *that brown umbrella*, please!

Ha'im tukhal latet li mitria khuma **zu**, bevakasha (DEF hidden in *that*)

Or: Ha'im tukhal latet li et **hamitria hakhuma hzu**, bevakasha (DEF umbrella, DEF brown, DEF that)

[both options go, the former is only literary]

I have bought a water melon and some apples. *The water melon* was tasty, but *the apples* were not ripe.

Kaniti ava'tiakh vekama tapukhim. **Haavatiakh** haya ta'im, aval **hatapukhim** lo hayu bshelim. (DEF watermelon, DEF apples)

I have planted some white roses and some red ones in my garden. *The white roses* have already blossomed this summer, but *the red ones* have not.

Shatalti kama vradim levanim ve'kama adumim begani. **Havradim halevanim** livlevu hakaitz, aval **haadumim** lo. (DEF roses, DEF white, DEF red)

After *the war* the government ordered *the German population* to leave.

Akharey **hamilkhama hamemshala** zivta al **hauklusia hagermanit** lehitpanot. (DEF war, DEF government, DEF population, DEF German)

How is *the weather* today? *The sun* is shining brightly.

Eikh mezeh **ha'avir hayom**? **Hashemesh** zorkhat be'oz. (DEF weather, DEF day, DEF sun)

I ought to sell my car; *the engine* is almost shot.

Any tzarikh limkor et **hamekhonit sheli**; **Hamano'a** kimaat gamur. (DEF car, DEF engine)

I would like to go to the wide meadow and sit across from her on *the soft grass*.

Ha'yity roze lalekhet la'akhu harakhav velashevet le'yada al **hadeshe harakh**. (DEF grass, DEF soft)

Polly has broken *her leg*.

Poly shavra et ragla (DEF hidden in relation ending of leg)

Or: Poly shavra et **haregel shela**. (DEF leg)

[both options go, the former is more literary]

(Is it possible to say in Hebrew “Polly has broken the leg”, that is with the definite article, meaning “her leg”?) – yes. Poly shavra et **h**aregel.

Jacob's brother goes to the same school as my **brother**.

Ha'akh shel Ya'akov holekh le'oto beit sefer kmo akhi. (DEF brother)

A lion is a mammal.

Arye hu yonek. (no DEF)

The lion is a mammal.

Ha'arye hu yonek (DEF lion)

Lions are mammals.

Arayot hem yonkim (no DEF)

Beavers build dams.

Bonim bonim skharim. (no DEF)

The count has a valuable collection of old cars.

Larozen yesh oseh yekar erekh shel mekhoniot atikot. (no DEF)

A good reader is as rare as a good writer.

Kore tov hu nadir kmo kotev tov. (no DEF)

I hate dogs.

Ani soneh klavim (no DEF)

We love Belgian chocolate.

Anakhnu ohavim shokolad Belgi. (no DEF)

I like coffee.

Ani ohev kafe. (no DEF)

Mother drinks only tea.

Ima shot rak te (no DEF)

The cup is made of silver.

Hakos asuya kesef. (no DEF)

Stress affects us all.

Metakh mashpi'a al kulanu. (no DEF)

The black stork is more rare than the white stork.

Hakhasida **h**ashkora nedira yoter me'**h**akhsida **h**alevana. (DEF stork, DEF black, DEF stork, DEF white)

Have you ever seen a black stork?

Ha'im ra'ita ey pa'am khasida shkhora? (no DEF)

The Pope has been assaulted by a fanatic lady.

Ha'afifior hutkaf biydey gveret fanatit(DEF Pope)

A vote of two-thirds plus one is required to elect a new pope.

Nidreshet hazba'a shel shloshim u'shtai'm veod ekhad kedey livkhor afifior khadash. (no DEF)

The winner of the competition **will get a trip to Finland or Kenya depending on where they live.**

Zokhe **h**atakharut yekabel nesia'a leFinland o Kenya, taluy eifo hu khay. (**DEF competition**)

I like the name Victoria.

Ani ohev et **h**ashem Victoria. (DEF name)

I have found the book that you were asking for.

Mazati et **h**asefer alav sha'alta. (DEF book)

The man sitting next to her is her new boy friend.

Hagever sheyoshev le'yada hu **h**akhaver **h**akhadash shela. (DEF man, DEF boyfriend, DEF new)

2 priedas. *Sakytinės kalbos tekstyne* pavartotų apibrėžiamųjų būdvardžių sąrašas, gautas atlikus automatinę paiešką

1 adj:01:comp:def:fm:pl:gen|aukštas=aukštesniųjų
1 adj:01:comp:def:fm:pl:ins|aukštas=aukštesniosiomis
2 adj:01:comp:def:fm:pl:nom|aukštas=aukštesniosios
2 adj:01:comp:def:fm:sg:gen|senas=senesniosios
1 adj:01:comp:def:fm:sg:nom|jaunas=jaunesnioji
1 adj:01:comp:def:fm:sg:nom|senas=senesnioji
1 adj:01:comp:def:ms:pl:nom|senas=senesnieji
1 adj:01:comp:def:ms:sg:ins|geras=geresniuojų
1 adj:01:def:fm:pl:acc|geras=gerąsias
1 adj:01:def:fm:pl:acc|viešas=viešąsias
2 adj:01:def:fm:pl:gen|aukštas=aukštųjų
1 adj:01:def:fm:pl:gen|geras=gerųjų
1 adj:01:def:fm:pl:gen|gimtas=gimtųjų
1 adj:01:def:fm:pl:gen|tikras=tikrųjų
1 adj:01:def:fm:pl:gen|trumpas=trumpųjų
1 adj:01:def:fm:pl:gen|viešas=viešųjų
2 adj:01:def:fm:pl:ins|aukštas=aukštosiomis
2 adj:01:def:fm:pl:ins|geras=gerosiomis
1 adj:01:def:fm:pl:loc|aukštas=aukštosiuose
2 adj:01:def:fm:pl:loc|gimtas=gimtosiose
3 adj:01:def:fm:pl:nom|atviras=atvirosios
1 adj:01:def:fm:pl:nom|baltas=baltosios
1 adj:01:def:fm:pl:nom|bendras=bendrosios
1 adj:01:def:fm:pl:nom|maistingas=maistingosios
2 adj:01:def:fm:pl:nom|uždaras=uždarnosios
1 adj:01:def:fm:sg:acc|baltas=baltąją
1 adj:01:def:fm:sg:acc|bendras=bendrąją
5 adj:01:def:fm:sg:acc|geras=gerąją
3 adj:01:def:fm:sg:acc|greitas=greitąją
2 adj:01:def:fm:sg:acc|jaunas=jaunąją
1 adj:01:def:fm:sg:acc|naujas=naująją
4 adj:01:def:fm:sg:acc|pilnas=pilnąją
1 adj:01:def:fm:sg:acc|siauras=siaurąją
3 adj:01:def:fm:sg:acc|tikras=tikrąją
1 adj:01:def:fm:sg:dat|jaunas=jaunajai
1 adj:01:def:fm:sg:dat|karališkas=karališkajai
3 adj:01:def:fm:sg:dat|senas=senajai
1 adj:01:def:fm:sg:dat|viešas=viešajai
2 adj:01:def:fm:sg:gen|bendras=bendrosios
1 adj:01:def:fm:sg:gen|broliškas=broliškosios
2 adj:01:def:fm:sg:gen|būtinus=būtiniosios
2 adj:01:def:fm:sg:gen|geidžiamas=geidžiamosios
1 adj:01:def:fm:sg:gen|gyvas=gyvosios
2 adj:01:def:fm:sg:gen|karališkas=karališkosios
1 adj:01:def:fm:sg:gen|krikščioniškas=krikščioniškosios

2 adj:01: def:fm:sg:gen|laikinas=laikinosios
 3 adj:01: def:fm:sg:gen|naujas=naujosios
 1 adj:01: def:fm:sg:gen|pastaras=pastarosios
 8 adj:01: def:fm:sg:gen|senas=senosios
 1 adj:01: def:fm:sg:gen|tariamias=tariamiosios
 1 adj:01: def:fm:sg:gen|tikras=tikrosios
 3 adj:01: def:fm:sg:gen|trumpas=trumposios
 1 adj:01: def:fm:sg:gen|uždaras=uždarosios
 3 adj:01: def:fm:sg:gen|viešas=viešosios
 1 adj:01: def:fm:sg:ins|bendras=bendraja
 3 adj:01: def:fm:sg:ins|blogas=blogaja
 3 adj:01: def:fm:sg:ins|geras=geraja
 1 adj:01: def:fm:sg:ins|gimtas=gimtąja
 1 adj:01: def:fm:sg:ins|naujas=naująja
 2 adj:01: def:fm:sg:ins|senas=senąja
 1 adj:01: def:fm:sg:ins|siauras=siaurąja
 1 adj:01: def:fm:sg:ins|šventas=šventąja
 1 adj:01: def:fm:sg:loc|uždaras=uždarojoje
 1 adj:01: def:fm:sg:nom|archajiškas=archajiškoji
 1 adj:01: def:fm:sg:nom|aukštas=aukštoji
 1 adj:01: def:fm:sg:nom|būtinias=būtinąji
 1 adj:01: def:fm:sg:nom|geidžiamas=geidžiamąji
 2 adj:01: def:fm:sg:nom|jaunas=jaunąji
 1 adj:01: def:fm:sg:nom|kalvotas=kalvotoji
 2 adj:01: def:fm:sg:nom|karališkas=karališkoji
 1 adj:01: def:fm:sg:nom|kokybiškas=kokybiškoji
 1 adj:01: def:fm:sg:nom|lengvas=lengvoji
 1 adj:01: def:fm:sg:nom|mažas=mažąji
 6 adj:01: def:fm:sg:nom|naujas=naująji
 1 adj:01: def:fm:sg:nom|rimtas=rimtoji
 7 adj:01: def:fm:sg:nom|senas=senąji
 1 adj:01: def:fm:sg:nom|silpnas=silpnąji
 1 adj:01: def:fm:sg:nom|tariamias=tariamąją
 1 adj:01: def:fm:sg:nom|uždaras=uždaroją
 2 adj:01: def:fm:sg:nom|viešas=viešąją
 2 adj:01: def:ms:pl:acc|aukštas=aukštuosius
 1 adj:01: def:ms:pl:acc|autentiškas=autentiškuosius
 1 adj:01: def:ms:pl:acc|geras=geruosius
 1 adj:01: def:ms:pl:acc|laisvas=laisvuosius
 1 adj:01: def:ms:pl:acc|lengvas=lengvuosius
 1 adj:01: def:ms:pl:acc|mažas=mažuosius
 1 adj:01: def:ms:pl:acc|pastaras=pastaruosius
 2 adj:01: def:ms:pl:acc|pastaras=pastaruosius
 2 adj:01: def:ms:pl:dat|naujas=naujiesiems
 1 adj:01: def:ms:pl:gen|baltas=baltųjų
 1 adj:01: def:ms:pl:gen|geras=gerųjų
 1 adj:01: def:ms:pl:gen|indoeuropietiškas=indoeuropietiškuųjų
 1 adj:01: def:ms:pl:gen|laikinas=laikinių
 1 adj:01: def:ms:pl:gen|mažas=mažųjų
 1 adj:01: def:ms:pl:gen|minkštas=minkštųjų

3 adj:01: def:ms:pl: gen|naujas=naujųjų
 2 adj:01: def:ms:pl: gen|senas=senujų
 1 adj:01: def:ms:pl: gen|sveikas=sveikųjų
 5 adj:01: def:ms:pl: gen|tikras=tikrųjų
 5 adj:01: def:ms:pl: gen|viešas=viešųjų
 2 adj:01: def:ms:pl: gen|žmogiškas=žmogiškųjų
 1 adj:01: def:ms:pl: ins|lengvas=lengvaisiais
 1 adj:01: def:ms:pl: ins|naujas=naujaisiais
 2 adj:01: def:ms:pl: ins|pastaras=pastaraisiais
 1 adj:01: def:ms:pl: ins|senas=senaisiais
 1 adj:01: def:ms:pl: loc|bendras=bendruosiuose
 5 adj:01: def:ms:pl: nom|bendras=bendrieji
 1 adj:01: def:ms:pl: nom|blogas=blogieji
 1 adj:01: def:ms:pl: nom|geras=gerieji
 1 adj:01: def:ms:pl: nom|grynas=grynieji
 2 adj:01: def:ms:pl: nom|mažas=mažieji
 4 adj:01: def:ms:pl: nom|naujas=naujieji
 2 adj:01: def:ms:pl: nom|pastaras=pastarieji
 3 adj:01: def:ms:pl: nom|tikras=tikrieji
 1 adj:01: def:ms:pl: nom|turingas=turingieji
 1 adj:01: def:ms:pl: nom|viešas=viešieji
 3 adj:01: def:ms:pl: voc|mielas=mielieji
 1 adj:01: def:ms:sg: acc|aukštas=aukštąjį
 1 adj:01: def:ms:sg: acc|lietuviškas=lietuviškąjį
 1 adj:01: def:ms:sg: acc|mažas=mažąjį
 1 adj:01: def:ms:sg: acc|plonas=plonąjį
 1 adj:01: def:ms:sg: acc|slaptas=slaptąjį
 1 adj:01: def:ms:sg: acc|viešas=viešąjį
 1 adj:01: def:ms:sg: acc|žydras=žydąjį
 1 adj:01: def:ms:sg: dat|mirtingas=mirtingajam
 1 adj:01: def:ms:sg: dat|šaltas=šaltajam
 13 adj:01: def:ms:sg: gen|aukštas=aukštojo
 1 adj:01: def:ms:sg: gen|bendras=bendrojo
 1 adj:01: def:ms:sg: gen|kupiškėniškasis=kupiškėniškojo
 1 adj:01: def:ms:sg: gen|laikinas=laikinojo
 3 adj:01: def:ms:sg: gen|paprastas=paprastojo
 1 adj:01: def:ms:sg: gen|pastaras=pastorojo
 1 adj:01: def:ms:sg: gen|raudonas=raudonojo
 1 adj:01: def:ms:sg: gen|savanoriškas=savanoriškojo
 2 adj:01: def:ms:sg: gen|senas=senojo
 2 adj:01: def:ms:sg: gen|viešas=viešojo
 1 adj:01: def:ms:sg: gen|šventas=šventojo
 15 adj:01: def:ms:sg: ins|pastaras=pastaruojų
 1 adj:01: def:ms:sg: loc|aukštas=aukštajame
 1 adj:01: def:ms:sg: loc|naujas=naujajame
 1 adj:01: def:ms:sg: loc|storas=storajame
 2 adj:01: def:ms:sg: nom|bendras=bendrasis
 2 adj:01: def:ms:sg: nom|blogas=blogasis
 4 adj:01: def:ms:sg: nom|geras=gerasis
 7 adj:01: def:ms:sg: nom|naujas=naujasis

1 adj:01: def:ms:sg:nom|pastaras=pastarasis
 1 adj:01: def:ms:sg:nom|viešas=viešasis
 1 adj:01: def:ms:sg:nom|žilas=žilasis
 1 adj:01: sup: def:ms:sg:gen|šventas=švenčiausiojo
 1 adj:02: def:fm:pl:gen|nėščias=nėščiųjų
 2 adj:02: def:fm:sg:nom|žalias=žalioji
 1 adj:03: comp: def:fm:sg:acc|vyresnis=vyresniąją
 2 adj:03: comp: def:fm:sg:gen|vyresnis=vyresniosios
 1 adj:03: comp: def:ms:pl:acc|didelis=didesniusius
 1 adj:03: comp: def:ms:pl:gen|vyresnis=vyresniųjų
 1 adj:03: comp: def:ms:pl:nom|didelis=didesnieji
 1 adj:03: comp: def:ms:sg:nom|vyresnis=vyresnysis
 2 adj:03: def:fm:pl:acc|didis=didžiausias
 1 adj:03: def:fm:pl:dat|didelis=didžiosioms
 1 adj:03: def:fm:pl:gen|didelis=didžiųjų
 1 adj:03: def:fm:pl:ins|didis=didžiosiomis
 1 adj:03: def:fm:pl:nom|dešinys=dešinosios
 1 adj:03: def:fm:pl:nom|didis=didžiosios
 2 adj:03: def:fm:sg:acc|didelis=didžiąją
 1 adj:03: def:fm:sg:acc|didelis=didžąją
 2 adj:03: def:fm:sg:acc|didis=didžiąją
 1 adj:03: def:fm:sg:dat|didelis=didžiąjai
 1 adj:03: def:fm:sg:gen|dešinys=dešinosios
 1 adj:03: def:fm:sg:ins|didelis=didžiąja
 1 adj:03: def:fm:sg:ins|didis=didžiąja
 1 adj:03: def:fm:sg:loc|didelis=didžiojoje
 7 adj:03: def:fm:sg:nom|didelis=didžioji
 3 adj:03: def:fm:sg:nom|didis=didžioji
 1 adj:03: def:ms:pl:acc|didelis=didžiuosius
 1 adj:03: def:ms:pl:acc|didis=didžiuosius
 1 adj:03: def:ms:pl:dat|didis=didiesiems
 1 adj:03: def:ms:pl:gen|didis=didžiųjų
 3 adj:03: def:ms:pl:loc|didelis=didžiuosiuose
 1 adj:03: def:ms:pl:nom|dešinys=dešinieji
 2 adj:03: def:ms:pl:nom|didelis=didieji
 2 adj:03: def:ms:pl:nom|didis=didieji
 1 adj:03: def:ms:pl:nom|kairys=kairieji
 1 adj:03: def:ms:sg:acc|didis=didįjį
 1 adj:03: def:ms:sg:acc|didis=didįjį
 2 adj:03: def:ms:sg:dat|didis=didžiąjam
 3 adj:03: def:ms:sg:gen|didis=didžiojo
 1 adj:03: def:ms:sg:nom|didis=didysis
 1 adj:03: sup: def:ms:sg:gen|vyresnis=vyriausiojo
 1 adj:04: def:fm:sg:gen|vidurinis=vidurinosios
 1 adj:04: def:fm:sg:nom|vidurinis=vidurinioji
 1 adj:04: def:ms:sg:loc|paskutinis=paskutiniajame
 1 adj:04: def:ms:sg:nom|grigališkas=grigališkasis
 1 adj:05: comp: def:ms:pl:acc|smulkus=smulkesniusius
 1 adj:05: comp: def:ms:pl:dat|platus=platesniesiems
 1 adj:05: comp: def:ms:pl:gen|smulkus=smulkesniųjų

1 adj:05:def:fm:pl:acc|smulkus=smulkiąsias
 1 adj:05:def:fm:pl:dat|putlus=putliosioms
 1 adj:05:def:fm:pl:gen|riebus=riebiųjų
 1 adj:05:def:fm:pl:gen|smulkus=smulkiųjų
 1 adj:05:def:fm:pl:gen|sotus=sočiųjų
 1 adj:05:def:fm:pl:gen|stambus=stambiųjų
 1 adj:05:def:fm:pl:gen|svarbus=svarbiųjų
 1 adj:05:def:fm:pl:nom|brangus=brangiosios
 1 adj:05:def:fm:pl:nom|detektyvus=detektyviosios
 1 adj:05:def:fm:pl:nom|genetyvus=genetyviosios
 1 adj:05:def:fm:pl:nom|riebus=riebiosios
 1 adj:05:def:fm:pl:nom|sotus=sočiosios
 1 adj:05:def:fm:sg:acc|platus=plačiąją
 1 adj:05:def:fm:sg:gen|formalus=formaliosios
 1 adj:05:def:fm:sg:gen|gražus=gražiosios
 1 adj:05:def:fm:sg:ins|platus=plačiąja
 1 adj:05:def:fm:sg:ins|specialus=specialiąja
 1 adj:05:def:fm:sg:ins|vizualus=vizualiąja
 1 adj:05:def:fm:sg:nom|garbus=garbioji
 1 adj:05:def:fm:sg:nom|gražus=gražioji
 1 adj:05:def:fm:sg:nom|modernus=modernioji
 1 adj:05:def:fm:sg:nom|smulkus=smulkioji
 1 adj:05:def:fm:sg:nom|specialus=specialioji
 1 adj:05:def:fm:sg:nom|tylus=tylioji
 1 adj:05:def:fm:sg:voc|brangus=brangioji
 1 adj:05:def:ms:pl:dat|detalus=detaliesiems
 1 adj:05:def:ms:pl:gen|detalus=detaliųjų
 1 adj:05:def:ms:pl:gen|fundamentalus=fundamentaliųjų
 2 adj:05:def:ms:pl:gen|garsus=garsiųjų
 2 adj:05:def:ms:pl:gen|mobilus=mobiliųjų
 1 adj:05:def:ms:pl:ins|detalus=detaliaisiais
 1 adj:05:def:ms:pl:nom|brangus=brangieji
 1 adj:05:def:ms:pl:nom|formalus=formalieji
 1 adj:05:def:ms:pl:nom|stiprus=stiprieji
 1 adj:05:def:ms:sg:acc|platus=platųjį
 1 adj:05:def:ms:sg:dat|mobilus=mobiliajam
 1 adj:05:def:ms:sg:gen|formalus=formaliojo
 6 adj:05:def:ms:sg:gen|mobilus=mobiliojo
 1 adj:05:def:ms:sg:gen|smulkus=smulkiojo
 1 adj:05:def:ms:sg:gen|standus=standžiojo
 1 adj:05:def:ms:sg:ins|specialus=specialiuoju
 1 adj:05:def:ms:sg:loc|mobilus=mobiliajame
 1 adj:05:def:ms:sg:loc|oficialus=oficialiajame
 6 adj:05:def:ms:sg:nom|mobilus=mobilusis
 2 adj:05:def:ms:sg:nom|platus=platusis
 1 adj:05:def:ms:sg:nom|skaidrus=skaidrusis
 4 adj:05:def:ms:sg:nom|stiprus=stiprusis
 1 adj:05:def:ms:sg:nom|šmaikštus=šmaikštusis
 1 adj:05:def:ms:sg:voc|garbus=garbusis
 1 adj:05:neg:def:fm:pl:nom|sotus=nesočiosios

1 adj:05:neg:def:ms:pl:gen|realus=nerealių
1 adj:05:neg:def:ms:sg:gen|formalus=neformaliojo
1 adj:nam:01:def:comp:fm:sg:gen|vyresnis=Vyresniosios
4 adj:nam:01:def:fm:sg:gen|uždaras=uždariosios
1 adj:nam:01:def:fm:sg:gen|viešas=viešosios
1 adj:nam:01:def:ms:pl:gen|Viešas=Viešųjų
7 adj:nam:01:def:ms:pl:gen|viešas=Viešųjų
2 adj:nam:01:def:ms:sg:gen|Krikščioniškas=Krikščioniškojo
1 adj:nam:01:def:ms:sg:gen|Krikščioniškasis=Krikščioniškojo
1 adj:nam:01:def:ms:sg:gen|Raudonas=Raudonojo
2 adj:nam:01:def:ms:sg:gen|Viešas=Viešojo
1 adj:nam:01:def:ms:sg:gen|krikščioniškas=krikščioniškojo
1 adj:nam:03:sup:def:ms:sg:gen|vyresnis=vyriausiojo
1 adj:nam:03:sup:def:ms:sg:ins|vyresnis=vyriausiuoju
1 adj:nam:04:def:comp:fm:sg:gen|vyresnis=Vyresniosios
2 adj:nam:04:def:fm:sg:acc|greitas=Greitąją
1 adj:nam:04:def:fm:sg:acc|greitas=greitąją
1 adj:nam:04:def:fm:sg:gen|greitas=Greitosios
2 adj:nam:04:def:fm:sg:nom|greitas=Greitoji
1 adj:nam:05:def:fm:sg:acc|specialus=specialiąją
1 adj:nam:05:def:fm:sg:gen|Greitoji=Greitosios
1 adj:nam:05:def:fm:sg:nom|individualus=individualioji